

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R4:1991

**Stadsförnyelse i Kortedala
– idé och verklighet**

**Ett planeringsexperiment i en
50-talsstadsdel**

**Kerstin Gunnemark
Lena Jarlov
Hilda Lennartsson**

V-HUSETS BIBLIOTEK, LTH

15000

400135512

Byggforskningsrådet

R4:1991

STADSFÖRNYELSE I KORTEDALA – IDE OCH VERKLIGHET

Ett planeringsexperiment i en 50-talsstadsdel

Kerstin Gunnemark
Lena Jarlov
Hilda Lennartsson

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 821679-9
från Statens råd för byggnadsforskning till Stadsbyggnads-
kontoret i Göteborg, Göteborg.

REFERAT

Rapporten beskriver och analyserar ett försök till förnyelse av en 50-tals bostadsförort i samarbete mellan kommunala tjänstemän och forskare. Syftet var att förnyelsen skulle ske i samråd med invånarna i stadsdelen. Forskarna, en arkitekt, en etnolog, en kulturgeograf och en sociolog skulle bistå med kunskap och annorlunda synsätt, medverka i kontakten mellan tjänstemän och invånare, bedriva forskning om stadsdelen och dess befolkning samt följa och dokumentera den sektorsövergripande planeringsprocessen.

Under den 3 1/2-åriga projektiden ägnades mycket tid åt en rad konkreta delprojekt, med varierande resultat. En lokal utvecklingsplan gjordes. Många frågor blev föremål för forskarnas studier.

I rapporten konstateras att som planeringsinstrument kan projektet anses lyckat, eftersom många människor engagerade sig och deltog i diskussionerna om stadsdelens framtid. Som förnyelseprojekt var det dock mindre lyckat eftersom genomförandet i allmänhet ligger på andra beslutsnivåer än den lokala. Det gällde de flesta frågor som kortedalaborna engagerade sig i, t ex reparation i stället för obyggnad av bostadshus, förtur till nya småhus i stadsdelen och flyttning av systembolaget från torget. Ett sektorsövergripande lokalt arbetssätt som är tidsbegränsat och bara omfattar några få tjänstemän i en i övrigt sektorsuppdelad och centralstyrd organisation har svårt att påverka den lokala utvecklingen.

Arbetet med att förverkliga idéerna går emellertid vidare. För den nybildade stadsdelsnämnden är den lokala utvecklingsplanen ett mycket användbart redskap.

I Byggeforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

Denna skrift är tryckt på miljövänligt, oblekt papper.

R4:1991

ISBN 91-540-5273-4

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

gotab Stockholm 1991

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
Sammanfattning	7
1. Kortedalaprojektets bakgrund	13
2. Projektarbetet	20
3. Stadsdelen och dess invånare	34
4. Vad önskar kortedalaborna? Resultat från enkät och intervjuer	50
5. Social projektering och selektiv ombyggnad - försök med en annorlunda planeringsprocess	60
6. Skrivarcirklar och stadsdelsengagemang	74
7. Några konkreta projekt	83
7.1. Många olika ansatser	83
7.2. Småhus och lokal förtursrätt	90
7.3. Koloniområde eller kyrkogård - en kohandel	97
7.4. Bad, sport, friskvård - att möta mångfaldiga önskemål	102
8. Lokal utvecklingsplan - ett nytt planeringsinstrument	114
9. Kortedala i skärningspunkten mellan olika intressen och olika planeringsmodeller	119
10. Medborgardeltagande - illusion, legitimitet eller emancipatorisk möjlighet?	125
11. Hur det var tänkt och hur det blev. Förhållandet mellan programmets syften och projektets genomförande	133
12. Vad tycker deltagarna? En sammanfattning av tjänstemäns och politikerns uppfattningar och erfarenheter	146
Käll- och litteraturförteckning	154

Bilaga 1. Fyra forskarperspektiv	162
1.1. Lena Jarlöv: Arkitekturforskarens perspektiv på Kortedalprojektet.....	162
1.2. Kerstin Gunnemark: Kortedalprojektet ur etnologiskt perspektiv.....	170
1.3. Hilda Lennartsson: Några reflektioner över sociologin i praktiken.....	176
1.4. Ingrid Johansson: Kortedalprojektet ur ett kulturgeografiskt perspektiv.....	180
Bilaga 2. Förteckning över Kortedalprojektets skrifter	186

FÖRORD

Projektet "Lokal Utveckling i Kortedala" var både en produkt av och ett led i den utvecklingsprocess mot en decentralisering av den offentliga planeringen, som pågår i vårt samhälle. Jämsides med denna process pågår emellertid en annan i motsatt riktning. Den består av en centralisering av näringslivet, t ex handel och byggnadsindustri. För att hålla dessa krafter i schack behövs en stark samhällelig planeringsorganisation. Dessa båda motstridiga tendenser inom den offentliga planeringen gör att ett försök med lokal utvecklingsplanering bara delvis kan lyckas.

Möjligheterna till ställningstaganden på lokal basis blir små när såväl den centrala planeringsorganisationen som bostadsföretagen och näringslivet strävar efter att göra sina intressen gällande, i all synnerhet om det lokala försöket varken har starka politiska eller ekonomiska krafter bakom sig. Detta förhållande blev tydligt dels genom att många av projektets förslag inte kunde genomföras, dels genom att stora ombyggnader av bostadshus genomfördes trots att Kortedalaprojektet avstyrkte.

Följaktligen handlar denna rapport till stor del om problem av strukturell art. Vi tre forskare som skrivit rapporten vill dock framhålla att decentraliseringsprocessen fortgår. Projektarbetet har alstrat många fler idéer och erfarenheter än vad vi kunnat beskriva i rapporten. De finns internaliserade hos boende och verksamma i Kortedala, hos tjänstemän som direkt deltagit i projektet eller berörts av delar av det, hos politiker och hos forskare. I själva verket sker den största spridningen av kunskap på det sättet. Vi tror därför att projektet fyllt sin funktion att utgöra en länk i en kedja av erfarenheter, som kan stärka utvecklingen mot en planeringsmodell där invånarna i ett lokalsamhälle har större inflytande över sina levnadsvillkor än för närvarande. Hur denna utvecklingsriktning till sist kommer att stå sig i kampen mot den motsatta utvecklingstendensen beror på många samverkande faktorer.

Om denna rapport bitvis ger en dyster bild av projektet så beror det alltså på den rådande strukturen inom samhällsplaneringen. Ingen skugga ska falla på projektets tappra deltagare, som ägnat all tid, kraft och hängivenhet åt att åstadkomma ett bra resultat.

Vi vill inte avskräcka från nya försök i samma riktning. Tvärtom!

Rapporten är skriven av tre forskare i Kortedalaprojektet. De olika kapitlen har stötts och blötts i diskussioner oss emellan, men en person har hållit i

pennan för varje kapitel. Arkitekturforskare Lena Jarlöv har skrivit kapitel 1, 5, 7.1, 7.3, 8, 9 och 10. Etnolog Kerstin Gunnemark har skrivit kapitel 2, 3, 6, 7.2, 7.4. Sociolog Hilda Lennartsson har skrivit kapitel 4, 11 och 12. Dessutom har alla projektets fyra forskare inklusive Ingrid Johansson i en bilaga skrivit sitt personliga perspektiv på projektet.

Göteborg i mars 1990

Lena Jarlöv
Kerstin Gunnemark
Hilda Lennartsson

SAMMANFATTNING

Kortedalaprojektet föddes ur en diskussion på ett seminarium hösten 1981 om begångna misstag och oavsedda effekter av stadsplaneringen under tillväxtåren. Idén väcktes att forskares aktiva medverkan i planeringen skulle motverka en upprepning av misstagen. En arbetsgrupp kom till, bestående av planerare från stadsbyggnadskontoret och forskare från några institutioner vid Chalmers tekniska högskola och Göteborgs universitet; ett långvarigt och mödosamt programarbete påbörjades 1982.

Femtioårsstadsdelen Kortedala befanns så småningom vara ett lämpligt objekt för ett stadsförnyelseexperiment. Syftet skulle vara att ta tillvara de kvaliteter som stadsdelen hade. Förnyelsen skulle ske i samråd med befolkningen och under samverkan mellan olika kommunala förvaltningar. En strävan efter helhetssyn skulle prägla hela arbetssättet. Den 1 januari 1985 kunde slutligen startskottet gå för ett projekt som då hade genomgått en lång förhandlingsprocedur, där idéer och planer hade fått anpassas till möjlig finansiering mm. Finansiärer var Byggforskningsrådet och Göteborgs kommun som inom ramen för ett samarbetsavtal satsade 50% var.

Den utvalda stadsdelen Kortedala är en förort till Göteborg, c:a 7 km från centrum i nordostlig riktning. Den byggdes i huvudsak mellan åren 1952 och 1957 på orörd mark. I planerna avsågs den bli en självständig "satellit", organiserad enligt grannskapsideologins principer. Bevarade skogs- och parkområden mellan bostadsområdena skapar naturliga gränsdragningar och understryker grannskapstanken. Stadsdelen ger ett grönt och kuperat intryck. Tre mindre och ett större affärscentrum etablerades i början och småbutiker uppfördes i bostadsområdena. Idag har ett av de mindre centra förlorat sin funktion i strukturuomvandlingens spår. 3 - 4-vånings lamellhus och 8 - 9-vånings punkthus dominerar bostadsbebyggelsen. Efter utbyggnad av ytterligare två delområden under 1960-talet, finns det närmare 8.300 lägenheter i stadsdelen, hälften tvåor, en tredjedel treor. Större lägenheter är ovanliga. Hyresrätter är den vanligaste upplåtelseformen, till två tredjedelar ägda av allmännyttiga företag; bostadsrätter finns i mindre omfattning, (enskilt ägda småhus i mycket liten andel.

Kortedala byggdes för c:a 18.000 invånare. I mitten av 1960-talet nåddes toppen i befolkningsökningen, 28.000, för att sedan stagnera och minska. 1987 hade invånarantalet halverats och numera är en- och tvåpersonshushåll mest frekventa. Befolkningen är också på väg att åldras; andelen i åldrarna

närmast under 65 år är högre än göteborgsgenomsnittet, andelen barnhushåll är däremot lägre. Bristen på större lägenheter har bidragit till en utflyttning av barnfamiljer. (Se kap 3.)

Projektet organiserades kring ett fältkontor i stadsdelen. Detta kontor bemannades av tjänstemän från i huvudsak två förvaltningar - stadsbyggnadskontoret och fastighetskontoret - samt fyra forskare från Chalmers (bostadsplanering) och Göteborgs universitet (etnologi, kulturgeografi, sociologi). Av övriga förvaltningar hörde socialtjänsten och fritidsförvaltningen till basorganisationen; andra förvaltningar fanns med i en mera konsultativ roll. En heltidsanställd sekreterare hörde till fältkontorets personal.

Arbetet på fältkontoret kan beskrivas i termer av två parallella, delvis integrerade, processer. Den ena utgjordes av det gemensamma arbetet på fältkontoret, där projektgruppens veckovisa planeringsmöten var något av en livsnerv. Den andra var den kunskapsinhämtande processen, främst forskarnas enskilda s k fördjupningsstudier. Integrationen skedde genom kontinuerliga diskussioner av problem och lösningsförslag, genom redovisning av forskningsresultat underhand och i konkret samarbete i delprojekt. Slutprodukten av det gemensamma arbetet - dock med huvudansvaret för sammanställningen hos tjänstemännen - skulle bli den lokala utvecklingsplanen för Kortedala. Slutprodukten av forskarnas arbete skulle vara forskningsrapporter av traditionell art. Samtliga deltagare i projektet, sekreteraren undantagen, arbetade deltid, vilket medförde att vissa ambitioner fick sänkas; tiden var genomgående en knapp resurs.

Via informationsbroschyrer, kabel-TV och lokal press informerades stadsdelens invånare om projektet, särskilt i början, och inbjudan att besöka fältkontoret förmedlades. Fältkontoret hölls öppet dagligen och under en period också vissa kvällar. Möten och utställningar ordnades där av projektdeltagarna, som också deltog i en mängd möten ordnade av olika organisationer i stadsdelen. Förslagen till förändringar och förbättringar, som så småningom skulle samlas i den lokala utvecklingsplanen för Kortedala, diskuterades på möten delområdesvis. Kortedalabornas synpunkter samlades dessutom in via enkäter och intervjuer. Ännu en metod att nå kunskap om kortedalabornas vardagsliv var s k skrivarcirklar, där kortedalakvinnor inbjöds att skriva ner och tillsammans diskutera sina erfarenheter och tankar kring livet i stadsdelen. (Se kap 2 o 6)

Av enkäter och intervjuer framgår det att Kortedala är en stadsdel där många är fast rotade och önskar bo kvar. Hälften av enkätsvararna hade bott i där i 15 år eller längre; 4 av 5 ville bo kvar där om möjligt. Kortedalaborna är också i viss utsträckning förnöjsamma när det gäller trångboddheten, som är

större än göteborgsgenomsnittet. 40% av de trångbodda enkätsvararna förklarar sig nöjda; däribland hälften av dem som bor i ettor.

Enkäten ger också anvisningar om vilken typ av reparationer kortedalaborna önskar sig. Önskemålen kretsar kring lägenheternas inre - spisar, badkar, golv - men också fasader, tak, isolering och fönster. Å andra sidan finns det detaljer som värderas högt i den lite "gammalmodiga" inredningen. Dit hör skafferier och gedigna kökssnickerier.

Av stadsdelens serviceinrättningar är det postkontoret, bankerna, apoteket och biblioteket som är mest utnyttjade. Föga besökta är däremot de olika näringsställena, men också Forum där fritidsförvaltningen har lokaler och verksamhet. Dagligvaror handlas i Kortedala av en majoritet. Var tionde enkätsvarare tycker att systembolaget vid Kortedala torg kunde avvaras.

Det som av många kortedalabor uppfattas som problemet framför andra i stadsdelen är "gänget" som samlas runt systembolaget. Den främsta bristen är de alltför få större lägenheterna, lämpliga för barnfamiljer. De mångas önskan att få bo kvar i stadsdelen står i konflikt med lägenhetssammanslagning som en lösning på problemet. Å andra sidan är kortedalaborna också mycket måna om naturen runt och mellan husen. Det är ont om mark som skulle kunna bebyggas helt utan protester. Naturen nämns ofta som den största fördelen med stadsdelen, jämte den rena luften. Därefter nämns "att det är centralt men inte i stan".

Sammanfattningsvis ger intervjuer och enkätsvar en bild av en stadsdel med skavanker som människorna önskar få reparerade, försummelse som man vill ha tillrättade och många värden som åtminstone den rotade och väl förankrade delen av kortedalaborna önskar bevara. Några är villiga att betala "vad som helst" för att få bo kvar i en invand - om än ombyggd - miljö. Betydligt fler anser att rimliga reparationer redan är betalda via hyran - och att det är vad som behövs. Ombyggnader är inte vad man önskar, i synnerhet inte med åtföljande mycket stora hyreshöjningar. (Se kap 4)

Kortedalaprojektets syfte, att göra en utvecklingsplan för stadsdelen i samråd med invånarna och utifrån en helhetssyn, kom till uttryck i en rad problemlösningsförslag och delprojekt. Ett exempel är projektets försök att utveckla en metod för ombyggnad som tar hänsyn till de människor som bor i husen. Syftet var att i möjligaste mån åstadkomma önskade förändringar och undvika de oönskade, dvs att ta individuella hänsyn - något som inte gjorts möjligt i rådande planeringsmodell. Metoden innebär att ingående intervjuer görs med samtliga boende i ett hus innan det planeras för ombyggnad. Ansvar för intervjuerna bör ligga på en instans som är kompetent att göra helhetsbedöm-

ningar och som står fri från intressen i ombyggnaden. Det ligger nära till hands att föreslå socialförvaltningen som enligt socialtjänstlagen skall arbeta strukturiellt. Samarbete måste å andra sidan ske med fastighetsägaren och projektören för att önskemålen skall komma till uttryck i den konkreta ombyggnaden. De två försök som gjordes inom projektets ram att tillämpa metoden ledde inte till konkreta resultat, främst på grund av motstånd från fastighetsägaren. (Se kap 5.)

Ett annat försök att uppnå projektets målsättning att planera för och med kortedalaborna var förslaget att bygga småhus i utkanterna av stadsdelen. Syftet var att komplettera bostadsbeståndet med större bostäder utan att röra befintliga lägenheter och utan att tära alltför mycket på de så omhuldade naturområdena. I idén ingick också att det var kortedalabor som i första hand skulle få tillträde till husen och därmed minska den påtvingade utflyttningen av barnfamiljer. Hela förslaget mottogs mycket väl av invånarna; en kö av intresserade uppstod snabbt. Idén anammades också av planerande instanser och kom omgående med i bostadsförsörjningsprogrammet. Någon förtur för kortedalabor kunde däremot inte åstadkommas; det stred mot principen om lika behandling av kommuninvånarna, ansåg fastighetsnämnden. I stället "erbjöds" en generell förtur för boende i hyresrätt, vilket ansågs kunna gynna kortedalas invånare. (Se kap 7.2)

Ett tredje exempel på delprojekt är arbetet för ett koloniområde i Kortedala. Intresserade personer identifierades med hjälp av enkäten och inbjöds att delta i en arbetsgrupp. Arbetsgruppen bildade sedan en koloniförening med ytterligare intresserade. Under snart 4 år har nu föreningen varit verksam och drivit sin sak, som ganska snart hakade upp sig på markfrågan. En av kyrkogårdsförvaltningen utlovad plats i sydvästra utkanten av stadsdelen "hölls inne" i avvaktan på att en annan markfråga - saknad plats för kyrkogård i en annan stadsdel - skulle få sin lösning. Föreningen arbetade under tiden vidare med planering och "lobbyverksamhet" för finansiering, vilket lyckades. Nu - våren 1990 - har ett positivt beslut i markfrågan äntligen tagits och koloniföreningen ser planernas förverkligande vid horisonten. (Se kap 7.3)

De nämnda förslagen och delprojekten finns samlade i "Lokal utvecklingsplan för Kortedala", ett dokument där kortedalabornas synpunkter och önskemål kommit till uttryck, allt i enlighet med projektets syften. Medborgardeltagandet i processen har varit mer eller mindre direkt respektive ställföreträdande. (Se kap 10) De teoretiska resonemang som ligger bakom dessa strävanden är föreställningen att rotfasthet, identitet, trygghet och social förankring har betydelse för tillståndet i en stadsdel. Konstateras kan att detta är just vad man försöker uppnå i de förnyelsesatsningar som riktas mot miljonprogramområden ("socialt betingad förnyelse"), medan äldre områden

som Kortedala i allmänhet blir föremål för "åldersbetingad förnyelse" - inriktad på husen och den fysiska miljön. (Se kap 8)

Projektets synsätt och förslag har därmed kommit på kollisionskurs med rådande planeringsmodeller och -teorier på central nivå. På punkt efter punkt har de lokala intressen som förts fram i utvecklingsplanen fått ge vika för andra i genomförandefasen, t ex bostadsföretagens intressen eller de övergripande intressen som försvaras på central kommunal nivå. (Se kap 9)

Samma sak kan uttryckas i termer av planeringsideal. Det rationalistiska idealet synes ha funnits som referensram för initiativtagarna, särskilt de centrala politiska instanserna men även initiativtagande tjänstemän. Projektet skulle vara ett experiment i stadsförnyelseplanering; så långt är det klart att de inblandade såg det hela som något *annorlunda*, utanför de gängse planeringsrutinerna. Det som förväntades var dock i stort sett en bättre förankrad - och mera legitim - problemanalys och målformulering. Medborgarna, forskarna och de samverkande tjänstemännen skulle leverera ett dokument med förslag, som sedan skulle prioriteras och kostnadskalkyleras på en annan nivå, i relation till centrala planer. Resursfrågorna låg med andra ord inte på projektets bord; medel för förverkligande av någon del av planerna fanns inte, vilket i praktiken innebar att det inte fanns något lokalt handlingsutrymme. (Se kap 11)

Att en traditionell rationalistisk planeringsmodell hade styrt tankarna antyds också av det faktum att mäktiga intressenter i planering på lokal nivå - främst bostadsbolagen och de allmännyttiga i synnerhet - inte involverades i projektet; det visade sig bli en för projektet ödesdiger missbedömning. Möjligheterna att bedriva *kommunal* planering fick göra halt vid husväggarna, där bostadsföretagens domäner tog vid. (Se kap 11)

Kommunens engagemang för projektet överhuvudtaget kom stundom att ifrågasättas av deltagare och andra. De tecken man tolkade då var t ex svårigheter att få ersättare för tjänstemän som lämnade projektet, svårigheter att få genomfört även mycket små förändringsförslag i stadsdelen, attityder som antydde att projektet ansågs ha låg status mm. Någon öppen kritik mot projektets målsättningar framfördes däremot inte. Snarare gavs en bildlig klapp på axeln: "Det är bra det ni försöker göra, men vi vet ju att det egentligen inte leder någonstans. Saker och ting måste skötas enligt gällande regler, så stör inte oss, är ni snälla."

Resultatet av Kortedalaprojektet till dags dato är en lokal utvecklingsplan som är unik i sitt slag, men som väntar på genomförande; ett par organisationer som bildats i stadsdelen som en följd av verksamheter i projektet (kolonifö-

ningen Kajsas Ängar samt Föreningen Kvinnor i Kortedala); ett antal forskningsrapporter, d v s kunskapsutveckling för och om planering; sist och kanske framförallt en läroprocess som deltagarna bär med sig frukterna av och som ännu inte blivit synliga till fullo.

1. KORTEDALAPROJEKTETS BAKGRUND

En vilja till samarbete mellan planerare och forskare.

Hösten 1981 hölls i Göteborg en seminarierie med namnet "Människor emellan". Den var anordnad av institutionen för kulturgeografi vid Göteborgs universitet i samarbete med tjänstemän i Göteborgs kommun. Till seminariet inbjöds forskare och planerare. Tyngdpunkten kom att ligga på välfärdens önskade bieffekter, som bl a exemplifierades med de sociala problemen i vissa nybyggda förortsområden och de uppbrutna sociala nätverk, som blivit en konsekvens av den snabba storstadstillväxten. De aktuella uppgifter som samhällsplaneringen nu, 1981, stod inför var helt annorlunda än den tidigare planeringen för tillväxt - nu gällde det att hantera den stagnerande storstaden och att vårda och utveckla det befintliga i stället för att expandera och bygga nytt.

En idé om samverkan mellan forskare och planerare väcktes under seminarierien. Aktiv medverkan av forskare i planeringen skulle kunna ge en möjlighet att undvika en del oförutsedda negativa konsekvenser av stadsutvecklingen. I stället för att som nu komma och kritisera efteråt skulle forskarna kunna bidra med kunskap och annorlunda synsätt redan under planeringsskedet.

Programarbetet och programmet

Efter åtskilliga sammanträden mellan olika konstellationer av forskare och planerare utkristalliserades en arbetsgrupp¹ och ett program växte under 1982-84 fram för ett stadsförnyelseprojekt i femtiotalstadsdelen Kortedala, som av stadsbyggnadskontoret bedömdes vara i behov av ombyggnad och upprustning (Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om programanslag feb 1984). Förnyelsen skulle ske i samråd med Kortedalas befolkning och målet skulle vara att utveckla och förstärka de befintliga kvaliteterna i stadsdelen.

¹ Arbetsgruppen bestod av en utredningsledare och två arkitekter från Göteborgs kommun, en forskare i bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola och en forskare i kulturgeografi, Göteborgs universitet. Av dessa ingick sedermera de två forskarna samt en tid också en av arkitekterna i fältkontorsgruppen. Dessutom deltog tre forskare i statskunskap, Göteborgs universitet, i programdiskussionerna och utarbetade ett särskilt program för utvärdering av projektet (Bengtsson 1987).

Projektet fick namnet "Lokal utveckling i Kortedala", vanligen förkortat till Kortedalaprojektet.

Programarbetet var en lång och mödosam process där en grupp människor med vitt skilda kunskaper, synsätt och värderingar skulle arbeta fram ett dokument som skulle utgöra basen för tre års verksamheten för en större och delvis annorlunda sammansatt grupp. Utredningsledaren höll emellertid ett stadigt tag i pennan.

Programmet innehåller syften på flera olika nivåer:

1) forskningssyften, 2) s k programsyften, 3) syften på sektorsnivå och slutligen 4) syften rörande den praktiska tillämpningen. Med programmets ord innebär dessa syften följande:

1) Forskninssyften

- " - forskningskreativitet gynnas genom tvärkontakter inom forskarvärlden
- problemförståelse gynnas genom möjligheterna att växla perspektiv
- gemensam språkutveckling främjas inom en sektoriserad forskarvärld
- det inomvetenskapliga forskningsansvaret ej tunnas ut
- möjligheter till samordningsvinster skapas i bakgrundsdata och empiriska undersökningar
- forskningen anknyts till väsentliga sakproblem utan att förlora sin kritiska samhällsroll" (aa s 23)

2) Programsyfte

"Det generella ämnesområdet för hela programmet är anpassningsprocesser i en stagnerande förort inför förnyelse. Programsyftet i vid mening är således att vinna kunskap om anpassningsprocesser - socialt, politiskt, ekonomiskt, fysiskt - och hinder för dessa. Speciellt det senare syftet framhävs mot bakgrund av uppfattningen att kommunerna - speciellt de stora - står inför behov av omfattande samhälleligt förändringsarbete. För att sammanjämka demokratiska strävanden (bl a i riktning mot politisk ansvarighet och styrförmåga och mot ett ökat medborgerligt deltagande i planering och beslut) med skärpta krav på effektivitet krävs innovationer och ett genombrytande av institutionellt betingade trögheter" (aa sid 23 f).

3) Sektorsknutet syfte

"Ett övergripande syfte kan sägas vara att få fram kunskap om människor, bebyggelse och miljö i en stadsdel från 1950-talet, om livsmönster och anpassningsprocesser. Temaforskningen har, förutom uppgiften att förse fältkontoret med direkt tillämpbara resultat, en självständig, kunskapsbildande uppgift, som står fri från fältkontoret" (aa sid 24).

4) Tillämpningssyften (som framför allt motiverade ansökan om medel för fältkontor)

- "- att nå konkreta och snabba resultat för stadsdelens förbättring
- att förstärka den politiska och sociala infrastrukturen i området
- att genom praktiska försök bidra till utvecklandet av lokalt förankrade planerings- och beslutsformer
- att bidra till en smidig, snabb och samordnad ärendehantering
- att stimulera ett samarbete mellan olika kommunala förvaltningar på lokal nivå och därigenom nå ett bättre gemensamt resursutnyttjande.
- att åstadkomma en samlad och dubbelriktad information mellan olika aktörer på den lokala arenan och lokala intressenter (boende, verksamma etc)
- att mobilisera lokala och outnyttjade resurser till gagn för stadsdelsförnyelsen (föreningar, brukare)
- att tillsammans med berörda aktörer och lokala intressenter arbeta fram en mångsidig utvecklingsplan som analyserar viktiga strategiska frågor för stadsdelen (tillgänglighet, trafik, lägenhetsstruktur etc) och ställer upp målsättningar för fortsatt och kontinuerlig utveckling
- att successivt dokumentera vunna sakkunskaper, metodinsikter, och praktiska erfarenheter till gagn för övriga forskare och avnämare
- att bidra till utvecklingen av aktionsforskningen som forskningsmetod genom tätare samverkan mellan forskare och praktiker och genom att skilja mellan aktion och utvärdering (som här genomförs i ett fristående projekt)
- att fungera som centralpunkt i ett nätverk av självständiga men samverkande forskargrupper och bidra till att problemställningar och resultat inom

skilda temastudier successivt kan stämmas av mot praxis och verklighet och även nyttiggöras i konkreta åtgärder" (aa s 25 f).

Ett nyckelbegrepp för projektet var "gränsöverskridande verksamhet". Utgångspunkten var ett mycket långt gående överskridande av gränserna mellan de olika deltagarnas yrkes- och sektorsroller i det gemensamma arbetet. Gränsöverskridandet mellan de olika förvaltningssektorerna hade ett långsiktigt syfte i sig; den kommunala sektorsuppdelningen är ett hinder för ett smidigt och effektivt stadsförnyelsearbete där lokala medborgargrupper kan komma till tals och lokala problem och möjligheter göra sig gällande. Det sågs därför som viktigt att pröva vägar att överskrida dessa gränser. Gränsöverskridandet mellan forskare och tjänstemän var specifikt för projektet och var en viktig del för den valda metoden för kunskapssökande. Detta gällde framför allt den utåtriktade delen av arbetet i stadsdelen. När det gällde forskningen - kunskapssökande, analys, teoriutveckling och syntes - måste rollerna givetvis vara åtskilda liksom när det gällde tjänstemännens produkter - ritningar, planer, anslagsframställningar o dyl, även om strävan hela tiden skulle vara att följa och diskutera varandras arbete.

Som ett led i programarbetet gjorde arbetsgruppen en stadsdelsbeskrivning (Lokal utveckling i Kortedala, stadsdelsbeskrivning, 1984), vilken dels byggde på gängse statistiskt material, dels på intervjuer med "nyckelpersoner" i stadsdelen, t ex pensionärer som var aktiva i PRO, bostadsförvaltare, personer verksamma i hyresgästföreningens kontaktkommittéer, i Hem och Skola, fritidsrådet och Länkarna, politiker från olika partier som bodde i stadsdelen och lokala tjänstemän inom socialförvaltningen.

Två frågor beredde särskilda problem under programskedet. Den ena frågan gällde projektets politiska förankring. Arbetsgruppen önskade att någon typ av lokal politikergrupp skulle vara knuten till projektet. Det skulle kunna vara en föregångare till den typ av stadsdelsnämnd som kommunen avsåg att införa om några år². Det gick emellertid inte att åstadkomma någon sådan politikergrupp. Inom kommunen pågick redan försök med stadsdelsnämnder med olika omfattning och såväl politiker som tjänstemän i kommunen var omedgörliga på den punkten. I stället konstruerade projektgruppen, när projektet väl startat, en lokal politikergrupp med representanter från samtliga i Kortedala verksamma partier (se kap 2). Denna grupp fick endast en rådgivande och stödjande funktion.

² Stadsdelsnämnder har nu införts i Göteborg och började arbeta den 1 januari 1990.

Den andra frågan, som beredde problem, gällde forskarnas insatser i projektet. Forskarna och tjänstemännen i programgruppen var eniga om att de olika deltagarnas kunskaper skulle integreras så långt som möjligt i projektarbetet. Forskningen skulle vara aktionsinriktad och arbetet i stadsdelen i kontakt med invånarna skulle definiera forskningsinsatserna. Tjänstemännen skulle ha huvudansvaret för den lokala utvecklingsplan, som skulle arbetas fram, medan forskarna skulle ansvara för rapportering av projektarbetet.

Byggforskningsrådet krävde emellertid att vi fyra deltagande forskare dessutom var för sig skulle precisera en forskningsuppgift, som vi avsåg att genomföra under projektiden, vilket vi gick med på under tvekan³.

Programmet bestod, när anslag beviljades i december 1984, av tre delar: Lokal utveckling i Kortedala: Ansökan om forskningsanslag, februari 1984, Komplettering till ansökan om forskningsanslag, oktober 1984, Komplettering 2, november 1984.

Temastudier

Under programarbetet fanns stora ambitioner om en bred forskningsinsats på många nivåer. Forskare vid olika institutioner uppmanades att skriva program för projekt med anknytning till Kortedalaprojektet. Dessa s k temastudier skulle vara fristående och söka egen finansiering hos forskningsråd o dyl, men kunskapsmässigt stötta Kortedalaprojektet. Förslag till sådana temastudier gjordes bl a av etnologiska och sociologiska institutionerna vid Göteborgs universitet. Slutresultatet blev emellertid att, i stället för temastudier, forskare från dessa båda institutioner kom att ingå som aktivt deltagande i Kortedalaprojektet.

Två temastudier kom till stånd, båda från arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola. Den ena, Äldre i Kortedala, gjordes vid avdelningen för bostadsplanering (Almberg & Paulsson 1986) och den andra, Byggnadsdelars tekniska funktion i 1950-1960-talens flerbostadshus, vid avdelningen för byggnadskonstruktion (Jergling 1988). En mindre bildstudie, Stadsrummet i Kortedala, gjordes också vid avdelningen för formlära vid arkitektursektionen, Chalmers.

³ Dessa s k fördjupningsstudier finns preciserade i Lokal utveckling i Kortedala, komplettering 2, 1984. Etnologen, sociologen och arkitekten skulle var för sig arbeta under det gemensamma temat "Välfärd i en 50-tals stadsdel - vardagsliv och fritid. Kortedala ur ett etnologiskt, ett sociologiskt och ett rumsligt perspektiv". Kulturgeografen skulle arbeta med projektet "Lokal sysselsättning". I den senare studien skulle också en arkitekt delta.

Ytterligare två temastudier leddes av kulturgeografen i projektet. Dessa behandlade stadsförnyelse och dess konsekvenser för kommersiell service i stadsdelen från 1950-talet. Temastudierna, Stadsförnyelse och framtidens serviceutbud på stadsdelsnivå, samt Effektiv varuförsörjning på stadsdelsnivå, finns redovisade i två rapporter från kulturgeografiska institutionen, Handleshögskolan vid Göteborgs universitet (Johansson & Herner 1987, Johansson 1989a).

Följande temastudier planerades men fullföljdes inte:

- "Kortedalas tillkomst och utveckling - en processtudie". (Samarbete mellan institutionerna för etnologi, historia, statkunskap vid Göteborgs universitet och arkitektur vid Chalmers tekniska högskola)
- "Social välfärd, hälsoläge och lokal utveckling". (Samarbete mellan institutionerna för sociologi, socialt arbete och socialmedicin vid Göteborgs universitet.)
- "ROT och energihushållning" (arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola).
- "Barnomsorg i en stagnerande stadsdel" (arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola)
- "Näringsliv och sysselsättning i en stagnerande stadsdel" (samarbete mellan institutionen för kulturgeografi vid Göteborgs universitet och arkitektursektionen vid Chalmers tekniska högskola)⁴
- "Bostadsmarknaden som anpassningsmekanism" (institutionen för företagsekonomi vid Göteborgs universitet i samarbete med Göteborgs bostadsförmedling)
- "Decentraliserad organisation och ekonomisk styrning" (institutionen för företagsekonomi vid Göteborgs universitet)

För det flesta av dessa studier gjordes omfattande programarbete. Många timmars tvärvetenskapliga möten och diskussioner ledde inte till något annat resultat än den i sig positiva samvaron mellan forskare från olika discipliner och de nya perspektiv som den eventuellt gav deltagarna. De flesta planerade temastudierna kunde inte genomföras i brist på finansiering; för några ansöktes inte om pengar av olika skäl, framför allt att de aktuella forskarna fick andra uppgifter. Detta illustrerar tydligt den verklighet som många forskare lever i. Att försörja sig på forskningsrådsmedel är en osäker tillvaro.

⁴ Denna temastudie fullföljdes delvis inom fördjupningsstudien Lokal sysselsättning.

Forskaren vet aldrig *om* programarbetet ska ge resultat i anslag för ett forskningsprojekt och inte heller *när* detta anslag beviljas. Därför gäller det att ha många bollar i luften samtidigt. Ibland faller alla bollarna ner på samma gång och då är det omöjligt att fånga dem alla. Ibland far alla iväg på irrfärder.

Under projektets gång har ytterligare en temastudie initieras och genomförts, "Vårdupplevelser bland äldre i Kortedala. En intervjuundersökning hösten 1986" (Mossberg och Tegner 1986).

Utvärderingsstudien

Ett särskilt program skrevs av forskare vid institutionen för statskunskap vid Göteborgs universitet för en studie med syfte att utvärdera Kortedalaprojektet och dess effekter för invånarna i Kortedala. Medel till denna studie beviljades långt innan anslaget för Kortedalaprojektet var klart. Detta medförde vissa komplikationer men möjliggjorde samtidigt en ingående "tillkomststudie" (Bengtsson 1987). Slutrapport från utvärderingen är under arbete.

Vetenskaplig referensgrupp

En vetenskaplig referensgrupp tillsattes i samråd mellan programgruppen och BFR. Den bestod av företrädare för de ämnesområden som forskarna på fältkontoret representerade samt från företagsekonomi. Dessutom ingick den kommunale utredningsledare som lett arbetet i programgruppen.

2. PROJEKTARBETET

Projektets utgångspunkter

En stadsdel är inte bara en ansamling av bostadshus. Där finns gator, torg, affärer, skolor mm. Människor bor och arbetar där, de producerar och konsumerar varor och tjänster. För att stadsdelslivet skall fungera krävs att olika kommunala förvaltningar och organ planerar och driver skilda verksamheter. Att varje stadsdel har en förhistoria och är präglad av sin samtid är självklart. För att nå förståelse för den förändringsprocess som en specifik stadsdel genomgår under ett antal decennier krävs en djupgående analys.

Projektet "Lokal utveckling i Kortedala" startade 1985 med utgångspunkt att analysera stadsdelen Kortedala och dess liv i ett *helhetsperspektiv*. Grundtanken var att samla relevanta kunskaper om denna 50-talsstadsdel inför kommande stadsdelsförnyelse. Målsättningen var dessutom att genomföra förnyelsearbetet mot bakgrund av kortedalabornas egna erfarenheter och önskemål. Projektgruppen har haft ett fältkontor vid Kortedala Torg som plattform för sitt arbete.

Norra Centrum, numera Årstidstorget, är en av Kortedalas fyra torganläggningar.

Projektets organisation

Projektgruppens medlemmar kan delas in i olika kategorier beroende på arbetsuppgifter och arbetsplatsplacering. Fältkontorsgruppen bestod av kommunala tjänstemän och forskare och utgjorde projektets basorganisation. Bemanningen har i huvudsak bestått av tjänstemän från två förvaltningar: stadsbyggnads- och fastighetskontoret. Forskarna rekryterades från bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola respektive etnologi, kulturgeografi och sociologi, Göteborgs universitet. Under första året fanns även socialtjänsten på fältkontoret. När vederbörande tjänsteman fann att hon inte räckte till för att täcka alla tre sektorerna inom socialförvaltningen (barn-, äldre- och individ-/familjeomsorg) upphörde socialförvaltningens del i bemanningen. Förstärkning bedömdes omöjligt att åstadkomma. Till fältkontorets personal har hört en sekreterare som avdelats från stadsbyggnadskontoret.

Ytterligare ett antal kommunala tjänstemän har varit knutna till projektet utan att delta i bemanningen av fältkontoret. Hit hör fritidssekreterare och landskapsarkitekter från fritidsförvaltningen (som från början avsågs vara med i fältkontorsgruppen). Dessutom har en låneexpert från fastighetskontoret och en energirådgivare deltagit i projektgruppens sammanträden. I begynnelsen deltog en person från socialförvaltningens centrala nivå i dessa arbetsmöten. Under projektets senare del har representationen för socialförvaltningen lokalt ägt rum genom att en person "bevakat" mötena och fört de ärenden som berört socialtjänsten vidare inom distriktsförvaltningen. Under vinterhalvåret 86/87 var också fem tekniska förvaltningar representerade i projektets lokaler. Det var energiverken, va-verket, renhållningsverket, gatukontoret och Göteborgs Spårvägar.

Ett antal högskolestuderande har utfört praktikarbete inom projektet under tidsperioder som varierat från 1 - 6 mån. Detta gäller en arkitekt, två landskapsarkitekter, tre etnologer, en sociolog och en studerande från förvaltningslinjen. Projektets forskare och landskapsarkitekter har fungerat som handledare.

Den vetenskapliga referensgruppen diskuterade vid återkommande möten olika arbetsfaser med projektets forskare. Forskaren från statsvetenskapliga institutionen följde en del av projektgruppens sammanträden i anslutning till sin utvärdering (Bengtsson 1987).

Under projekttiden tillsattes en lokal politikergrupp. Den sammanträdde regelbundet för att ta del av och ge impulser till projektarbetet. Gruppen var

sammansatt av 14 politiker som bor i Kortedala och representerar följande partier: (m), (fp), (c), (s), (vpk), (apk) (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 144).

Finansieringen av projektet har skett inom ett ramavtal mellan Byggforskningsrådet och Göteborgs kommun, innebärande en satsning med 50% vardera. Kommunen har finansierat tjänstemännens löner genom att frigöra dem från ordinarie arbetsuppgifter. Vissa driftskostnader har bekostas av kommunen, t ex lokalhyran. Byggforskningsrådet har stått för forskarnas och sekreterarens löner och övriga omkostnader för forskningsdelen. Några extra pengar till genomförande av åtgärder avsattes ej av kommunen. Tanken var att projektet skulle åstadkomma bästa möjliga användning av befintliga resurser.

Arbetsätt och yrkesroll

Målsättningen för Kortedalaprojektet var att genomföra stadsförnyelse utifrån kortedalabornas egna önskemål. Kontakter med befolkningen söktes via enkäter och intervjuer. Informationsbroschyrer (t ex Kortedala - stadsdel i förnyelse 1986) och kabel-TV-program uppmanade stadsdelsborna att besöka projektets fältkontor vid Kortedala Torg som var öppet för spontana besök. Projektmedlemmarna anordnade utställningar och möten för olika målgrupper, t ex kontaktkommittéer och föreningar i stadsdelen, och blev också inbjudna till åtskilliga möten som arrangerades av dessa.

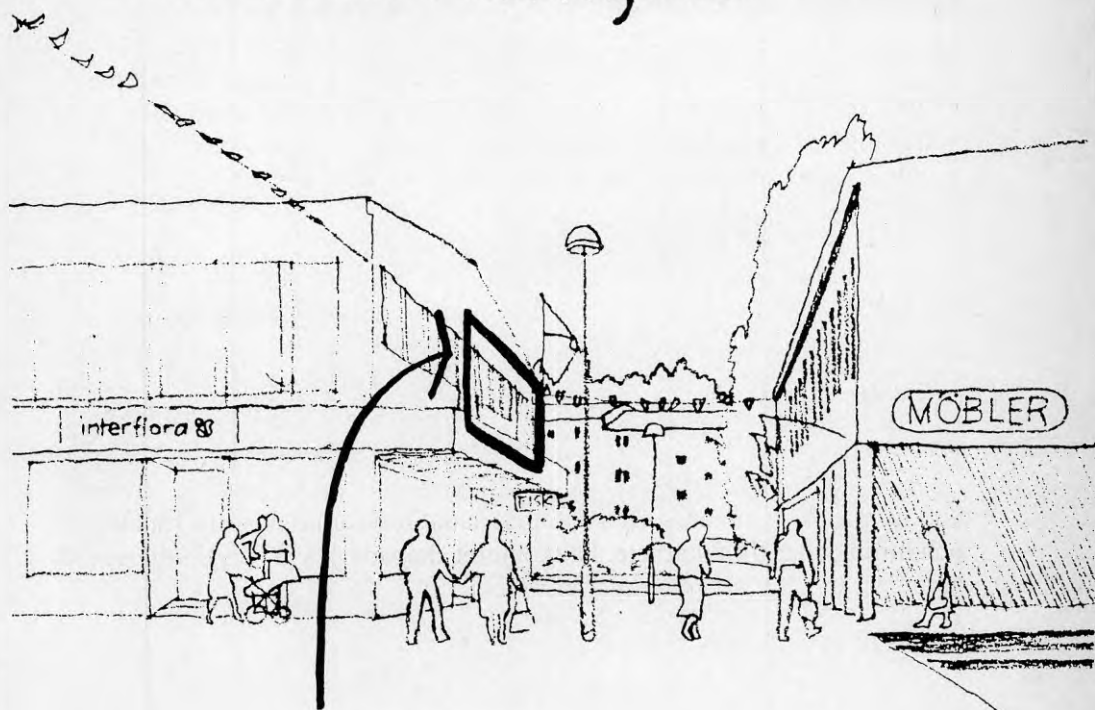
Fältkontorsgruppen har haft jourtjänst under dag- och kvällstid, dvs delat på ansvaret att ta emot besökare. Den kontinuerliga kontakten med kortedalaborna kring frågor som ligger i linje med projektverksamheten har givit fältkontorsgruppen kunskaper om kortedalabornas behov och önskemål. Fältkontorets lokalisering till Kortedala har underlättat kontakterna med allmänheten. Det är givet att antalet besök varit betydligt färre om projektverksamheten utgått från förvaltningslokaler i Göteborgs city. Lokalen har även främjat projektgruppens sammankomster med företrädare för olika verksamheter i Kortedala. Den har underlättat forskarnas närvaro i stadsdelen och möjligheter till fältarbete. Fältkontoret skapade också förutsättningar för arrangemang av skrivarcirklar i projektets regi (se kap 6).

Under första verksamhetsåret var däremot inte projektets lokal ändamålsenlig. "Nackdelarna med denna lokal är dels att den ligger i en 'avkrok' av torget, dels att den är för liten, dels att den är svår att nå för rörelsehindrade, då hiss saknas." (Lokal utveckling i Kortedala, Lägesrapport jan 1986 s 6) Projektet eftersträövade att få placera en paviljongbyggnad på norra delen av torget, en strävan som tog mycket tid och engagemang i anspråk. Syftet var bl a att på

ett enkelt sätt annonsera om projektverksamheten och inbjuda till spontana besök. Men torgets huvudägare, Bostadsbolaget, motsatte sig detta. Motiveringen som gavs var att en paviljong dels skulle skämma miljön på torget, dels stå i vägen när byggande inom kort skulle påbörjas på den obebyggda tomten vid torget. (Uppförandet av detta hus har ännu inte, 5 år senare, startat.) Projektet fick flytta till en större lokal i ett befintligt hus. Denna lokal var något bättre lokaliserad än den första men låg i likhet med den föregående på andra våningen och saknade hiss.

KORTEDALA

-stadsdel i förnyelse

LOKALKONTOR I KORTEDALA
Kortedala Torg 7 A, 415 10 Göteborg
Tel 46 01 50

Öppet: måndag, onsdag, torsdag, fredag kl 10-16
(mellan 12-13 äter vi lunch)
tisdagar kl 17-19

Tjänsteman samtalar med besökare på fältkontoret.

Obebyggd tomt där projektet ville placera en paviljongbyggnad för sin verksamhet.

Inom projektgruppen fanns representanter från social- och fritidsförvaltningen som har sin ordinarie arbetsplats förlagd till Kortedala. Särskilt i projektets inledningsfas förmedlade dessa "kortedalatjänstemän" värdefull information kring olika sakfrågor. Projektmedlemmar har också arrangerat möten med företrädare för skola, hälso- och sjukvård, bostadsförvaltare och företagare mfl.

Forskare och tjänstemän diskuterar tillgänglighetsproblematiken.

Arbetet på fältkontoret kan beskrivas i termer av två parallella, delvis integrerade processer. Målsättningen var dels att utarbeta ett planinstrument med konkreta åtgärdsförslag, dels att framställa fyra vetenskapliga studier. Den ena arbetsprocessen kretsade kring det gemensamma arbetet där kontorets interna möten var livsnerven. I inledningsfasen hölls ett möte i veckan och därefter varannan vecka. Vid dessa möten behandlades i stort sett allt: avrapportering av vad som skett, planering, arbetsfördelning, genomgång av resultat mm. Den andra fokuserades till forskarnas s k fördjupningsstudier. Interaktionen har skett på flera olika sätt. Forskarna har underhand delgivit projektgruppen resultat från pågående empiriska studier och analysarbete. Med utgångspunkt från fältarbetet har tjänstemän och forskare kontinuerligt diskuterat åtgärdsförslag. Nya impulser som projektgruppen fått genom kontakter med invånare har ofta föranlett förnyad prövning av skisserade lösningar. Arbetet har till vissa delar skett i samarbete mellan mindre grupper av tjänstemän och forskare. Detta sätt att arbeta har ingalunda varit snabbt och effektivt men givit insiktsfull kunskap om problemens komplexitet.

Projektsekreteraren är den enda person som arbetat med Kortedalaprojektet på heltid (drygt 3 år). Övriga har under hela projektiden (3 1/2 år) haft deltidstjänstgöring. Genomsnittstiden har varit 50% inom fältkontorsgruppen, övriga har haft 10-20% till förfogande för projektarbetet. Den sistnämnda gruppens engagemang har starkt begränsats genom att de inte kunnat arbeta med konkreta sakfrågor tillsammans med fältkontorgruppens medlemmar. Endast när de har kunnat kombinera projektuppdrag med ordinarie arbetsuppgifter, dvs inom ramen för gamla arbetsrutiner, har detta kunnat komma projektet tillgodo. En av projektets målsättningar var att verka sektorsövergripande och finna nya metoder för planeringsprocessen. Detta har försvårats av att en del förvaltningar avsatt för lite resurser till detta projektändamål. Den totala arbetsbördan har därmed blivit större för fältkontorsgruppen än vad som förutsattes i programbeskrivningen.

Deltidstjänstgöringen har begränsat möjligheterna att gemensamt utföra fallstudier. Exempel på att mindre grupper arbetat kring ett problemfält finns dock. Våren 1985 genomfördes t ex en intervjuundersökning bland äldre hyresgäster på Decembergatan av tjänstemän och forskare. Några projekt-deltagare har även bearbetat ett ombyggnadsfall (se kap 5). Vid enskilda tillfällen har några tjänstemän och forskare medverkat i skrivarcirkularnas möten. Arbetet med den lokala utvecklingsplanen organiserades i ett antal arbetsenheter. Graden av samarbete har dock varierat p g a skäl som nämnts ovan.

Äldre hyresgäster intervjuades inför förestående ombyggnad på Decemborgsgatan.

En påtaglig fördel med deltidstjänstgöringen är att projektmedlemmarna inte blivit avskärmade från sitt ordinarie arbete. På så vis kunde en återkoppling hela tiden ske mellan experimentverksamheten och de etablerade förvaltningarna resp forskningsinstitutionerna. Ett alternativ kunde varit att korta ner projekttiden och ge deltagarna heltidstjänstgöring inom projektet. Detta hade dock medfört svårigheter när det gäller att etablera kontakter med olika målgrupper i stadsdelen. Med den förhållandevis långa projekttiden har Kortedalaprojektet successivt kunna etablera kontaktnät med olika kategorier av stadsdelsbor mfl.

Den experimentella projektverksamheten innebar att medlemmarna fick arbetsuppgifter som var synnerligen oförutsägbara vad gäller deras karaktär och resultat. Den ordinarie befodringsgången riskerades när de lämnade välkända arbetsmoment som de har kompetens att sköta. Dessa osäkerhetsfaktorer som utgjorde en hörnsten i projektiden kan vara en möjlig förklaring till projektets ringa status i vissa planerings- och forskningskretsar. Få män rekryterades till projektet. Tre män bytte ut projektuppdraget mot annan verksamhet och endast en manlig tjänsteman tillträdde under projekttiden. Samtliga forskare som ingick i projektet var kvinnor liksom sex

av sju tjänstemän (fr o m aug -86)¹ (Kortedalaprojektet - vad är det? 1986 s 4). En tänkbar förklaring är att projektets metodik och målsättning i högre grad intresserar kvinnliga forskare och tjänstemän än manliga. Detta skulle i så fall innebära att stadsförnyelsearbete med gräsrotternas krav som grundval appellerar till dessa kvinnors erfarenheter i arbets- och privatlivet (jmf Åström 1986 s 170). Ur ett livsformsperspektiv framträder olika ideologiska utgångspunkter som påverkar kvinnors förhållningssätt till sina arbeten (jmf Rahbek Christiansen 1987 s 51). Exempelvis prioriterar en del kvinnor ofta arbetets kvalitativa innehåll och är i mindre utsträckning benägna att formulera karriärmässiga strategier. En annan tolkning kan vara att projektets kvinnodominans avspeglar att många kvinnor återfinns på mellannivå i arbetsplats-hierarkier (jmf Prokop 1981 s 54). Denna mellannivå var rekryteringsbasen till projektet som inte hade högsta prioritet bland t ex förvaltningschefer. Detta kan jämföras med den bristfälliga resurstilldelningen som tidigare nämnts.

Personalomsättning och kompetensuppbyggande

Förändringar av projektgruppens sammansättning har varit ett problem under projekttidens gång. Tjänstemän har erhållit nya befattningar och lämnat över sina arbetsuppgifter till efterträdare. Under den tid som projektet pågick bytte alla tjänstemannabefattningar innehavare med ett undantag där tjänstemannen endast var tjänstledig en tid och vikare tillträdde (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 143). Det har varit förenat med diverse svårigheter för de nytillkomna att inhämta den kunskapsbas som varit nödvändig för projektmodellens utvecklande. Om kommunalt experimentellt arbete skall nå ett lyckat resultat är det viktigt att de tjänstemän som vill engagera sig i nya arbetsuppgifter av detta slag premieras karriärmässigt. Detta skulle motverka personalomsättning och istället befrämja kunskaps- och kompetensuppbyggande.

När nya arbetstagare tillkommer under projekttiden är det också viktigt att lägga ökade resurser på kunskapsförmedling, så att "inskolningsprocessen" blir så kort som möjligt. Mer tid borde avsatts till att penetrera projektets målsättning med de nyanställda. En tids parallelltjänstgöring, dvs då avgående och nytillträdande arbetar gemensamt, hade varit önskvärt. I detta sammanhang bör tilläggas att de tjänstemän, som kommit in i fältkontorsgruppen i efterhand, integrerats snabbare än övriga tjänstemän som påbörjat projektarbetet vid senare tidpunkt.

¹ Låneexperten och energirådgivaren vars deltagande i projektet haft en konsultativ karaktär är inte medräknade. De var män.

Forskarna tjänstgjorde däremot under hela projekttiden. Enligt avtal med Bygghögskolestyrelsen var 50% av forskarnas arbetstid inom projektet avsatt för fördjupningsstudier. Genom den höga personalomsättningen bland tjänstemännen kom ansvaret för kontinuiteten att vila tyngre på forskarna.

Det har framkommit att forskare och tjänstemän i vissa fall haft olika ambitionsnivåer. Forskarna har aktivt sökt sig till projektarbetet och från början sett det som något positivt och intressant. Några av tjänstemännen har aldrig efterfrågat dessa arbetsuppgifter. De har uppfattat det som sin skyldighet att följa projektarbetet eftersom en del ärenden berör deras ordinarie ansvarsområde.

Slutsatsen blir att kommunalt projektarbete av denna typ bör baseras på ett aktivt val av arbetsuppgifter för såväl forskare som tjänstemän. Alla bör ingå i fältkontorgruppen för att bli väl integrerade i arbetet och kunna skapa en gemensam kunskapsbas. För att detta skall lyckats bör arbetstiden aldrig understiga 50%.

Forskarnas arbete

Forskningsarbetet har bl a bestått i att med olika metoder samla in data om livet i Kortedala, att fungera som underlag både för planering och övriga delar av forskningen. Inledningsvis genomförde forskargruppen intervjuer med ett 20-tal s k nyckelpersoner. Detta är personer som genom yrkesverksamhet eller föreningsengagemang kommer i kontakt med många kortedalabor. Några av dem har också varit aktiva i stadsdelens "GAIS-grupp" (dvs Gemensamt Arbete I Stadsdelen) och därmed fått kunskaper om lokala förhållanden utöver det egna verksamhetsfältet. Efter bearbetning av dessa intervjuer skickade forskarna ut en enkät till drygt 1.300 kortedalabor. De fick besvara 56 frågor med anknytning till bostadsförhållanden, flyttningsönskemål, umgänge i och utanför stadsdelen, utnyttjande av service, fritidsvanor mm samt redogöra för eventuella önskemål om förändringar i stadsdelen. Det positiva gensvaret bland kortedalaborerna visar på frågornas relevans. Svarsfrekvensen var 69% i första och 53% i andra etappen (Lennartsson 1987 s 5). Ytterligare enkäter som beaktar enskilda problemfält har distribuerats. Kortedalabor och andra med anknytning till stadsdelen har intervjuats, dels för att ge en för projektet gemensam kunskapsbas, dels för särskild analys inom respektive fördjupningsstudie (Gunnemark 1990, Johansson 1989).

En betydande del av forskarnas tid har lagts ner på informations- och kunskapsförmedling. Förutom interna diskussioner inom projektgruppen har

forskarna deltagit i möten med intressenter från olika verksamheter i stadsdelen. Forskargruppen har ansvarat för en stor del av fältkontorets jourverksamhet och engagerat sig i möten riktade till stadsdelens invånare. Detta ofta tidskrävande arbete låg i linje med projektets huvudsyfte och fick därmed hög prioritet. Samtidigt har det begränsat forskarnas möjligheter att fördjupa sig i andra arbetsuppgifter.

Forskargruppen har även deltagit i studieresor och konferenser på andra orter, arrangerat tvärvetenskapliga seminarier och möten med forskarkollegor samt tagit emot åtskilliga studiebesök på fältkontoret. Empiriska resultat och olika metodiska angreppssätt har därmed inhämtats från skilda platser i Sverige och utomlands.

Prioritering av problem

Bland alla synpunkter som kommit till projektets kännedom har projektgruppen gjort prioriteringar utifrån olika bevekelsegrunder. Betydelsefullt har varit om många kortedalabor påtalat ett problem eller att ett förhållande påpekats från flera håll och i olika sammanhang. Det gäller de flesta förslagen i "Lokal utvecklingsplan för Kortedala". I andra fall har någon projektmedlem formulerat ett åtgärdsförslag baserat på en tolkning av hur ett påvisat problem skulle kunna lösas. Ett exempel är förslaget att bygga småhus för att möta behovet av familjebostäder samtidigt som impopulära lägenhetssammanslagningar undviks (se kap 7.1). Om reaktionen varit negativ har projektmedlemmarna istället försökt hitta nya lösningar. Det gäller exempelvis några förslag till förtätning av bebyggelsen där syftet också var att tillföra större lägenheter. Efter kraftiga protester mot uppförandet av dessa flerfamiljshus har förslagen strukits.

Projektmedlemmar har också kontinuerligt diskuterat arbetet med den lokala politikergruppen för att få respons på olika förslag. Frågor som forskare och tjänstemän haft tidigare yrkeserfarenhet av har i vissa fall lyfts fram som t ex koloniområdet och olika trafikproblem. Att flertalet projektmedlemmar varit kvinnor har säkerligen medfört lyhördhet för problem som kortedalakvinnorna påtalat.

Sakfrågor som låg utanför projektets ansvarsområde har i vissa sammanhang distribuerats till berörd instans. Det har t ex gällt klagomål på fastighetsskötsel och felanmälan. En del hyresgäster har vänt sig till projektet och påtalat att de vid flera tillfällen gjort felanmälan till fastighetsägaren utan att någon åtgärd vidtagits. Deras förhoppning har varit att Kortedalaprojektet skulle kunna påverka fastighetsbolagen att rätta till felen. Projektet har översänt dessa

klagomål till fastighetsägarna. I andra fall har hyresgäster rådgjort med projektets personal om hur de skall agera för att själva kunna påverka. Erfarenheterna från Kortedalaprojektet visar att det finns behov av denna typ av konsumentrådgivning.

Kortedalabor samtalar med forskare och tjänstemän på fältkontoret.

Ett annat behov som blev synligt på samma sätt var en lokal bostadsförmedling utanför bostadsbolagens domämer. Bostadsförmedlingen ansåg sig inte ha resurser att tillmötesgå projektets begäran om en lokal förmedling av lägenhetsbyten. Av kontakterna under hand, framgick att det inte bara var medelsbrist som låg bakom utan också ett undfallande för bostadsföretagens önskan att ha kvar full kontroll över bytena av lägenheter inom sina respektive förvaltningar. "Fallet" med bostadsförmedlingen kom att bli ett exempel på en problemlösning som ansågs angelägen av projektet, som delvis fick stöd av en annan kommunal instans - bostadsförmedlingen - men som föll på ovilja från en viktig lokal maktfaktor - bostadsföretagen.

Ytterligare sådana fall, högprioriterade problem som varit förknippade med motgångar och de som helt eller delvis kunnat realiseras beskrivs i kapitel 5, 6 och 7.

Att nå resultat

När projektarbetet var avslutat förelåg en "Lokal utvecklingsplan för Kortedala" (1989 del I & II) där förslag till allehanda stadsförnyelseåtgärder presenterades. Denna programskrift är - på det sättet som beskrivs i förra avsnittet - baserad på erfarenheter och önskemål från kortedalaborna. Projektet "Lokal utveckling i Kortedala" har därmed uppnått sitt första delmål: att göra ett planeringsunderlag som är förankrat hos befolkningen.

Däremot har det varit betydligt svårare att *förverkliga* de planeringsförslag som utarbetats i samråd med invånarna. Å ena sidan har det saknats tillgängliga medel för genomförande. Å andra sidan har en del beslutsfattande nämnder på central nivå haft en avvaktande attityd till projektarbetet vilket omöjliggjort snabba lösningar. Det är en tidskrävande process att förankra förslagen hos beslutsfattande politiker och tjänstemän vilket projektet endast delvis haft tid och kapacitet för. Genom att åtgärdsförslagen är ett resultat av en helhetssyn på stadsdelen och stadsdelslivet, följer dessa inte alltid konventionella planeringsrutiner. De tjänstemän som skall följa upp projektverksamheten står inför en svår pedagogisk uppgift (jmf kap 10).

Fysiska förnyelseåtgärder som projektgruppen lyckats förverkliga *under* projekttiden är fåtaliga. Undantagen är punktsatser för ökad tillgänglighet, några gångvägar och odlingsområden. Hösten 1989 pågår dock projekteringsarbetet för två småhusområden och ett koloniområde samt ett höghus vid Kortedala Torg. Ett viktigt resultat av projektarbetet är att de förtätningsförslag som förelåg innan projektet startade i likhet med ett antal som skisserats senare *inte* blivit verkställda eftersom befolkningen motsatt sig dessa åtgärder (Josefsson 1982, Wiberg 1982).

Den lokala utvecklingsplanen innehåller dessutom många andra åtgärdsförslag som berör stadsdelslivet utifrån såväl sociala som fysiska aspekter. Hurvida dessa förslag kommer att förverkligas i sin helhet är ovisst i skrivande stund. Fr o m 1990 är det ingen av fältkontorsgruppens medlemmar som arbetar med frågeställningar som berör Kortedala. Den kunskapsbas som tjänstemännen tillägnat sig under projekttiden har inte beaktats nämnvärt och de har sökt sig till eller beordrats till andra ansvarsområden.

En av medlemmarna i projektets vetenskapliga referensgrupp skriver. "Det är dags för en komplicerad social planering som måste gå ut från en kulturell helhetssyn och som troligen förutsätter en helt ny organisation av samhällets planering." (Ek 1989 s 131) Denna slutsats är inte ny men den har lika hög aktualitet nu som 1985, inför projektstarten.

Projektgruppens arbete innefattade många möten och diskussioner med olika avnämare i Kortedala. Problem penetrerades utifrån projektgruppens kunskapsbas. Det är möjligt att dessa diskussioner i vissa fall leder till förändring av kommande handlingsprogram inom förvaltningar och politiska organ. Ett exempel på detta är projektgruppens upprepade ifrågasättande av tillämpade ombyggnadsrutiner, som har mycket stora negativa effekter för hyresgästerna. Medlemmar ur projektgruppen har haft kontakter med tjänstemän på Bostadsstyrelsen, senare Boverket, angående dessa problem. En av forskarna har under 1989 medverkat i ett uppdrag från Boverket. "Bättre Bostadsförnyelse", en sammanställning av slutsatser från 19 FoU-projekt om ombyggnad, skall utgöra underlag för nya riktlinjer för ombyggnadsfinansiering (Widén m fl 1989).

Till de reella resultat som Kortedalaprojektet uppnått tillkommer kunskaper av principiell betydelse. Till att börja med har projektgruppens medlemmar fördjupat sina kunskaper om stadsförnyelseprocessen. Stadsdelsbor, tjänstemän och politiker i Kortedala har intresserat sig för olika frågor som aktualiserats genom projektarbetet. Den sociala mobiliseringen har bl a kommit till uttryck i föreningsbildande. Tre nya föreningar har etablerats bland stadsdelsbor. Den ena är koloniförening "Kajsas ängar", som arbetar för koloniområdets förverkligande (se kap 7.3). Den andra är "Föreningen Kvinnor i Kortedala" vars målsättning är att medverka till att stadsdelslivet förbättras på olika sätt. Bl a har medlemmarna genomfört en namninsamling 1987 för etablering av en simhall. Kvinnornas engagemang har väckts genom deltagande i skrivarcirkelarna "Våra liv i Kortedala" (se kap 6). Den tredje föreningen "Kortedala Fritidsklubb" driver fritidsverksamhet för missbrukare i stadsdelen. Socialsekreteraren inom Kortedalaprojektet engagerade sig för att ta tillvara det aktiva intresset hos en liten grupp missbrukare i stadsdelen att åstadkomma en organiserad fritidsverksamhet för denna kategori. Gensvaret från ett 20-tal personer i denna målgrupp var mycket positivt. Så småningom iordningställdes en paviljong som klubblokal för Fritidsklubbens 80 medlemmar (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 97 f).

Till Kortedalaprojektets resultat hör också vetenskapliga uppsatser och rapporter som producerats inom eller i anslutning till projektverksamheten. Se förteckning över Kortedalaprojektets skrifter (bilaga 2).

3. STADSDELEN OCH DESS INVÅNARE

Bebyggelsen

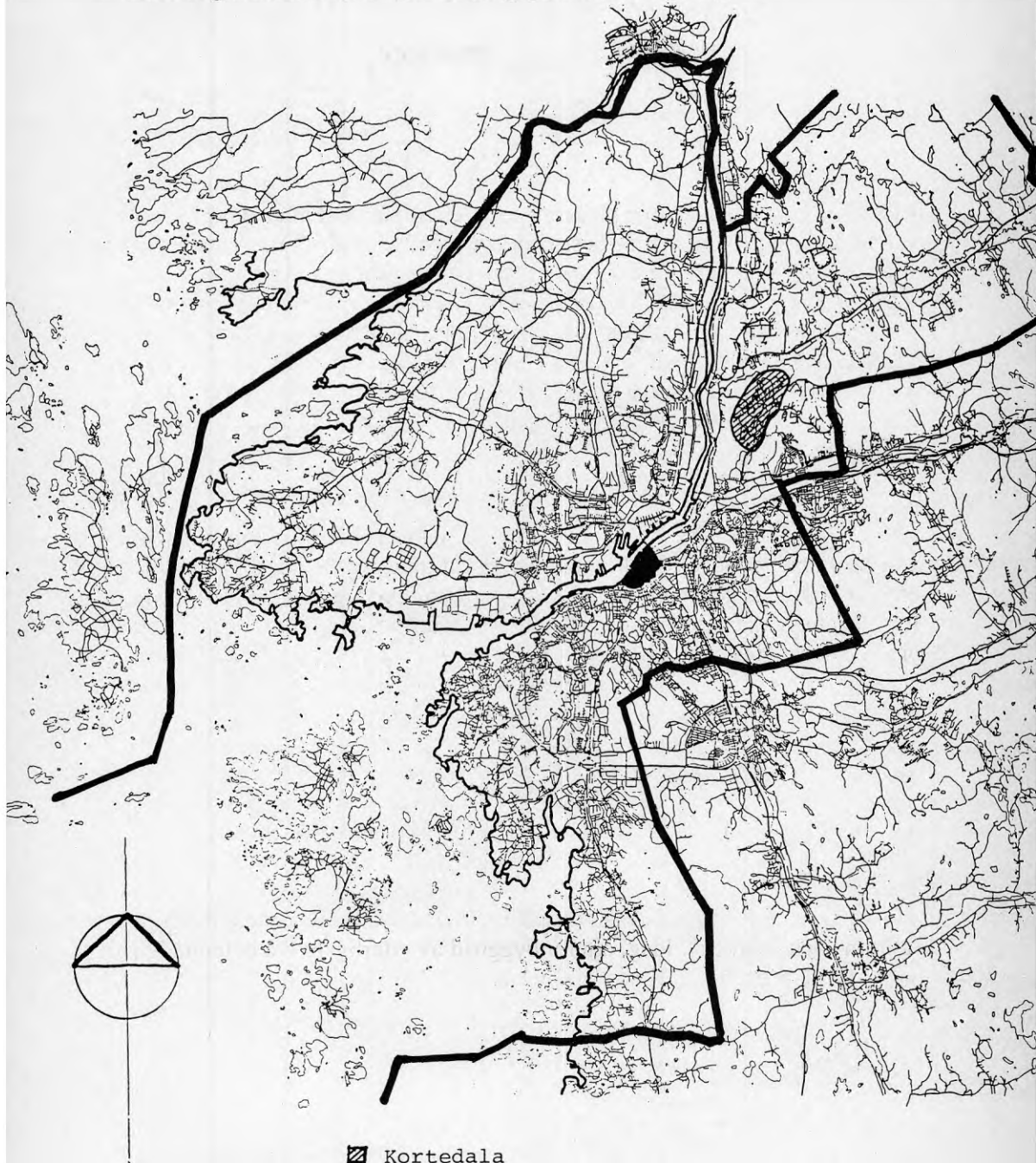
I slutet av 1940-talet började planeringen av en ny stadsdel i Göteborg. Syftet var att dämpa den omfattande bostadsbristen och bygga moderna lägenheter. Projekteringen för en mönsterstadsdel startade i ett kuperat utmarksområde i stadens nordostliga delar. Kortedala, beläget 7 km från Göteborgs centrum, planerades som en självständig "satellitstadsdel". Bostadsbebyggelsen skulle kompletteras med ett rikt utbud av kommersiell och social service, skolor, arbetsplatser och fritidsanläggningar (Dispositionsplan 1950 s 18 ff). Men dessa planer förverkligades endast delvis och i betydligt långsammare takt än bostadsbyggandet.

Bebyggelsemiljön strukturerades i enlighet med grannskapsideologin (Franzén & Sandstedt 1981 s 58 f,165). I Kortedala skapades åtta grannskapsenheter. Olika arkitekter fick i uppdrag att utforma lägenheter och utemiljö efter 1950-talets ideal och standardkrav. Genom experiment med varierande formlösningar, färger och material har varje delområde fått en särpräglad profil. Hänsyn har även tagits till terrängförhållanden. Bevarade skogs- och parkområden mellan grannskapen skapar naturliga gränsdragningar som ger flera delområden en småskalig karaktär.

Kortedala är ett av de största bostadsområden som byggdes i Sverige i ett sammanhang på orörd mark under 1950-talet (Nilsson 1971). Tre mindre och en större torganläggning etablerades och småbutiker uppfördes i varje grannskap. Bostadsbeståndet som huvudsakligen kom till mellan 1952 - 1957 domineras av 3-4-vånings lamellhus och 8-9-vånings punkthus. Bostadstytorna är relativt små men innehåller för 1950-talet nya planlösningar med t ex "allrum" och "barkök". Idag, efter utbyggnad av ytterligare två delområden under 1960-talet, består Kortedala av knappt 8.300 lägenheter i flerbostadshus och ca 300 småhus. Enligt statistik från 1985 när projektet startade var 49% av lägenheterna tvårummare och 34% trerummare. Antalet större lägenheter var fåtaliga, 5%.

Hysesrätt är den vanligaste upplåtelseformen men bostadsrätt finns i mindre omfattning (14,6%). 1987 ägde allmännyttiga bostadsbolag 64,6% och

privata värdar 17,8% av hyreshusbeståndet. De 3% som återstår utgörs av enskilt ägda småhus (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 35 ff).

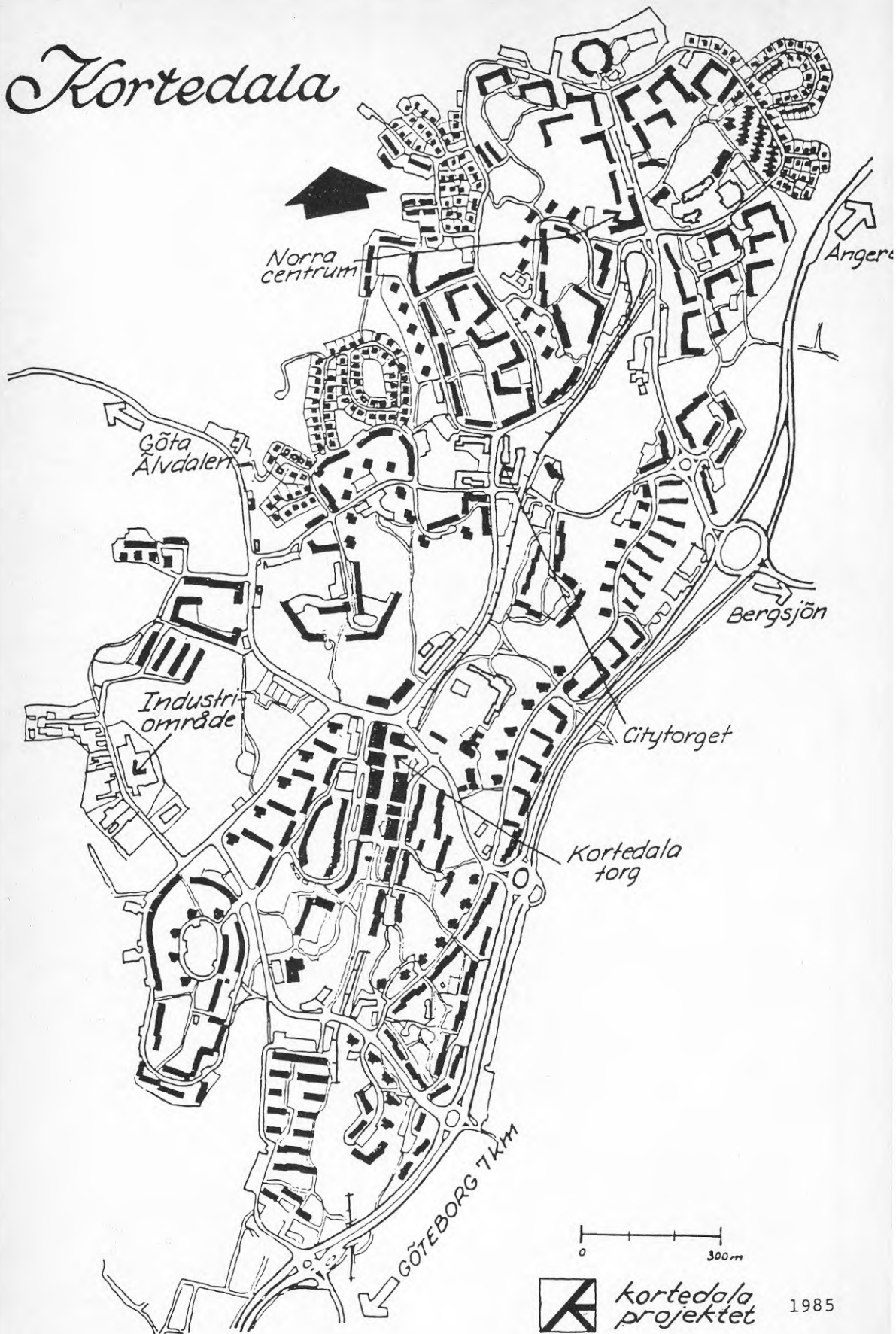

- ▨ Kortedala
- City - inom vallgraven

Källa: Turistkarta Göteborgs Kommun 1986

Kortedala är beläget 7 km från Göteborgs citykärna.

Kortedala

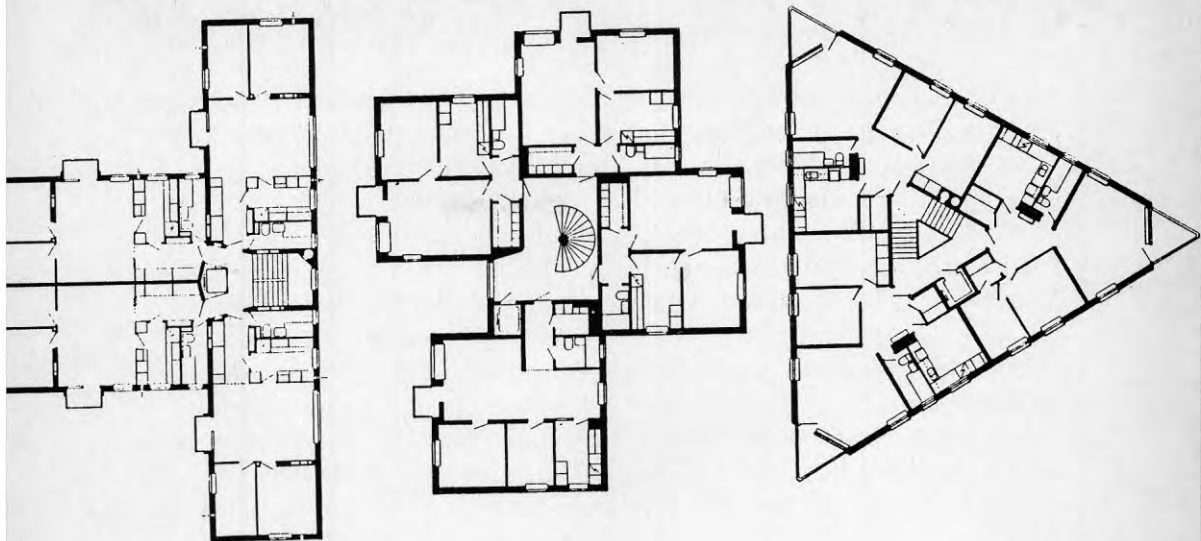

0 300m

kortedala
projektet

1985

Exempel på planlösningar i 1950-talets experimenthus.

Ett av Kortedals nybyggda höghus under 1950-talets senare del.

De första hyresgästerna

Av Kortedals hyresgäster kom många från omoderna lägenheter i Göteborgs arbetarstadsdelar (Gunnemark 1985 s 24). En del var uppväxta där, andra hade bott i landshövdingehus en kortare period efter inflyttningen till Göteborg (Larsson 1979 s 112). Merparten av Kortedals nybyggare hade sina rötter i Göteborg eller västsverige (jmf Lennartsson 1987 s 9). Det var främst arbetare och tjänstemän som kom att bosätta sig i Kortedala. Majoriteten av hushållen var i början av sina arbets- och familjekarriärer.

Många hushåll upplevde att de flyttade *från* en dålig, *till* en bra boendemiljö. Inflyttningen i en ljus och modern lägenhet blev en märkeshändelse i familjecykeln (Gunnemark 1985 s 25). De hade i årtal väntat på flyttningen, att det skulle bli deras tur enligt bostadsförmedlingens långa kölistor. Den positiva inställningen har säkerligen underlättat den sociala anpassningen i Kortedala.

Ett av Kortedals grannskap som domineras av låghusbebyggelse, Januarigatan.

Andra faktorer som befrämjat social anpassning var att flertalet hyresgäster tillhörde samma generation och befann sig i jämförbara familjesituationer. Många hade småbarn som blev utgångspunkten för sociala kontakter mellan familjerna. 1950-talets mödrar var i allmänhet hemmafruar och dessa kvinnor knöt kontakter med varandra vid sandlådan. Där startade ofta den sociala

integreringen mellan inflyttarna. Grunden var därmed lagd för att invånarna successivt skulle kunna utveckla en lokal identitet.

Den sociala integrationen och uppbyggandet av lokal identitet kan av olika skäl ta lång tid. Det sammanhänger med i vilken utsträckning individen begränsar sitt aktivitetsfält till den lokala miljön. Dessutom ökas förutsättningarna för social identifikation om flera människor i ett område delar livsform.

De förvärvsarbetande som företrädesvis var män, vistades mindre än kvinnorna i boendets närmiljö. Arbetsveckan inkluderade även lördagar under Kortedals "nybyggartid". De yrkesverksamma hade begränsade möjligheter att själva integreras socialt i stadsdelen. Säkerligen har männens lokala identitet ofta befrämjats av sociala nätverk som byggts upp av deras barn och fruar.

Under "nybyggartiden" ökade invånarnas lokalkännedom som innefattade såväl fysiska som sociala aspekter. Gemensamma boendenormer utkristalliserades vilket skapade en plattform för den sociala kontrollens framväxt. För en del medförde detta trygghetskänsla. Den enskilde kunde överblicka "sitt" område och erhöll förmåga att förutse grannarnas reaktioner och förväntningar. Upplevelsen av klasskillnader bland de vuxna hyresgästerna var merendels ringa under 1950-talet vilket säkerligen befrämjat social identifikation och integrering (Gunnemark 1988b s 20 f).

En av stadsdelens plaskdammar, en mötesplats för barn och föräldrar (1960).

Segregationsprocesser under tre decennier

Under 1960-talet blev många hushåll i Kortedala mycket trångbodda, eftersom familjerna växte och fick ökade krav på utrymme. En del hushåll flyttade till större hyreslägenheter i nybyggda förorter. Andra investerade i radhus eller villa. Säkerligen var det inte enbart den ökade boendeytan som lockade hushållen att lämna Kortedala efter flera års boende. Om drömmen om det egna huset skulle gå i uppfyllelse, krävdes flyttning till annan stadsdel eller kranskommun. Detta bidrog till att en segregeringsprocess inleddes bland hyresgästerna i Kortedala.

En kortedalabo berättar:

Under 60-talet flyttade läkaren och arkitekten från trappuppgången i hyreshuset i Kortedala. Det ena hushållet flyttade till en mellansvensk stad p g a mannens karriär, det andra flyttade till en villa i göteborgsregionen. En tid efter utflyttningen fortsatte umgänget med familjen som var kvar i Göteborg. Men det tunnades snart ut och upphörde helt. (Inf 13)

Att de sociala nätverken förändrades under 1960-talet beror på flera faktorer som framgår av exemplet ovan. Det var mycket besvärligt att hålla kontakten vid liv när grannarna flyttat till andra delar av Sverige. Men trots att många hushåll inte flyttade så långt från Kortedala, var det ändå vanligt att

Omflyttningen i Kortedalas radhus och villor var låg under 1960-talet. Flertalet hushåll som önskade bosätta sig i eget hem fick flytta till andra bostadsområden. En av Kortedalas radhuslängor i mitten av 1980-talet, då generationsväxlingen i stadsdelens småhus börjar bli märkbar.

kontakterna med f d kortedalabor bröts. Den ekonomiska differentieringen blev märkbar. Utflyttarhushållen fick bl a ökade möjligheter att i ny miljö tydligare exponera sin höjda materiella standard. Bland många av de kvarboende kortedalaborna under 1960-talet var däremot bil- såväl som villaköp en utopi (Gunnemark 1988b s 21 ff).

Under 1960-talet kom en del invandrare att bosätta sig i Kortedala. De kom från olika europeiska länder, tex Italien, Grekland, Jugoslavien och Finland. Invandrarna fick överta de svenska utflyttarnas små lägenheter i stadsdelen. Motivationen för invandringen till Sverige var för de flesta att få avsevärt ökad materiell standard. En del var inriktade på assimilering medan andra planerade att flytta tillbaka till hemlandet efter ett antal år i Sverige.

Bland invandrarna i Göteborg har en viss omflyttning skett under årens lopp. Många har sökt sig till den stadsdel där invandrare av samma etniska grupp bor. Kortedalas invandrarbefolkning domineras idag av jugoslaver och finländare (Kuusela 1987 s 12). En del invandrare anser emellertid inte att omfattande integration med landsmän är önskvärd. Bland såväl invandrare som svenskar finns de som värderar närheten till arbetsplatsen högt. I Kortedala finns t ex många SKF-anställda som arbetar i grannstadsdelen Gamlestaden. Andra invandrare har - på samma sätt som flertalet svenska utflyttarhushåll - strävat efter att höja sin standard och flytta till andra stadsdelar med större lägenheter eller småhus.

I slutet av 1980-talet är det ytterst få jugoslaviska familjer som på allvar planerar för återflyttning till hemlandet. Många hänvisar till att de blivit försvenskade och har svårt att återanpassa sig i uppväxtmiljön. Liksom inom den svenska befolkningen i Kortedala finns individuella variationer bland jugoslaverna beträffande den lokala förankringen i stadsdelen. Många jugoslaver deklarerar dock att de föredrar att bo i Kortedala framför andra delar av Göteborg. Troligen har det rika umgänget och föreningslivet bland jugoslaverna i stadsdelen en dämpande effekt på utflyttningen till bostadsområden med modernare standard (Gunnemark 1988b s 24 ff).

I början av 1970-talet var Kortedalas första barngeneration vuxen och sökte egna bostäder. Många ville bo kvar i stadsdelen men de flesta fick söka sig till andra delar av Göteborg eftersom det saknades lediga lägenheter i Kortedala. Under 1960-talet hade en socioekonomisk segregationsprocess påbörjats. En åldersmässig segregation blev allt tydligare under 1970-talet. Den medelålders föräldragenerationen bodde kvar medan deras barn och barnbarn fick bosätta sig i andra delar av staden. Stadsdelar i Kortedalas närhet såsom Bergsjön och Angered prioriterades i stor utsträckning av Kortedalas barn.

Flera av Göteborgs äldre arbetarstadsdelar totalsanerades under 1960- och 1970-talet. De landshövdingehuskvarter som lämnats åt eftervärlden har genomgått omfattande renoveringar med bl a förändrad lägenhetsstruktur. Dessa omfattande förändringar i innerstadsdelarna fick sociala konsekvenser för Kortedala. Bl a har resurssvaga, ofta äldre, ensamstående personer flyttat till Kortedalas små och förhållandevis billiga lägenheter. Bland dessa åldringar som tvingats lämna bostadskvarter där de bott i årtionden var det många som fick stora anpassningsproblem i de moderna förorterna. Kortedalivet svarade inte mot den livsform som dessa pensionärer var vana vid från de äldre arbetarstadsdelarna. En del miste sina vänner och sin grupptillhörighet och därmed den egna identiteten och livskraften (Engelbrektsson 1982 s 124 ff). För denna kategori var inte bättre bostadsstandard det primära utan kvarboende i hembygden. Dessa äldre personers möjligheter att anpassa sig och trivas i Kortedala var således mycket sämre än för de barnfamiljer som kom från samma miljö och som i årtal väntat på flyttning till en modern lägenhet.

Antalet missbrukare har ökat i staden under senare år. De kan delas in i tre kategorier. En grupp kom liksom åldringarna från sanerade områden i innerstaden. Andra har vuxit upp i Kortedala. Den tredje gruppen har sökt sig till stadsdelen efter det att ungarshotell och liknande stängts i andra delar av staden under 1980-talet. Majoriteten av missbrukarna är relativt unga, mellan 25 och 45 år (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 97).

Kvarboende och lokal identitet

Kortedala planerades för cirka 18.000 invånare. Under 1950-talet var bostadsbristen omfattande i Göteborg och många bodde omodernt. Med bostadsförmedlingens prioritering av barnfamiljer till Kortedalas moderna lägenheter kom invånarantalet i mitten av 1960-talet att uppgå till ca 28.000. 1987 hade dock befolkningmängden halverats och numera är en- och tvåpersonshushåll mest frekventa. Enligt 1985 års statistik består 50% av hushållen av en person (genomsnittet för Gbg är 44%). Knappt 15% har barn under 16 år, medan 20% av hushållen i Göteborg som helhet utgörs av barnfamiljer. Andelen ålderspensionärer är något lägre än göteborgsgenomsnittet (15% resp 19%) medan antalet medelålders (45-65 år) är högre i Kortedala (28% resp 22%) (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 40 f).

Antalet invandrare i Kortedala med utländskt medborgarskap var 1987 ca 2.100. Knappt hälften är jugoslaver och var sjunde har finskt ursprung. I Kortedala bor även svenska medborgare med invandrarbakgrund. Inom

denna kategori återfinns även de som bott i stadsdelen sedan 1950-talet och härstammar från nordiska och baltiska länder.

2,9% av hushållen i Göteborg är trångbodda enligt normen mer än 2 personer per rum med kök och vardagsrum oräknat. I Kortedala är siffran 3,5% och av barnfamiljerna är 13% trångbodda (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 41). Utflyttning av barnfamiljer har sedan 1960-talet varit påtaglig. Numera är det främst hushåll med barn i förskoleåldern som väljer att flytta till andra bostadsområden. Skolstarten aktualiserar familjernas behov av större bostads-yta. En del föräldrar vill också undvika flyttningar under barnens skolgång. Utflyttningen upplevs av många som något mycket negativt, eftersom vuxna såväl som barn tvingas lämna en miljö där de har en lokal förankring. Av dagens småbarnsföräldrar i Kortedala är det många som själva vuxit upp i stadsdelen.

Stadsdelsbornas bostadsval må också relateras till deras ekonomiska möjligheter att förverkliga sina bostadsideal. Av Kortedalas befolkning är en majoritet arbetare. Enligt enkäten tillhör 43% kategorin "ej facklärd arbetare" och 19% är "facklärd arbetare" (Lennartsson 1987 s 17). Medelinkomsten i Kortedala ligger under genomsnittet för Göteborg. 1985 visar statistiken att medelinkomstindex för Kortedala var 85 (när hela Göteborg har 100) (Basområdesstatistik 88, Göteborgs stadskansli).

Kommer dessa flickor att bo kvar i Kortedala under uppväxtåren? Många barnfamiljer har sökt sig till andra stadsdelar för att få större bostäder.

Många av dem som flyttade till Kortedala när stadsdelen var ny, bor kvar där idag. Att döma av enkätsvaren har 25% bott där sedan 1950-talet och ytterligare 20% sedan 1960-talet (Lennartsson 1987 s 10). Nästan hälften av samtliga hushåll har bytt bostad en eller flera gånger inom stadsdelen. Den vanligaste orsaken till omflyttning har varit behovet av en större bostad (Lennartsson 1987 s 38). Bland kortedalaborna återfinns både äldre och yngre som vid något tillfälle i livet övervägt att flytta från stadsdelen. De sociala och fysiska fördelarna i kortedalamiljön har dock upplevts som så betydelsefulla att de varit avgörande för kvarboendet. Det är människor som under årens lopp byggt upp en lokal identitet i stadsdelen, kort sagt, Kortedala har blivit deras hembygd (Gunnemark 1988b s 32 ff).

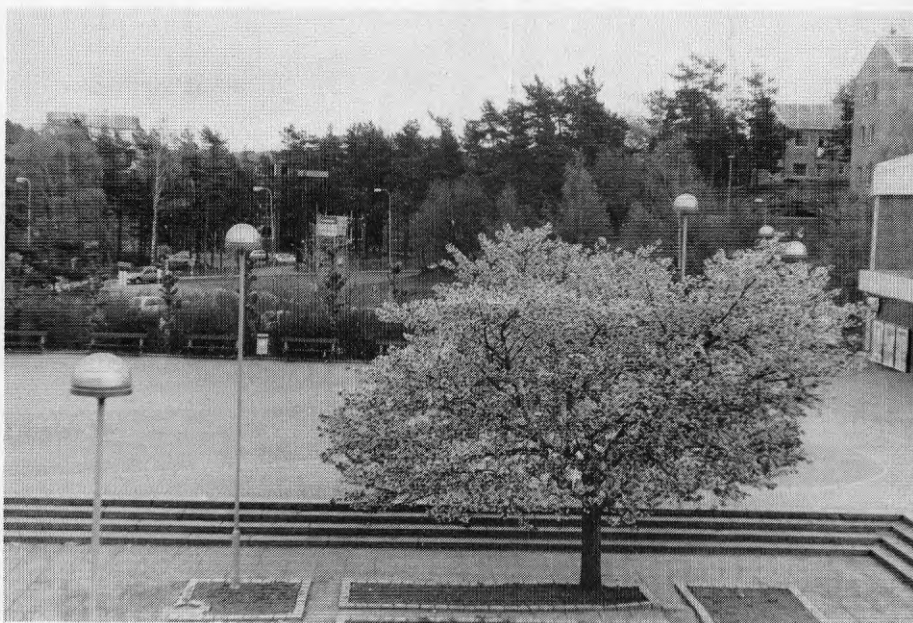
Exempel på grannskap med bostadsrättslägenheter, det s k Krönet.

Med hembygd menas i detta sammanhang den miljö där individen känner sig hemmastadd. Många människor har en emotionell förankring i den miljö där de är bosatta. Deras hembygdskänsla, dvs lokala identitet, har successivt vuxit fram under deras boendetid på platsen. Hembygdskänslan behöver inte vara förknippad med individens födelse- eller uppväxtort. Den kan spegla aktuell integrering i en bestämd fysisk och social miljö. Följaktligen är hembygden inte liktydig med födelseort för alla individer. Tidsaspekten är viktig för att individen skall kunna tillägna sig lokalkännedom i hemmiljön. Denna integreringsprocess kan påbörjas såväl i barndomen som i medel-

åldern. Hembygden är således den plats där individen tagit del av lokala förhållanden och förankrat en lokal identitet. En individ som byter bostadsort kan därmed byta hembygd. Detta blir en konsekvens av att hembygds känslan till det tidigare bostadsområdet försvagas när individen bygger upp en ny lokal identitet i ett (för henne) nytt bostadsområde (Gunnemark 1990).

En del medelålders säger att de umgicks mer med vännerna i Kortedala förr. För andra har grannarna fått större betydelse när de blivit äldre. Många ansikten är välkända i Kortedala och då främst i det grannskap där individen bor. Detta att känna igen människor i omgivningen är viktigt för att kunna bevara hemkänslan i stadsdelen (Öresjö 1985 s 80 ff). "Det övervägande flertalet uppger sig ha någon typ av kontakt med grannarna, dvs man hälsar på varandra. Var tredje utbyter småtjänster med sina grannar, var fjärde bjuder på kaffe då och då." (Lennartsson 1987 s 2)

Den fysiska miljöidentifikationen är viktig. För många kortedalabor är det väsentligt att bo nära naturen (Lennartsson 1987 s 14). Den invanda och välkända miljön är dessutom behäftad med många minnen och erbjuder en kontinuitet som är särskilt viktig för de äldres livskvalité (Werner 1984 s 6 ff).

Det blommande japanska körsbärsträdet har ett symbolvärde för kortedalaborna. Många har påpekat hur vackert det är, trots att det bara blommar under en vecka i maj.

Det finns exempel på kortedalabor, både yngre och äldre, som bor kvar i stadsdelen trots en rad yttre påfrestningar som t ex trångboddhet och störande grannar. Detta är ofta resursstarka hushåll som har en stark lokal identitet i Kortedala genom lång boendetid och många sociala band inom stadsdelen. Var femte kortedalabo har sitt umgänge koncentrerat till Kortedala (Lennartsson 1987 s 21). Att flera generationer inom samma släkt kan bo i Kortedala i separata hushåll är säkerligen en viktig faktor för kvarboendet. Nästan hälften av kortedalaborna har släktingar som bor i stadsdelen (Lennartsson 1987 s 19). Det är självklart att livskvalitén försämras om bästa barnvakten, mormor, tvingas flytta p g a ombyggnad.

Både bland svenskar och invandrare finns exempel på att barnen upplever Kortedala som sin hembygd. De önskar en egen lägenhet i Kortedala när det är dags att flytta från föräldrahemmet. Alla har dock inte lyckats komma över en lämplig bostad i stadsdelen utan tvingats därifrån. Men det förekommer återflyttning till barndomsmiljön, trots att lägenheter med bättre standard varit tillgängliga i andra stadsdelar. De som sökt sig tillbaka till Kortedala har en stark lokal förankring i stadsdelen med sociala nätverk, föreningsengagemang o dyl (Gunnemark 1985 s 36 ff).

Att trivas eller inte trivas - det är frågan

Många av dagens kortedalabor har en stark hembygdskänsla förankrad i Kortedala. Andra berättar om sitt boende i stadsdelen i praktiska och ekonomiska termer utan några emotionella tonarter. De uppskattar närheten till city, kommunikationerna och de relativt låga hyrorna. Deras livsstil poängterar inte den lokala identiteten som betydelsefull för att individen skall uppnå god livskvalité. En tredje kategori trivs inte alls i denna typ av stadsdel eftersom de har svårigheter att förverkliga sina boendeideal där.

Beroende på vem den utomstående träffar kan hon få olika bilder uppmålade om stadsdelslivet, allt från beskrivningar av ett "Vilda Västern" till en idyllisk småstad. En del framhåller att förändringar skett. De säger att det var tryggt och fridfullt under 50- och 60-talet, men under senare år har inbrott och överfall ökat. Andra grupper påpekar att under 60-talet fanns det många ungdomsgång i stadsdelen som förde busliv. Numera är ungdomarna få och det är mycket lugnt i Kortedala (Gunnemark 1985 s 34). Vid jämförelse av dessa uttalanden är motsägelserna påtagliga samtidigt som de enskilda bilderna är sanna för var och en som uttrycker dem. Variationerna grundar sig i olika livsformer och förhållningssätt till stadsdelslivet.

De materiella levnadsvillkoren styr individens bostadserfarenheter beträffande utrymme och standard. Således har en person med god ekonomi och som vuxit upp i villa med stora bostadsutrymmen svårigheter att finna en mindre hyreslägenhet tillfredställande. Detta i jämförelse med en hyresgäst som inte kan öka sina bostadskostnader och saknar erfarenheter från andra typer av boendeformer. Den person som delar livsform med majoriteten av grannarna, har lättare att bli socialt integrerad i stadsdelen. Förutsättningarna är då gynnsamma för att hon skall bygga upp en lokal identitet där (jmf Ek 1989 s 128 f, 132).

Kontakterna med familj, släkt, vänner, olika yrkesrepresentanter, föreningsmedlemmar etc är basen för individens sociala nätverk i grannskapet. Dessa sociala kontakter möjliggör informationsförmedling som kan ge kunskaper om lokala händelseförlopp. Denna kunskap kan i sin tur ge överblick och förståelse för det lokala samhällslivet.

Höghus under ombyggnad

Den lokala identiteten börjar vanligtvis att utvecklas i det delområde där individen är bosatt och så småningom kan den komma att omfatta hela stadsdelen. Om inflyttningen till stadsdelen skall bli lyckad för en individ sammanhänger med de sociala och fysiska förhållanden som hon möter i grannskapet. Boendeformen i likhet med grannarnas livsformer och livsstilar kan, som tidigare nämnts, ha en avgörande betydelse för om individen kan få

social respons i boendemiljön. Att t ex flytta in i ett flerfamiljshus där omflyttningen varit hög under flera år, där slitaget är stort och värden har aviserat ombyggnad, är inte gynnsamt ur social aspekt. Hyresgästerna är troligen inte intresserade av att etablera nya grannkontakter när de själva skall flytta därifrån. Chanserna att få kontakt med grannarna är desto större i grannskap där sociala nätverk existerar mellan de boende.

Vantrivsel kan vara förknippad med överdrivna förväntningar på vad boendet i sig kan medföra. För en del individer är det inte Kortedalamiljön som sådan som är problematisk, även om de uttrycker sig så, utan de har överhuvudtaget svårigheter att finna sig tillrätta i storstadsmiljön. I en del fall kan det vara så att de problem som individen främst brottas med, snarare berör familje- eller arbetsliv, men individen projicierar problematiken på boendet.

Om underhåll av hus och närmiljö sköts, ökar detta möjligheter för trivsel även för den som inte är intresserad av att komma i närmre kontakt med sina grannar. Exempel på såväl nedgångna som välvårdade delområden finns i Kortedala. Detta ger delvis en förklaring till att stadsdelsborna ger så skiftande beskrivningar av livet där.

Bakom slitna fasader återfinns många prydliga och välskötta hem.

Ytterligare en förklaring är att olika kortedalabor tolkar problemen i stadsdelen utifrån skilda referensramar. Den som kan identifiera en missbrukare, t ex som dotterns f d klasskamrat eller grannens brorson, uppfattar vanligtvis denna person på ett annat sätt än om vederbörande är helt anonym (Gunnemark 1988b s 43 f). På samma sätt har slitna fasader och nedklottrade trappuppgångar en annan innebörd för dem som vet att bakom lägenhetsdörrarna återfinns prydliga och välskötta hem, än för den utomstående som aldrig fått tillfälle att beträda den privata arenan i bostadsområdet, dvs hemmen (Gunnemark 1988b s 47 ff).

Slutsatsen är att i Kortedala bor många arbetare och tjänstemän som trivs därför att deras livsformer bejakas av grupper av människor som delar deras materiella levnadsvillkor och värdesystem. Därmed inte sagt att de är blinda för de problem som finns med nedgångna bostäder och missbrukare mm. Projektarbetet har dock tagit fasta på att många av dessa människor vill bo kvar i Kortedala i framtiden. Men om de skall kunna trivas även i fortsättningen krävs en rad förnyelseåtgärder som korresponderar med deras livsformer. Om inte detta sker går troligen stadsdelen en dyster framtid till mötes (Gunnemark 1985 s 42 ff). Det är med denna utgångspunkt den lokala utvecklingsplanen för Kortedala utarbetats.

4. VAD ÖNSKAR KORTEDALABORNA? Resultat från enkät och intervjuer

Under projektets dryga tre år kom kortedalabornas synpunkter och önskemål till vår kännedom på flera olika sätt: genom besök på fältkontoret, genom möten som vi inbjöd till eller deltog i, men mest systematiskt genom enkäter, intervjuer och skrivarcirklar.

En enkät om en mängd aspekter på att bo i Kortedala - varifrån man kommit, hur länge man bott i stadsdelen, uppfattningar och önskemål om lägenheten, servicen, stadsdelens fritidsutbud mm - sändes ut till ett urval på dryga 1300 personer och besvarades av 876. (Lennartsson 1987.) Intervjuer med kortedalabor gjordes av forskarna vid olika tillfällen. Här ges en sammanfattande bild av de synpunkter och önskemål som gestaltade sig genom enkäter och intervjuer.

Varifrån kom kortdalaborna och varför flyttade de till Kortedala?

Befolkningen har flyttat in främst från de näraliggande stadsdelar som ligger i samma sektor i förhållande till centrum. Flyttningsströmmarna har dock varierat under årens lopp, beroende på situationen på Göteborgs bostadsmarknad. På sjuttio-talet tillkom t ex de nyare ytterområdena i nordost som avflyttningsområden för kortedalabor. Den allra senaste inflyttningen (åttio-talet) visar upp en stor andel personer med ursprung utanför Göteborg.

De vanligaste skälen till flyttningen till Kortedala är förknippade dels med bostadens storlek och standard, dels med fördelar med stadsdelen såsom naturen, den rena luften men också de låga hyrorna. Det är rimligt att tänka sig att skälen varierat beroende på när man flyttade in. De som flyttade från ett rum och kök i ett omodernt landshövdingehus under stadsdelens tidiga år såg sannolikt annorlunda på skälen till sitt "val" än de sentida inflyttarna till en stadsdel som är jämförelsevis omodern men med relativt låga hyror.

Troheten till stadsdelen är stor. Närmare hälften av enkätsvararna har bott i Kortedala i 15 år eller längre. Närmare 4 av 5 vill fortsätta bo i stadsdelen om

inget särskilt händer: 70% vill bo kvar i samma bostad, 8% vill byta bostad inom stadsdelen. Över hälften uppger sig vilja bo i Kortedala även om de fick välja helt fritt. Bland ungdomarna vill dock en fjärdedel lämna stadsdelen. De senast inflyttade visar också en större flyttningsvilja än "ursprungsbefolkningen" (nästan var fjärde mot var tionde).

Vad får det kosta att bo i Kortedala?

Vid tidpunkten för enkäten - innan ombyggnader i större skala hade påbörjats i Kortedala - var boendekostnaden generellt låg i stadsdelen. Medianhyran bland dem som svarat på enkäten låg strax över 1.500 kronor per månad (alla bostadsstorlekar). Genomsnittshyran för en 3-rumslägenhet låg mellan 1.500 och 2.500 kronor per månad.

Villigheten att betala med höjd hyra för en renovering varierar. (I frågan förutsattes att renoveringen skulle bli enligt önskemål.) En dryg tredjedel accepterar ingen höjning alls, medan en fjärdedel kan tänka sig hyreshöjningar mellan 50 och 200 kronor. Endast 1 % kan sträcka sig upp till 500 kronor i månatlig hyreshöjning, om en renovering sker efter önskemål. Detta skall jämföras med höjningen på 670 kronor i månaden för en s k normaltrea i det först genomförda ombyggnadsprojektet.

Hur fungerar bostäderna för dem som bor i Kortedala?

Normmässigt uppfyller bostäderna i stadsdelen kraven på lägsta godtagbara standard, bortsett från de minsta ettorna utan kök. Storleksmässigt dominerar två- och trerumslägenheter. Detta tillsammans med vissa detaljer i utrustning och material gör att den drygt trettioåriga stadsdelen inte helt uppfyller dagens krav på bostäder. Bl a upplevs en stor brist på större lägenheter, lämpliga för barnfamiljer. Att trångboddheten är större i Kortedala än genomsnittligt i Göteborg bekräftas av enkätsvaren. Merparten av de trångbodda svaren är en eller två personer som bor i ettor. Om den "objektiva" trångboddheten sätts i relation till vad svarspersonerna själva anser om bostadens storlek, framträder en viss förnöjsamhet. Hälften av dem som bor i ettor - och som definitionsmässigt är trångbodda - förklarar sig nöjda. Av samtliga trångbodda (enligt normen högst 2 personer per rum, kök och vardagsrum oräknat) är nästan 40% nöjda med bostadens storlek. Minst nöjda är de som bor fler än två i tvårummare.

Vad beträffar bostadsstandarden ger enkäten vissa anvisningar om vilken typ av reparationer som önskas och vad som uppskattas. Reparationsönskemålen

kretsar kring lägenheternas inre - spisar, badkar, tapeter, golv - men också fasader, tak, isolering och fönster. Även tvättstugorna har brister enligt många: maskiner och torkrum klarar inte av tvätten på den tid man har till förfogande. Å andra sidan finns det detaljer som värderas högt i den lite "gammalmodiga" inredningen. Dit hör skafferier och gedigna kökssnickerier.

Hur utnyttjar kortedalaborna stadsdelens service och vad anser de om den?

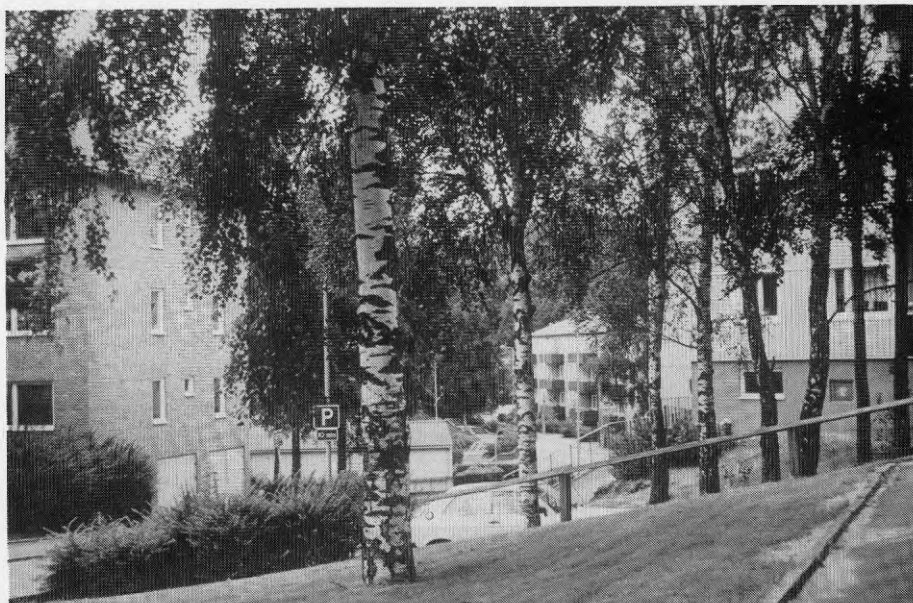
Av stadsdelens serviceinrättningar är det postkontoret, bankerna, apoteket och biblioteket som är de mest utnyttjade. Föga besökta är däremot de olika näringsställena - lunchbar, pizzerior och kafé - men också Forum där fritidsförvaltningen har lokaler och verksamhet. Dagligvaror handlas i Kortedala av en majoritet (77%). Skor och kläder däremot köps oftast i centrum. Den mest saknade affären är en järnhandel, närmast ett varuhus (som båda funnits tidigare). På frågan om det också finns någon "överflödig" service i stadsdelen svarar majoriteten nej. Var tionde tycker dock att systembolaget kunde avvaras.

Fritidsutbudet i Kortedala består av det som Fritid Kortedala och föreningslivet bjuder. Något kommersiellt utbud finns inte. Den övervägande delen av svaren har ingen uppfattning alls om huruvida detta är bra eller dåligt. Av de opinionsyttringar som finns framgår det att behoven tycks vara bäst tillgodosedda för småpojkar (upp till 12 år) och sämst för tonårsflickor.

Föreningslivet i stadsdelen är förhållandevis brett, även om idrottsföreningarna är flest här som överallt annars. 2/3 av svaren uppger sig vara med i någon förening. Hyresgästföreningen uppvisar den största andelen medlemmar bland dem som besvarat enkäten, närmast kommer idrottsföreningarna. Andelen personer med förtroendeuppdrag i föreningarna är däremot mycket låg.

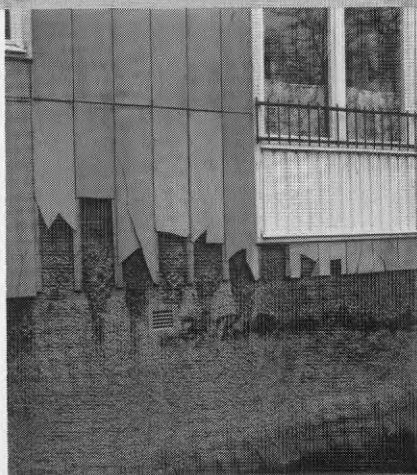
Vad anser kortedalaborna allmänt om sin stadsdel? Vilka fördelar och vilka problem finns det?

Hälften av enkätsvararna anser att det finns problem i stadsdelen, knappt en femtedel att det inte finns. Det som uppfattas som problemet framför andra är "gänget" som samlas runt systembolaget på Kortedala Torg. Närmast följer sociala problem av andra slag, t ex störningar mellan grannar, alkoholism i allmänhet, inbrott mm.

I Kortedala finns mycket att värna om. Naturen omkring husen är något kortedalabon är beredd att slåss för.

...och en hel del att rätta till. Nedklottrade spårväghållplatser och fasader som inte underhållits är sådant som kortedalabon i gemen är missnöjd med.

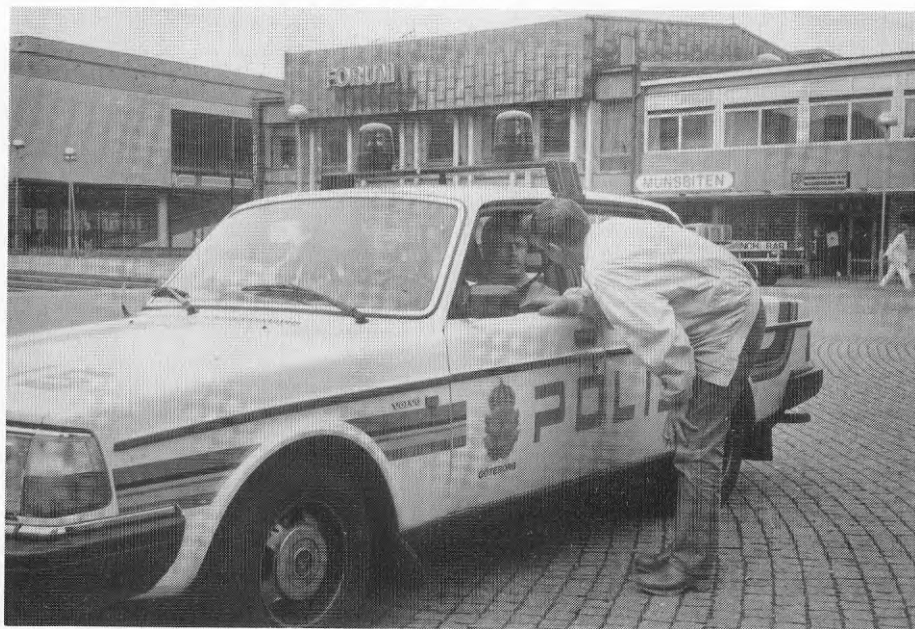

Fler har dock svarat på frågan vad som är de största fördelarna med Kortedala. Först i raden nämns naturen och den rena luften, därefter att det är "centralt men inte i stan" och att det är lugnt.

Den bild som växer fram av Kortedala vid läsning av enkätsvaren är alltså en bild av en stadsdel där många rotat sig och gärna vill bo kvar. Det som önskas av förändringar är främst sådant som gäller reparation och upprustning - att snygga upp och rätta till sådant som försumrats - både inomhus och utomhus. Vad som också önskas är kompletteringar i serviceutbudet och framförallt att problemen runt systembolaget skulle lösas.

Den brist som lyfts fram framför andra är de alltför få större lägenheterna, lämpliga för barnfamiljer. Ett dilemma uppstår när åtgärder diskuteras. De mångas önskan att få bo kvar i stadsdelen står i konflikt med lägenhets-sammanslagning som en lösning på problemet. Å andra sidan är kortedalaborna också mycket måna om naturen runt och mellan husen. Det är ont om mark som skulle kunna bebyggas helt utan protester - förutom att det är ont om lämplig mark av terrängmässiga skäl.

De cirka 180 *intervjuerna* som gjordes med kortedalaborna skedde i olika sammanhang och med varierande utgångspunkter. T ex gjordes intervjuer inför och efter ombyggnader, för att få beskrivningar på levnadshistorier eller de sociala nätverken, allt i enlighet med de speciella forskningsinriktningar som fanns representerade bland forskarna.

Ett torg med behov av bevakning.

Den bild av livet i Kortedala som dessa intervjuer med varierande inriktning ger är ändå mycket entydig och i stort samstämmig med vad som kommit fram i enkäterna. T ex lyfts problemen kring systembolaget fram med olika grad av engagemang. "Det är en skamfläck och borde stängas eller flyttas till skogen", kan stå som ena ändpunkten på en skala som i andra änden har synpunkter ungefär som denna: "Alkoholisterna får man finna sig i. Sådana finns på alla torg. Det är ett samhällsproblem och måste lösas som ett sådant." Däremellan finns grader av beklaganden över problemen vid systembolaget, ibland kombinerade med åsikten att torget som helhet behöver en ansiktslyftning och att "skandalen" snarare ligger i det försummade underhållet. Flera intervjupersoner önskar en allmän uppfräschning av torget, mera planteringar och parkbänkar samt bättre skottat och sandat på vintern.

På samma sätt framhålls i intervjuerna liksom i enkäterna den vackra naturen och vikten av att inte tära på den. Bitvis farlig trafikmiljö nämns, liksom dåligt fungerande tvättstugor. I intervjuerna kommer förslag till förbättringar av fritidsutbudet fram med större konkretion. T ex beklagas att Forum-byggnaden vid Kortedala Torg är en så dåligt utnyttjad resurs. Den borde både förändras till det yttre, för att förbättra miljön vid torget, och börja användas på ett helt annat sätt. Ett önskemål om bättre fritidsutbud i Kortedala som får större tyngd genom intervjuerna är önskemålet om en simhall. Det kan konstateras att det är främst kvinnor som framför det, medan männen snarare ställer sig bakom ett i Kortedala "väletablerat" önskemål: en idrottshall. (Se avsnitt 7.4 om projektets förslag till lösning.)

I vilken mån är det sagda en bild av vad kortedalabon i gemen tänker och tycker? Är bilden representativ eller är det några som inte kommit till tals?

Vad *enkäten* beträffar visar den gängse analysen av dem som svarat och dem som låtit bli, att svenska medborgare, yngre pensionärer och människor med barn är i någon mån överrepresenterade bland svaren. Därav följer givetvis inga självklara slutsatser om hur önskemål och synpunkter skulle ha fördelats sig annars. En god gissning är i alla fall att bland dem som inte svarat finns dels de som inte är så engagerade i stadsdelen och som därför inte brytt sig om att ha synpunkter, dels de negativa som inte alls funnit sig tillrätta.

I *intervjuerna* däremot kommer sådana personer i någon mån till tals. En före detta kortedalabo berättar t ex att hon hamnade i stadsdelen i slutet av 70-talet p g a trångboddhet. Lägenheten var en trea på 4:e våningen i ett punkthus. Standarden var "hyfsad" även om familjen fick tapetsera om själv; badrummet var bra. Omgivningen däremot var "bedrövlig". Lummigheten och de lovande

grönområdena visade sig vara väldigt små när man väl skulle gå ut med barnet och hunden. Husen var fula och tråkiga, tyckte denna tillfälliga kortedalabo. Lekplatsen syntes inte från fönstret. Daghemsjön var bara för förturer. Den kommersiella servicen var hyfsad och det gick att handla alla dagligvaror i stadsdelen, men torget var ett "tillhåll". Spårvagnen var drabbad av stopp så ofta att "det kunde ha skrivits dagbok om det". På kvällarna var det dessutom obehagligt att åka med den. "Nej, det fanns inget som vi tyckte var bra, vi trivdes ju inte där. Men vi visste ju hela tiden att här skall vi inte bo, det är bara ett provisorium." (Inf 37)

En annan kritisk röst hör till en intervjuperson som hade kommit nyinflyttad till stadsdelen vid projektets början. Hon kom från en annan del av landet och hade stora förväntningar på 50-talsstadsdelen Kortedala utifrån broshyrer och beskrivningar som hon fått. "Då tyckte jag att jag kunde bo i närheten av min arbetsplats och att det kändes trivsamt att flytta in i ett lite äldre område med blandad bebyggelse, både låghus och höghus. Och att det var skog och träd och öppna ytor. Det tilltalade mig. Och att det fanns ett torg fortfarande med småbutiker." (Inf 20)

Verkligheten blev inte som förväntat för denna intervjuperson. Inflyttningen skedde på en söndag. Efter timmars väntan på att få hämta nyckeln i fruktaffären, fann hon lägenheten ostädad och amatörmässigt tapetserad, med lukten av brandrök kvar efter den senaste källarbranden. Att få kontakt med grannarna i trappuppgången var svårt. Trots idogt presenterande för alla nya ansikten tog det månader innan någon började hälsa. Så småningom erbjöds hon också att ringa på hos en dam i bottenvåningen "om det skulle vara något"... "Det var inte så mycket bråk utan mest kontaktlöst. I lägenheten under var det bråkigt ett par, tre gånger i månaden kring någon helg - flera dagar i sträck. Då var det så att man inte ville gå ut medan de höll på att ta sig in och ut i taxibilar. Då fick man vänta och gå ut sedan." (Inf 20)

Förväntningarna på stadsdelens miljö infriades inte heller. "Och det kändes ju då när jag slutade sent och åkte med vagnen hem; folk spydde och söp och grät på vagnen. Det var ju alltid något som hände. Så kom man till Kortedala Torg som knappast är upplyst. Det är väldigt dunkel belysning på torget. Så går man in i Konsum och där är det rajtan tajtan. Det lärde man sig så småningom. Personalen är väldigt trevlig där men det var ju alltid någon incident på kvällen. Någon som slog sönder ett skyltfönster, någon som låg utanför och var full och så." (Inf 20)

Efter ännu en källarbrand med förvecklingar kring evakueringen och saneringen efter branden bestämde sig denna intervjuperson att ta sig ifrån Kortedala, med eller utan hjälp av ett ganska ovilligt bostadsföretag och en

bostadsförmedling som förskansade sig bakom byråkratiska regler. Det första mötet med storstaden vid västkusten hade blivit något av en kulturchock för denna intervjuperson. Med erfarenheter från en vänlig småstad drevs hon bort från stadsdelen av kontaktlösheten som hon upplevde men också känslan av ett klassbetingat främlingskap inför levnadssättet. (Intervjupersonen har ett akademikeryrke.) "Det kändes för mig som om jag hade flyttat till ett helvete på jorden, eller åtminstone ett helvete i Göteborg. Det var så kontaktlöst, det var så tomt, det var så innehållslöst, så gräsligt tråkigt var det. Alla försökte ha rena kläder och pengar till maten för dagen, men ingen fantasi, ingen poesi, ingen öppenhet, ingenting fanns det. Det gällde bara att överleva." (Inf 20)

Att kulturen i stadsdelen hade sidor av nedvärdering av sådant som hade intellektuell prägel beskrivs också av en annars hängiven Kortedala dotter. Själv var hon enda syskonet av fyra och också en av de få i sin skolklass som studerade vidare. För det fick hon lida viss smälek. "Jag vet när jag skulle börja på sjuksköterskeskolan så skulle jag inte tro någonting bara för att jag läste, va. Och jag vet min storasyster sa, att nu kan hon inte kännas vid liksom vanligt folk. Jag menar, om det hade gällt en gästprofessur i ett annat land, men det var fråga om att gå som elev i en sjuksköterskeskola, så gränsen för studier var ju enligt många sätt att se väldigt lågt satt." (Inf 15)

Samma person vittnar om den starka solidaritet hon ändå känt och känner med stadsdelen, trots att hon inte längre bor där och trots att hon under studietiden försökte dölja var hon bodde. "Jag blir väldigt sårad om någon säger något om Kortedala. Det är en på jobbet som har en villa i Härryda nu och som berättade att hon hade bott i Kortedala och hur hemskt det var för det var en granne som var kriminell och hennes stackars man led ju så. Jag kan bli så vansinnig - det är som om man står och spottar på mamma och pappa och mig och jag tål inte det. Och så missvisande om den miljön som det var. ... För det första är det en mytbild över ett område som de inte känner till. Sedan har det alltid varit så att där arbetarklassen varit i majoritet eller en stor mängd, där har dom aldrig gratis fått ett gott renommé så att säga. Talar man då om fördelarna med att det var barnrikt, man behövde inte gå mer än ut på gården så kände man alla ungarna ... Att det var hederligt vanligt folk som bodde där, som tyckte om sin barn och som hade mamma hemma. Hemmafruar och så. Och som precis som alla andra har lärt sig en grundkärlek. Den tycker man ju är så självklar att den skall man naturligtvis inte bevisa. ... men jag har en känsla av att i alla arbetarstadsdelar så blir det likadant." (Inf 15)

Denna kortedaladotter skulle kunna tänka sig att återvända till stadsdelen om den återigen blir något annat än en sovstad. En del av tryggheten har också försvunnit i och med att bekantskapskretsen inte längre finns där. Hon är

också rädd för att känna sig avvikande bland alla pensionärer. Ändå skulle drömbostaden kunna finnas i Kortedala, i en del av stadsdelen som hon omfattar med visst klassbaserat avståndstagande, något som vittnar om klassklyftor som fanns inom Kortedala när intervjupersonen växte upp. Villaområdet som det gäller både lockar och väcker vissa antipatier "...för att fastän man bodde geografiskt så nära - det var alltså fråga om 100 meter - så umgicks man inte med dom." (Inf 15) Där bodde de som hade det bättre förspänt och därifrån kom de barn som var duktiga i skolan. Men ändå - om de ekonomiska möjligheterna funnes - så skulle det vara ett "mysigt" ställe att bo på när man blir äldre.

Ett annat exempel på den starka förankring som de flesta intervjuerna ändå ger uttryck för är en annan kortedaladotter som flyttat ifrån stadsdelen men återvänt för gott. Hon har vuxit upp i stadsdelen och bott där hela tiden - på samma gata - förutom under två år av påtvingad "exil" i Bergsjön då familjen fick tillökning och inga större lägenheter fanns att få i Kortedala. "Det var bedrövligt i Bergsjön. Jag trivdes aldrig. Folk som bodde där var jobbiga. Man umgicks inte heller så mycket. Här brukar man ju hälsa på varandra men det gjorde man inte där. Här kände jag nästan alla. Men nu känner jag inte alla därför att det är många som har flyttat." (Inf 92)

Intervjupersonen har för avsikt att bo kvar, trots att många bekanta har flyttat p g a den pågående ombyggnaden och trots att hyrorna höjts kraftigt. "De äldre som bor kvar är de som bodde här när husen byggdes. Inte nån av dem som flyttade in senare. De betalar hur mycket som helst. Det är samma sak med mig. Jag skulle aldrig flytta. Aldrig i livet. ... Det är nog det att jag har bott här så länge. Jag känner till allt." (Inf 92)

Sammanfattningsvis ger intervjuer och enkätsvar en bild av en stadsdel med skavanker som människorna önskar få reparerade, försummelse som man vill ha tillrättade och många värden som åtminstone den rotfasta och väl förankrade delen av kortedalaborna önskar bevara. Några är beredda att betala "vad som helst" för att få bo kvar i en invand - om än ombyggd - miljö. Andra (och betydligt fler att döma av enkätsvaren) anser snarare att de redan betalat för att få rimliga reparationer gjorda - och att det är vad som behövs. Ombyggnad är inte vad man önskar, i synnerhet inte med åtföljande mycket stora hyreshöjningar.

Av svaren kan också uttolkas att den starka förankringen och försvaret av stadsdelen - som flertalet står för - hör samman med att man funnit sig väl tillrätta i den kultur som präglar grannskapet. Vantrivseln, som kommer till uttryck i några av intervjuerna och som drivit vissa människor ifrån stads-

delen, har haft lika mycket eller kanske främst att göra med denna kulturella aspekt som med stadsdelens rent materiella värden.

Här har vi bott och här vill vi bo. En stor andel av kortedalaborna är fast rotade i sin stadsdel och vill bo kvar.

5. SOCIAL PROJEKTERING OCH SELEKTIV OMBYGGNAD

Försök med en annorlunda planeringsprocess

"Social projektering"

Det ojämförligt största problemet i Kortedala under den tid projektet pågick var de påfrestningar många hyresgäster utsattes för i samband med ombyggnader. De samråd som bostadsföretag och hyresgästförening genomförde var otillräckliga för att ge hyresgästerna något nämnvärt inflytande. Många människor drabbades av oönskade förändringar. Stora omflyttningar skedde inom bostadsområdena och många flyttade från Kortedala mot sin vilja. Givetvis skedde också *önskade* förändringar, och det är just detta faktum som ligger till grund för idén om "social projektering" och selektiv ombyggnad.

Med "social projektering" menar vi en projekteringsmetod vid ombyggnad, som tar sin utgångspunkt i de människor som bor i husen och deras behov, önskemål och etablerade relationer med varandra. Syftet är att i största möjliga mån åstadkomma önskade förändringar och undvika oönskade. Den rådande planeringsmetoden, som bl a stödjer sig på det s k ROT-programmet (Ds Bo 1983:2) bygger på antagandet att det finns en samstämmighet i hyresgästkollektivet om vad som är önskvärda förändringar. I själva verket finns det ingen sådan samstämmighet - människor prioriterar olika kvaliteter, inte bara beroende på ålder, kön, personlighet, livsform mm utan också beroende på i vilket skede av livscykeln de befinner sig. Det är nästan omöjligt att åstadkomma en generell ombyggnad utan att stora konflikter uppstår mellan olika önskemål och resultatet blir att några hyresgäster drabbas mycket hårt och ibland blir, eller känner sig, tvingade att flytta. Om man vill undvika att sådana ibland tragiska situationer uppstår måste ombyggnadsplaneringen utgå från de enskilda hushållens livssituation och ombyggnaderna ske selektivt.

Under arbetet i Kortedala utvecklade vi en metod för att genomföra "social projektering". Metoden innebär att ingående intervjuer görs med samtliga invånare i ett hus *innan* planeringen för ombyggnad tar sin början. Ansvar för intervjuarbetet bör ligga hos en instans, som är kompetent att bedöma människors situation i ett *helhetsperspektiv* och inte uppbunden vid några intressen för ombyggnaden. I nära anslutning till intervjuarbetet bör överläggningar hållas mellan intervjuaren och någon som representerar fastighets-

ägaren och därmed det ekonomiska intresset och de ekonomiska möjligheterna samt den projektör, som ska rita en eventuell ombyggnad.

Våra undersökningar har visat att denna typ av ingående intervjuer med de boende inför en ombyggnad är nödvändiga för att få kännedom om vad som är viktigast för de enskilda hushållen. Vi har därvid funnit att det för något hushåll är överordnat att få bo kvar i just den lägenhet som varit deras hem under lång tid. För ett annat hushåll är det däremot mycket bättre att bli erbjuden en större eller mindre lägenhet, en lägenhet i en bottenvåning eller i en annan stadsdel. För ett tredje hushåll kan det vara närheten till någon släkting eller vän, som är viktigast - om denna närhet bibehålls kanske båda dessa hushåll lika gärna eller hellre flyttar till ett annat hus eller en annan trappuppgång. För ett fjärde hushåll är en eventuell evakuering det avgörande hotet - man orkar inte flytta mer än en gång och ändå vill man ha kvar sin lägenhet efter ombyggnad, osv. En lika noggrann kartläggning av dessa förhållanden som av byggnadernas fysiska status ger ett bra planeringsunderlag för att bedöma vilka åtgärder som kan och bör vidtagas, t ex var hissar kan installeras och var lägenheter kan slås samman utan större problem för hyresgästerna.

Projektörens medverkan är viktig i detta skede, eftersom det är han som kan bedöma möjligheterna att lägga ett pussel av de bitar, som formas vid intervjuerna och åstadkomma en selektiv ombyggnad.

Problemen - de objektiva, hus- och områdesanknutna och de subjektiva, hyresgästanknutna.

Ombyggnaderna av bostadshus enligt ROT-programmet var avsedda att *lösa* problem med dålig tillgänglighet, otidsenlig standard och olämplig lägenhetssammansättning men *åstadkom* samtidigt stora problem för många av de hyresgäster, som bodde i de aktuella husen. Lösningen på de objektiva, hus- och områdesanknutna problemen skapade således subjektiva, hyresgästanknutna problem. Redan de tidiga diskussionerna om ombyggnad förorsakade en påtaglig oro bland befolkningen. Oron växte allteftersom planerna tog fastare form och de ombyggnader som genomfördes innebar att många familjer flyttade från sina bostäder, en del till nyrenoverade lägenheter i samma hus eller i närheten, somliga till andra områden i Kortedala och andra bort från stadsdelen.

Resultatet av de hittills gjorda ombyggnaderna kan idag i vissa avseenden te sig gott, många hyresgäster är nöjda och trivs och lägenheterna är attraktiva. Men vid närmare granskning framgår det också att många av hyresgästerna kommer från andra hus eller stadsdelar, dvs att *förnyelsen av hyresgästerna är lika genomgripande som av huset*. En del av de kvarboende hyresgästerna

känner sig bittra och besvikna och anser att de i stort sett bara fått försämringar för den kraftigt höjda hyran, men merparten av de hyresgästanknutna problemen finns inte längre här, eftersom de just bestod i det faktum att hyresgäster såg sig nödsakade att flytta. Flera forskare har pekat på de allvarliga konsekvenserna av en sådan påtvingad förändring av livsvillkoren (Danermark 1985, Wikström 1986, Öresjö 1988, Danermark och Ekström 1989, Blomberg m fl 1990)

Antalet hushåll som flyttar i samband med ombyggnad varierar från fall till fall. Ofta flyttar hälften av de boende eller fler från bostadsområdet, eller, positivt uttryckt, stannar ofta nästan hälften kvar i området. Oavsett vilken infallsvinkel som väljs, så kvarstår det faktum att för en del av de hyresgäster, som bebor ett hus vid ombyggnad, är denna en smärtsam process, som starkt griper in i deras levnadsförhållanden och ibland drastiskt försämrar dem. En sammanställning, som Kortedalprojektet fick i maj 1987 från Bostadsbolaget respektive Bostads AB Poseidon visar följande resultat vid två ombyggnader i Kortedala (Att svarsfrekvensen inte är 100% beror på att några hyresgäster avlidit under ombyggnaderna och några lägenheter stod tomma när ombyggnaden igångsattes.) :

Hushåll...	Tusenårgatan 54 lägenheter (Bostadsbolaget)	Decembergatan 226 lägenheter (Poseidon)
...som flyttat tillbaka till samma eller annan ombyggd lägenhet i området	22 hushåll (44%)	100 hushåll (44%)
...som flyttat till annat område i Kortedala	20 hushåll (37%)	49 hushåll (20%)
.. som flyttat till annat område i Göteborg	6 hushåll (11%)	42 hushåll (18%)
...som flyttat till plats utanför Göteborg	2 hushåll (4%)	12 hushåll (5%)

Liknande siffror för utflyttning redovisas av Marianne Wiktorin i rapporten "Kvarboende, återflyttning, utflyttning vid ombyggnad" (Wiktorin 1986, s 57). Två tredjedelar av fastigheterna i hennes undersökning var byggda mellan 1931 och 1950. Merparten av de övriga var äldre än så. Kontentan är att åtminstone hälften av de ursprungliga hyresgästerna i allmänhet försvinner från hus byggda vid denna tid i samband med ombyggnad. Detta kan

jämföras med Kortedalaprojektets enkät där 70% svarar att de vill bo kvar där de bor nu (Lennartsson 1987 s 36).

De objektiva, hus- och områdesanknutna problemen bildar mönster, som mer eller mindre utpräglade återkommer i alla dessa äldre bostadsområden. De har ofta en åldrad befolkning, lågt barnantal, försämrad service, delvis p g a minskat befolkningsunderlag och delvis p g a strukturförändringar inom handel och andra verksamheter. Ett syfte med förnyelsen, förutom ren upp- rustning av husen, isolering, byte av rör mm, anges i allmänhet vara att åstadkomma bättre tillgänglighet till bostäderna genom hissar och andra åtgärder i husen och den yttre miljön. Ett annat syfte är att få ett antal större lägenheter så att framför allt barnfamiljer ska finna området attraktivt att bo i, vilket i sin tur antas leda till större köpkraft och underlag för skolor och annan offentlig och kommersiell service.

Det finns också sociala problem i dessa åldrade områden, där förnyelsen framför allt är fysiskt betingad. I många fall är bostäderna billiga och där finns också ofta mycket små lägenheter, ettor med kokvrå eller s k enkelrum, mindre än 20 kvm, utan vare sig dusch eller köksinredning. Dessa drar till sig människor i mycket knappa ekonomiska omständigheter, bl a alkoholister och andra missbrukare, vilket ibland medför störningar för övriga hyresgäster. En enkätundersökning av flyttningsorsaker bland äldre människor, som flyttat från eller inom Kortedala, visar att störande grannar är en av de viktigaste orsakerna till flyttning inom stadsdelen och också ett betydande skäl till flyttning från stadsdelen. (Denna undersökning gjordes innan ombyggnaderna börjat i större omfattning.) Enkäten finns publicerad i rapporten "Uppbrott. Om orsaker till flyttning samt kvaliteter och brister i 50-talsstadsdelen Kortedala" (Almberg & Paulsson 1986, s 13-15). Den enkätundersökning, som Kortedalaprojektet genomförde visar också på störande grannar som en vanlig orsak till flyttning inom stadsdelen. Det vanligaste motivet var dock att få större lägenhet. 25% av dem som flyttat inom stadsdelen uppgav önskan om större bostad som ett skäl, 5% uppgav störande grannar (Lennartsson 1987 s 38).

Den primära ombyggnadsorsaken i dessa äldre områden är emellertid inte de sociala problemen. I ett senare kapitel (9) karakteriserar jag den typ av förnyelse som genomförs här som åldersbetingad till skillnad från den socialt betingade förnyelse, som görs i miljonprogrammets bostadsområden, där de sociala problemen är de dominerande. I stadsdelar som Kortedala finns ofta en stabil kärna av invånare, som bott i stadsdelen i många år. Den ovan refererade enkäten visade att var fjärde har bott där 25 år eller längre och närmare hälften 15 år eller längre. En stor del av befolkningen är alltså fast rotad här, även om omflyttningen under vissa perioder och i vissa delområden varit relativt hög (Lennartsson aa s 38).

Catarina Almqvist och Jan Paulsson bekräftar i sin studie av flyttningsorsaker hos äldre i Kortedala vår iakttagelse att de äldre kvarboende invånarna utgör en viktig social bas i stadsdelen:

"De äldre och halvgamla bostadsområdena har nu fungerat i flera decennier. En lokal kultur har vuxit fram, sociala nätverk har utvecklats, människor har funnit livsformer med regler och traditioner. Människors - i synnerhet äldre generationers - trygghet och identitet är starkt förknippad med lokalmiljön. Det är viktigt att utveckla varsamhet och lyhördhet för dessa förhållanden i bostadsförbättringsverksamheten" (Almqvist & Paulsson a a).

Några ansatser att pröva "social projektering".

Är det möjligt att bygga om bostadshus med större hänsyn till de hyresgäster som bor i huset än som nu vanligtvis är fallet? Medlemmarna i kortedalaprojektet diskuterade denna fråga mycket och gjorde dels en ansats att utveckla metoden i samband med en pågående ombyggnadsplanering, dels ett försök att genomföra ett nytt ombyggnadsprojekt med sådan inriktning.

Decembergatan

Vår insikt att ombyggnader skedde stick i stäv mot önskemålen hos många hyresgäster grundlades vid en intervjuundersökning inför ombyggnaden av ett område i norra Kortedala: Aprilgatan och Decembergatan. Det innehöll ca 500 lägenheter och var byggt 1955-57. Ombyggnaden hade föregåtts av en tävling och några förslag diskuterades vid den tidpunkt då Kortedalaprojektet startade.

Vi gavs tillfälle att följa samrådsprocessen. Härvid nödgades vi konstatera att de boendes inflytande på det fortsatta planeringsarbetet inte var särskilt stort, trots att samrådet sköttes i samarbete mellan bostadsföretaget och hyresgästföreningen enligt vedertagna principer. Många boende stod helt utanför samrådet.

I detta läge beslöt vi i Kortedalaprojektet att göra en kompletterande intervjuundersökning med tre syften. Det första syftet var att ytterligare belysa de boendes inställning till olika frågor i samband med renoveringen. Det andra syftet var att i åtminstone några fall försöka mildra oron genom att svara på frågor och diskutera olika möjligheter i samband med evakuering och omflyttning. Det tredje syftet var att i liten skala pröva en ny modell för samråd där olika parter deltar - i detta fall boende, socialtjänst, bostadsföretag

och Kortedalaprojektet. Vår förhoppning var att bostadsföretaget skulle ta till sig åtminstone några av de synpunkter som framkom vid undersökningen.

Vi fick här ett tillfälle att praktiskt pröva socialtjänstens medverkan i den fysiska planeringen. Socialtjänstens representant i Kortedalaprojektet deltog i intervjugruppen och fick på det sättet dels möjlighet att identifiera några av problemen, dels pröva arbetsmetoden.

För att dessa samtal skulle vara meningsfulla för de boende var det nödvändigt att någon representant för den part som ansvarade för ombyggnaden deltog. I detta fall medverkade en person från Göteborgshems¹ uthyrningsavdelning.

Då det här rörde sig om en tävling var projektören ännu inte utsedd och kunde därför inte medverka i undersökningen. Vi tror att denna princip är olycklig eftersom den innebär att projektören utarbetar sina förslag utan grundlig kännedom om de hushåll som berörs av ombyggnaden. I detta försök, som ju var en metodstudie, deltog representanter för Kortedalaprojektet i stället för projektören.

Intervjuerna föregicks av en undersökning av befolkningsdata i området. Vi gick bl a igenom lägenhetskontrakten hos Göteborgshem för de ca 480 lägenheter som var aktuella för ombyggnad för att få veta hur länge hyresgästen hade bott i området, tidigare bostad, ålder och hushållsstorlek samt lägenhetstyp. Ur denna undersökning fick vi fram ett 50-tal hushåll, för vilka vi bedömde att ombyggnaden skulle kunna få särskilt allvarliga konsekvenser. Vi valde människor, som var 65 år eller äldre och som bott i området minst 25 år. Också personer med handikappanpassade lägenheter intervjuades.

Ett tiotal av de utvalda hushållen bortföll av olika skäl. Ett par ville inte bli intervjuade, någon var på sjukhus eller hade avlidit, några var inte hemma under den tid vi hade till förfogande. Vi intervjuade sammanlagt 40 hushåll.

Resultatet av undersökningen finns redovisat i en stencil, "Samtal med hyresgäster inför ombyggnad av Aprilgatan och Decemborgsgatan i Kortedala" (1985). Vi redovisade där dels en generell bild av situationen och ofta framförda synpunkter, dels speciella synpunkter från de enskilda hushållen var för sig.

¹ Det allmännyttiga bostadsföretaget AB Göteborgshem har numera ombildats till Bostadsaktiebolaget Poseidon. Eftersom företagens namn var Göteborgshem vid den tid som här behandlas används detta namn.

Före ombyggnad. De prydliga lägenheterna står ofta i bjärt kontrast till de förfallna fasaderna. Samtal mellan hyresgäst och projektdeltagare.

Den generella bilden visar ett område, som är lugnt och stabilt med enstaka inslag av störande personer.

Några av de intervjuade hushållen ville flytta från området på grund av att det var brant och svårtillgängligt och några för att komma närmare släkt och vänner i andra stadsdelar. De flesta hade dock en uttrycklig önskan att bo kvar i området. Somliga av dessa ville till varje pris bo i samma lägenhet medan några lika gärna eller hellre skulle välja en annan lägenhet t ex på annat våningsplan, större eller mindre.

Flertalet hyresgäster, som ville bo kvar i samma lägenhet, ville helst bo kvar där också under ombyggnaden för att slippa arbetet med flyttningen. Många kunde dock tänka sig att vistas i sina sommarstugor under reparationen om den skedde under sommarhalvåret. Andra kunde bo hos sina vuxna barn under en begränsad tid. Dessa alternativ skulle innebära att möblerna stod kvar i lägenheten under reparationen.

Om det skulle bli nödvändigt att evakueras till annan lägenhet önskade de flesta en evakueringslägenhet så nära som möjligt.

Många var oroliga för den kostnad två flyttningar skulle komma att innebära. De flesta var oroliga för alltför stora hyreshöjningar - "några hundra i månaden kan man väl klara" - var ett vanligt svar.

21 av de 40 hushållen var angelägna att flytta tillbaka till samma lägenhet efter ombyggnaden. Ytterligare några ville helst bo kvar men gav intryck av att de mentalt förberedde sig på att acceptera en flyttning om det skulle bli nödvändigt. Bara 5 hushåll ville eller kunde tänka sig att flytta till annat område eller annan stadsdel.

Bland de vanligaste detaljsynpunkter som framkom kan nämnas önskan om byte av fönster, som före ombyggnaden dels var dragiga, dels utåtgående och svårputsade. Därtill kommer byte av fasadmateriäl (eternit), nya soliga vindskyddade balkonger eller förbättring av de befintliga. Önskemål framkom om att få behålla det ventilerade skafferiet, och att det lilla fönstret över spisen inte skulle försvinna när fläkt installerades, samt att behålla fönstret i badrummet. Andra synpunkter var uppfräschning av gårdar, mindre asfalt och fler bänkar i soligt läge. De flesta hade en restriktiv hållning till hissar; främst vände de sig emot loftgångar som visats i tävlingsförslagen. Alla insåg dock nödvändigheten att installera hiss i åtminstone några trappuppgångar.

Någon stor genomslagskraft på ombyggnaderna fick vår undersökning inte. Göteborgshem ansåg inte att det var möjligt att ta hänsyn till individuella önskemål. Ombyggnaden blev omfattande, skafferier och små fönster vid spisen försvann. Den åtgärd som mest glädde både hyresgästerna och många övriga kortedalabor var den radikala förändringen av områdets utseende genom byte av fasadmateriäl från eternit till tegel². Hyroma höjdes emellertid kraftigt och många omflyttningar skedde.

Vid intervjuer med några av de tidigare intervjupersonerna efter ombyggnaden kunde vi finna både positiva och negativa förhållningssätt. Några, som flyttat till annan, ombyggd lägenhet inom området, var nöjda och glädde sig över positiva tillskott, särskilt en större, skyddad balkong. Andra, bl a sådana som bodde kvar i samma lägenhet, visade stort missnöje med ombyggnaden. De tyckte att lägenheten blivit sämre, särskilt när det gällde kvaliteten på ytmaterial, skåp o dyl. De framhöll att detaljarbetet var dåligt och slarvigt utfört och ansåg i stort sett att lägenheten blivit sämre och hade svårt att acceptera den kraftigt höjda hyran. Somliga som hade bil och sommarstuga ansåg sig inte längre ha råd till detta och funderade nu på om de skulle flytta eller sälja stugan eller bilen - alla alternativen kommer att innebära en önskad försämring av deras levnadsförhållanden.

Vår undersökning ger inte underlag för några kvantitativa bedömningar - hur många som var positiva och hur många som var negativa. Intervjuerna uppvisar en provkarta på olika förhållningssätt. Det är också omöjligt att lägga

² Detta renderade emellertid Göteborgshem "Grävskopepriset" för ovarsam ombyggnad - en negativ utmärkelse som delas ut av Föreningen för Byggnadsvård.

fast några riktlinjer för hur många individuella tragedier som är acceptabelt för att genomföra generella bostadspolitiska mål. Helt klart är att många sådana tragedier inträffar i samband med ombyggnaderna och vi ser det som en viktig uppgift, i enlighet med Kortedalprojektets målsättning, att söka finna vägar att eliminera dem eller i varje fall minimera antalet drabbade individer. Även om vårt försök vid Decemborgatan inte medförde några konkreta förbättringar härvidlag gav det insikter såväl till bostadsföretagets representant som till de medverkande tjänstemännen vid stadsbyggnads- och fastighetskontor och socialförvaltning.

Försök med ett ombyggnadsfall

När tankarna på "social projektering" väckts ville vi göra ett försök att ytterligare konkretisera dem och pröva dem i ett ombyggnadsfall där vi kom in i ett tidigare stadium. Vi diskuterade med ett par av bostadsbolagen och stannade slutligen för ett mindre bostadshus, som ägdes av ett av de allmännyttiga bostadsföretagen. Företaget förklarade sig villigt att medverka i försöket. Huset hade 24 lägenheter, varav 6 s k enkelrum, dvs rum med wc, 17,7 kvm, utan köksutrustning, med endast en vask i rummet. Den enda förutsättning som gällde vid försökets början var att enkelrummen skulle byggas bort. Bostadsbolaget hade i sina tidigare planer tänkt sig att slå samman dem med intelliganda lägenheter.

I försöket deltog en arkitekt från stadsbyggnadskontoret, en socialsekreterare och kapitelförfattaren, arkitekt och forskare från Chalmers, samtliga medlemmar av Kortedalprojektet. Vi sökte upp och intervjuade hyresgästerna i huset, diskuterade deras önskemål, gjorde ett förslag och diskuterade detta med dem. Det visade sig att de hyresgäster som bodde i enkelrummen samtliga var angelägna om att få flytta - ett par av dem hade länge stått i kö för en bättre lägenhet och en ombyggnad var därför ett tillfälle för dem att få denna önskan uppfylld. Det stora problemet var att inte alla hyresgäster i lägenheterna som gränsade till enkelrummen var intresserade av större lägenheter. Ett äldre par, som bott i huset sen det byggdes, hade lagt ner mycket arbete och resurser på inredning av sin lägenhet - bl a specialbyggda bokhyllor som täckte väggarna i vardagsrummet och ramade in dörrarna, valv mellan hall och vardagsrum och nya skåpluckor i köket. De hade dessutom en liten trädgård direkt utanför lägenheten, som de ägnat stor omsorg. De hade bott i sin lilla trerumslägenhet med fyra barn och ett barnbarn och tyckte nu, när de blivit ensamma, att den var fullt tillräcklig både beträffande storlek och standard.

Decemborgsgatan före och efter ombyggnad.

Ett omsorgsfullt inrett hem med "skräddarsydda" bokhyllor. Hur går det med allt detta vid en ombyggnad?

Vi skisserade ett förslag som bl a innebar att ett par av smålägenheterna skulle slås ihop på höjden till en lägenhet om ett och ett halvt rum och kök med intern trappa och direkt utgång till en liten trädgård. För övrigt försökte vi tillgodose hyresgästernas olika önskemål om större kök, extra rum etc. Några hyresgäster hade planer på att flytta och några bodde på rivningskontrakt och hade inga förväntningar på att kunna bo kvar. Ett allvarligt problem var den stora hyreshöjning, som med all säkerhet skulle bli följden av ombyggnaden, inte minst på grund av hisskravet, som var oeftergivligt i detta hus. För att få bättre ekonomi på ombyggnaden och därmed kunna sänka hyresgästernas kostnader föreslog vi som ett alternativ att huset skulle byggas på med en våning.

Medan detta arbete pågick förändrades lånemöjligheterna. Kvoten för ombyggnader skars ner och det blev svårare att bygga om hus som redan hade LGS, lägsta godtagbara standard (prop 1986/87:48). Desto viktigare blev det då för bostadsföretagen att snabbt komma igång med ombyggnader av hus, där det fanns lägenheter som inte uppnådde LGS, vilket var fallet med enkelrummen i detta hus. Bostadsbolagets representanter visade sig plötsligt helt ointresserade av att fullfölja försöket. De hävdade att det skulle bli för dyrt och var omöjligt på många sätt. I stället ordnade de i samarbete med hyresgästföreningen ett möte, där hyresgästerna informerades om att huset skulle byggas om enligt företagets tidigare planer, som innebar att enkelrummen skulle slås ihop med intilliggande lägenheter och att kök och

badrum i de flesta lägenheterna skulle byggas om. För att få bättre mått i köket föreslog bostadsföretaget en slags allrumslösning. Hyresgästerna mottog förslaget mycket negativt och kände sig sannolikt lurade av oss. Ytterligare ett möte ordnades på lokalkontoret mellan hyresgästerna och hyresgästföreningens ombudsman. Motsättningarna mellan parterna var mycket starka och hyresgästerna krävde att ombudsmannen inte skulle skriva på något ombyggnadsintyg för den föreslagna ombyggnaden. En av hyresgästerna hade författat en skrivelse som han läste upp och de övriga närvarande hyresgästerna antog. Avsikten var att denna skrivelse skulle lämnas till de hyresgäster som inte var närvarande för underskrift och sedan sändas till bostadsföretaget. På ombudsmannens anmodan gick hyresgästerna emellertid med på att avvakta med insändandet av skrivelsen och låta ombudsmannen förhandla med företaget.

Efter detta möte har det nu snart gått tre år utan att något hänt. Hyresgästerna lever i ovisshet. Bostadsbolaget har beslutat att vänta med denna ombyggnad tills vidare.

Slutsatser av försöken med "social projektering"

Tjänstemän och forskare i Kortedalprojektet är överens om att en tillämpning av "social projektering" och selektiv ombyggnad är en möjlighet till bostadsförnyelse, som tar hänsyn till husets nuvarande invånare.

Var skulle då denna socialt och psykologiskt kompetenta person som skulle leda intervjuarbetet komma ifrån? Det ligger nära till hands att föreslå att socialförvaltningen skulle kunna bidra med denna. I socialtjänstlagen finns ju en klart uttalad intention att socialtjänsten ska arbeta strukturinriktat, dvs för att åstadkomma gynnsamma samhällsförändringar i förebyggande syfte. Det finns hittills mycket få riktlinjer och rutiner för hur detta i praktiken ska gå till. Det är emellertid helt klart att omflyttningar och andra stora förändringar av människors bostadsförhållanden har mycket stor inverkan på deras totala livssituation och i vissa fall kan få svåra negativa konsekvenser. Det borde därför vara befogat att socialtjänsten aktivt deltog *inför* omfattande ombyggnadsprojekt. Om en person från just socialtjänsten medverkade vid intervjuer med de boende skulle det finnas en möjlighet till återkoppling vid behov, t ex när det gäller gamla människor som behöver förstärkt hemvård eller när det gäller att slå vakt om en släktskapsrelation, som möjliggör kvarboende i hemmet.

Emellertid pekar hittills gjorda erfarenheter på att det är svårt att etablera detta arbetssätt inom socialtjänsten. Från Rosta i Örebro finns liknande erfarenheter som från Kortedalprojektet (Ekström 1988). I Rosta deltog förutom socialtjänsten också hälso- och sjukvården i ett försök att föra de boendes talan vid

ombyggnad. Dessa parter spelade dock en mycket passiv roll. Den sociala sektorn verkar varken på lokal eller central nivå beredd att gå in och göra en aktiv insats för att förebygga negativa sociala eller hälsomässiga effekter i samband med ombyggnad. I Kortedala uttalade sig den sociala distriktsnämnden till förmån för "social projektering" men har i praktiken inte gjort någon aktiv insats i den riktningen utöver deltagandet i Kortedalaprojektets försök. Socialtjänsten väljer att arbeta för generella behov som tillgängliga lägenheter även om det innebär att de nuvarande hyresgästerna tvingas flytta. Det behövs förmodligen både klarare direktiv och resursförstärkning för att någon ändring av detta förhållande ska ske.

Begreppet "social projektering" har kommit att stå för ett ideal, som också nu efter projektets slut diskuteras och hålls upp som mål av tjänstemän på stadsbyggnadskontoret, fastighetskontoret och socialförvaltningen. Det finns också via den lokala utvecklingsplanen och den sociala distriktsförvaltningen förankrat i den nya stadsdelsnämnden. Fastighetskontoret i Göteborg står nu i begrepp att anställa en person med "social kompetens" för att medverka vid frågor som gäller ombyggnad av bostäder. Lämpligheten att denna person ska vara anställd av fastighetskontoret kan emellertid ifrågasättas, då en ensam person kan ha svårt att hävda ett annat perspektiv än det som dominerar inom förvaltningen. Om socialförvaltningen efter hand kommer att växa in i sin roll som förebyggare och strukturpåverkare skulle den kunna utgöra en värdefull kraft att ha bakom sig för den socialt kompetenta person, som ska arbeta ihop med fastighetskontoret i ombyggnadsfrågor.

Genom en målmedveten samverkan mellan stadsbyggnadskontor, fastighetskontor och stadsdelsnämnd (till vilken de sociala frågorna hör) borde det finnas möjligheter att förmå bostadsföretagen att tillämpa metoden på något sätt vid de fortsatta ombyggnaderna i Kortedala. Ett problem är dock att varken finansieringsförordningen eller bygglovsbestämmelserna ställer några tvingande krav på varsamhet med hyresgäster vid ombyggnad.

Det finns idag vid bostadsombyggnader helt uppenbart en konflikt mellan önskemålen hos många nuvarande hyresgäster och samhällets framtidsinriktade standardmål. För att eliminera eller i varje fall mildra den konflikten behövs förändringar på minst tre olika nivåer - av synsätt och vilja hos inblandade parter, av lagstiftning och finansieringsbestämmelser och av arbetsmetoder vid planering och genomförande. Förslaget till "Social projektering" och selektiv ombyggnad är ett bidrag till utvecklingen både av den första och av den tredje nivån.

Också den andra nivån, lagstiftning och finansieringsbestämmelser, har varit föremål för projektets förändringsförsök. 1986 skrev vi till Bostadsstyrelsen som då gjorde en utvärdering av ROT-programmet (Bostadsstyrelsen 1986) och delgav våra erfarenheter. Under 1989 har Kortedalaprojektet tillsammans

med 18 andra bostadsförnyelseprojekt legat till grund för en rapport till Boverket (Blomberg m fl 1990). Med hänvisning till bl a den rapporten har nu Boverket lagt fram ett förslag till nytt stödsystem för underhåll, ombyggnad och förnyelse av bostäder. Förslaget, "Bättre bostadsförnyelse" lämnades till regeringen den 15 februari 1990 (Pressmeddelande 1990-02-15 från Boverket). Ett syfte med förslaget är att "tröskeleffekterna mellan ombyggnad och underhåll väntas minska vilket sannolikt leder till en minskad ombyggnad och ökat fastighetsunderhåll." Det nuvarande systemet har enligt pressmeddelandet "lett till onödigt omfattande ombyggnader och bristande varsamhet".

Om regeringen följer Boverkets förslag och om detta får avsedda effekter har försöken med "social projektering" i Kortedala inte varit förgäves, även om de inte lett till något omedelbart synligt resultat.

I rapporten "Hemfrid åt hyresgästerna" har kapitelförfattaren skisserat ett förslag där ett hemfridskrav skulle vara överordnat alla övriga bostads- och socialpolitiska mål (Jarlöv 1990). Socialförvaltningen föreslås ta ansvar för att kravet uppfylls. Detta nya åliggande för socialtjänsten skulle finansieras med en skatt på ombyggnad.

6. SKRIVARCIRKLAR OCH STADSDELSENGAGEMANG

Skrivarcirklar som metod

Det är mycket angeläget att nå kunskaper om hur kortedalabornas vardagsliv har gestaltat sig och vilka typer av förändringar som skett under en 30 års period. Därmed ges inblick i de värdesystem som genererar attityder till och upplevelser av trivsel respektive vantrivsel i närmiljön. Med insikter om dessa förhållanden ökar möjligheterna att analysera kortedalabornas förslag till förändringar respektive bevarande av miljöer och aktiviteter. Detta har varit en utgångspunkt för den etnologiska fördjupningsstudien. En metod för att nå kunskaper om kortedalabornas bakgrund och önskemål om det framtida stadsdelslivet har varit att arrangera skrivarcirklar med etnologisk inriktning.

I forskningsprogrammet påpekas vikten av att variera metoderna för att nå olika målgrupper. Studiecirklar för vuxna är ett komplement till informationsmöten och intervjuer (Lokal utveckling i Kortedala okt 1984 s 29 f). Erfarenheter från studiecirklar där de boende fått diskutera olika åtgärdsförslag i förnyelseprocessen finns bl a i stadsdelen Sandarna, Göteborg (Heijl mfl 1987 s 84 ff). Den sk arbetsboksmetoden är en form av planeringsprocess som ger de boende möjligheter att lägga fram sina synpunkter (Mårtensson & Orrskog 1986, Olsson 1989 s 75 ff). Andra studiecirklar, vilka har en stadsdel som utgångspunkt, har företrädesvis karaktär av "Gräv-där-du-står-cirklar", dvs syftet är att samla in fakta om stadsdelen i äldre tid (jmf Lindqvist 1978). De initieras vanligen av studieförbund och föreningar (jmf Mattson 1984). Vid svenska och brittiska stadsstudiecentra har olika pedagogiska metoder utvecklats för att sprida kännedom om stadsmiljö- och arkitekturfrågor samt engagera invånare i stadsförnyelsearbete (Hansson 1989).

Skrivarcirklar är en variant av studiecirkel. Förutom att deltagarna läser och diskuterar, nertecknar de sina erfarenheter och värderingar. Exempel på skrivarcirklar med utgångspunkt från bostadsmiljön finns bl a i England ('The Island' 1979, Gunnemark 1986 s 7 ff). Andra skrivarcirklar har haft yrkeslivet som grundval (Working Lives 1977). Ett svenskt exempel utgår från kvinnors fackföreningsengagemang (Götebo 1982).

Kortedalaprojektet arrangerade två skrivarcirklar i samverkan med ABF. Syftet var att samla kunskaper om hur stadsdelslivet gestaltat sig från

uppbyggnadsåren under 1950-talet och invånarnas visioner inför 2000-talet. I dessa skrivarcirklar integrerades således de aspekter som varit tongivande för ovan nämnda typer av studiecirklar. Det är dels det historiska perspektivet, dels förnyelseidéer inför framtiden. Dessutom fanns ambitionen att delge deltagarna kunskaper av generell karaktär kring boendeproblematiken som är applicerbar på Kortedala. Förhoppningar fanns också om att deltagarna skulle öka sin självmedvetenhet och därmed kunna agera för sakförhållanden i närmiljön som de anser vara väsentliga.

Engagemang i skrivarcirklarna förutsatte att deltagarna skulle vara närvarande vid tio studieträffar och mellan varje tillfälle läsa in studiematerial samt skriva ner egna erfarenheter. Några språkmässiga krav ställdes inte vilket framgick av informationsbroschyr och tidningsartiklar (Kortedalaprojektet -vad är det? 1986, Isemo 870115, Kortedala Bergsjön Posten 870927). Det var viktigt att varje deltagare formulerade sina värderingar skriftligt i enskildhet, innan gruppen började diskutera olika förhållanden. Varierande åsikter och attityder framkom ibland inom gruppen. I andra sammanhang var överrensstämelsen stor. Gruppdiskussionerna krävde således att deltagarna i flera fall måste motivera och förtydliga sina påståenden. Ur ett forskningsperspektiv har dessa diskussioner underlättat analysen av nyansskillnader. En annan fördel var att cirkelledaren/forskaren och deltagarna träffades flera gånger. Återanknytning till tidigare debatterade företeelser har skett på såväl forskarens som enskilda deltagares initiativ. Därmed har även för den enskilde problemfyllda livserfarenheter kunnat ventilerats, något som också bidragit till fördjupad förståelse för kortedalabornas livsformer.

Våra liv i Kortedala

Utgångspunkten för skrivarcirklarna var att analysera en förändringsprocess under ett 30-tal år. Följaktligen riktade cirklarna sig till personer som bott länge i stadsdelen. Ett annat kriterium var att varje studiegrupp borde vara relativt homogen för att öka studiedeltagarnas möjligheter till ömsesidig identifikation och social integrering.

Dessa skrivarcirklar vände sig enbart till kvinnor. Till den första inbjöds endast kvinnor som var över 50 år och som bott länge i stadsdelen. De tillhörde således samma generation och har upplevt olika livsfaser i Kortedala under jämförbar tidsrymd. Cirklarna riktades till kvinnor av två skäl. Det ena var att flertalet kvinnor inte antas ha någon framträdande roll vare sig i yrkes- eller föreningsliv där de kan få gehör för sina åsikter. Många saknar personliga kontaktnät med kommunala tjänstemän och politiker. De manliga åsikterna bedömdes komma in till projektet på fler vägar via enskilda och

organisationer. Det andra skälet var att kvinnor genom sin kvinnoroll har särskilda erfarenheter av och synpunkter på närmiljöns förtjänster och brister.

I Kortedala under 1950-talet bodde tusentals husmödrar med barn i olika åldrar. Genom att deras makar yrkesarbetade, då även på lördagar, hade de hemarbetande kvinnorna huvudansvaret för hushållssysslor och barnuppfostran. Kvinnorna vistades i mycket stor utsträckning i stadsdelen. Det var mödrarna och deras barn som utvecklade grannskapens sociala nätverk. Successivt kunde kvinnorna bygga upp en lokal kännedom som innefattade såväl den fysiska som den sociala miljön. Under årens lopp har kvinnorna erhållit många erfarenheter som är förknippade med boendemiljö, kommersiell och offentlig service mm i stadsdelen.

Den andra skrivarcirkeln, som gick av stapeln våren 1987, vände sig till kvinnor som växt upp i Kortedala och som i vuxen ålder bor kvar i stadsdelen. Det stora flertalet av dagens mödrar har arbetsuppgifter utanför hemmet. När kvinnan i högre utsträckning än tidigare agerar på arbetsmarknaden påverkar detta vardagslivets gestaltning. En del väljer att arbeta deltid för att kunna upprätthålla flera sysslor i hemmet och hålla kvar kontakterna i grannskapet. De heltidsarbetande tvingas göra avvägningar mellan vad de skall avstå från respektive utföra inom den reproduktiva sektorn. Men den heltidsarbetande mamman kan inte helt avskärma sig från grannskapet. Eftersom barnens aktivitetsfält är koncentrerat till närmiljön, får hon via barnen lokal kännedom.

Både de yngre och de äldre kvinnorna kan, genom lång boendetid i stadsdelen, peka på förändringar i det lokala samhällslivet. Vid jämförelse mellan generationerna framkommer klassbetingade likheter och tidstypiska skillnader.

Yrken som finns företrädda bland deltagarna är t ex affärsbiträde, sömerska, städerska, industriarbeterska. Andra har erfarenhet från vårdsektorn som sjuk- eller undersköterskor. En är utbildad förskollärare. Några arbetar som kontorister och assistenter. En kvinna har varit hemmafru sedan giftermålet i början av 1950-talet. Kvinnorna som deltog i skrivarcirkelarna har endast i undantagsfall varit föreningsaktiva. Några har däremot tidigare deltagit i studiecirklar med praktisk eller teoretisk inriktning. En tredje cirkel som riktades sig till invandrarkvinnor planerades hösten 1987. Men den kunde ej genomföras på grund av få anmälningar¹.

¹ Utförligare redogörelse för faktorer som påverkat kvinnornas deltagande återfinns i "Kvinnligt vardagsliv och engagemang i stadsförnyelseprocessen i Kortedala" (Gunnemark 1990).

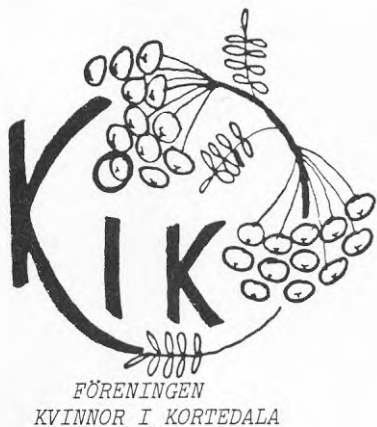
Några av deltagarna vid en studieträff.

Skrivarcirklarnas resultat

Varje studiedeltagare har skrivit en mindre självbiografi. Barndomsupplevelser och skolepisoder kontrasteras mot tonårsmammans bekymmer och mormors tillsyn av barnbarnen. Samtidigt är bostadsförhållandena och upplevelsen av närmiljön ett centralt tema som belyses i olika livsfaser.

Mot bakgrund av de krav som ställdes för att få delta i skrivarcirkarna var det givet att deltagarna hade en lokal identitet i Kortedala. Med ett par undantag var det ingen av studiedeltagarna som kände varandra sedan tidigare. Några få var bekanta med varandra till utseendet. Under studieträffarnas gång utvecklades vänskapsbanden mellan kvinnorna. Efter att den första cirkeln var avslutad hösten 1986 började kvinnorna att träffas på privat initiativ. När den andra cirkeln fullföljt sitt studieprogram diskuterades möjligheterna att starta en kvinno förening i Kortedala. "Föreningen Kvinnor i Kortedala" (KIK) bildades i oktober 1987 av äldre och yngre kvinnor som deltagit i skrivarcirkarna.

I ett informationsblad redogjorde föreningen för sin målsättning:

November 1987

TILL ALLA KVINNOR I KORTEDALA

Du som är kvinna och bosatt i Kortedala tycker kanske att det skulle vara trevligt att få kontakt och umgås med andra kvinnor i Kortedala.

Föreningen Kvinnor i Kortedala är en nystartad opolitisk förening som arbetar för ökad trivsel och gemenskap i Kortedala.

Kvinnor i alla åldrar som är bosatta i Kortedala, svenskar och invandrare, gamla kortedalabor och nyinflyttade, kan söka medlemskap i föreningen. Även andra kvinnor med stark anknytning till Kortedala är välkomna.

Vi kommer att arrangera föreningsträffar, föredrag, studiecirklar mm med lokal anknytning till Kortedala.

Vi vill också verka för att stadsdelen förbättras på olika vis. I Föreningen Kvinnor i Kortedala, anser vi att det är mycket viktigt att en SIMHALL - HÄLSOBAD byggs i Kortedala.

För att genomföra vår målsättning behöver vi ditt stöd.

Under ett par veckor i november 1987 samlade föreningen in drygt 3.000 namnunderskrifter för en simhall i Kortedala (Se kap 7.4). Föreningen har också arbetat vidare när det gäller intentionerna att arrangera föredrag för allmänheten. Rubriker för dessa föredrag har varit "Stadshistoria - Stadsdelskamp", "Stad och stadsbyggnad" och "Göteborgsbarnen förr". KIK:s medlemmar har besökt andra stadsdels- och invandrarföreningar. Våren 1989 startade föreningen en studiecirkel kallad "Det hände sig i Göteborg - sju svenska diktare" och hösten samma år påbörjades cirkeln "Kortedala i våra

hjärtan". Nya medlemmar har rekryterats bland gamla kortedalabor och nyinflyttade med svensk respektive utländsk bakgrund.

Förutom affischen har föreningen KIK informerat om sin verksamhet i lokalpressen.

En kretschef vid socialförvaltningen inbjöd två av de äldre kvinnorna våren 1987 till att delta i verksamheten vid ett av stadsdelens fritidshem. Kvinnorna återberättade sina minnen från Kortedala med de skrivna biografierna som utgångspunkt. Målgruppen var elever på mellanstadiet som kvinnorna träffade vid flera tillfällen. Responsen från barnen var mycket positiv. De fann det stimulerande att få höra om hur det var när deras mammor och pappor var små. Mot denna bakgrund tackade föreningen ja till erbjudandet att delta i SIA-verksamheten (Skolans Inre Arbete) hösten 1989. Denna gång är kvinnornas berättelser utgångspunkt för barnens teckningar och målningar. Barnen får kännedom om olika konstnärstekniker tillika med stadsdelshistoria och föreningskunskap. 21 barn i klass 3 - 6 har valt att delta i denna form av SIA-program. Föreningens medlemmar ser SIA-verksamheten som ett led i att befärma barnens möjligheter att utveckla en lokal identitet (jmf Hansson

1989 s 59 ff). Vårterminen 1990 fortsätter föreningens SIA-verksamhet för en ny grupp av barn (Eftermiddagsverksamhet för barn i åk 3-6 i Kortedala rektorsområde, vt 90).

Olika aspekter av stadsdelslivet förr och nu är utgångspunkt för barnens motivval.

På det personliga planet har deltagandet i skrivarcirklar och medlemskap i "Föreningen Kvinnor i Kortedala" inspirerat några av kvinnorna att ansluta sig till fler organisationer för att därigenom ytterligare kunna påverka förändringsprocessen i stadsdelen. En kvinna har fått styrelseuppdrag i ett byalag och även engagerat sig i Hyresgästföreningen. En annan deltar aktivt i en pensionärsförenings aktiviteter. Åtta kvinnor är numera medlemmar i Centrum för Byggnadskultur i västsverige. Tre av KIK:s medlemmar har anslutit sig till partipolitiska föreningar i stadsdelen. En av damerna har därmed blivit invald i Kortedala Socialdemokratiska förenings pensionärskommitté. Dess verksamhet sker i nära samarbete med S-gruppen i stadsdelsnämnden. KIK:s ordförande är ledamot av Fritidsrådets styrelse och nominerad till dess ordförande 1990 (jmf Kuusela 1987 s 29 f). Hon har dessutom blivit tillfrågad av stadsdelsnämndens ordförande om hon vill anta uppdrag som språkrör för kortedalaborna.

Att verksamheten inom skrivarcirklarna och KIK förstärkt kvinnornas civilkurage är uppenbart. De har genomgått en emancipatorisk process (jmf kap 10).

En av kvinnorna säger:

Numera är Kortedala min hembygd, det är här jag har mina rötter och nu efter skrivarcirkeln inser jag i ännu högre grad än tidigare, hur viktigt det är att vi arbetar för att förbättra Kortedala. (Inf 3)

Eftersom dessa kvinnor har en stark lokal identitet, har de även tidigare värvat om sin stadsdel. Flera av dem blir djupt indignerade när massmedia och enskilda överdriver stadsdelens problem. Motivationen till att agera för stadsdelsförbättringar har funnits sedan lång tid tillbaka. Men kvinnorna har inte haft några möjligheter att kanalisera dessa ambitioner. Genom skrivarcirkelarna har de fått bekräftat att det finns andra kortedalakvinnor i jämförbar livssituation som delar deras åsikter. Gemenskapen med personer som har likartade erfarenheter är betydelsefull. I ett sådant forum är det lättare att diskutera olika aspekter av stadsdelslivet med bibehållen social respekt. Det är också väsentligt att kunna representera en organisation i jämförelse med att som enskild medborgare hävda vissa åsikter i officiella sammanhang.

Det omfattande stadsdelsengagemang som KIK:s medlemmar har må också ses mot bakgrund av de framsteg som de gjort. Kvinnorna har varit delaktiga i diskussionerna bakom "Lokal Utvecklingsplan för Kortedala". De lokala politikerna har tagit emot och stödjer deras petition angående simhalls-etablering. De har också fått ett positivt gensvar från enskilda och grupper av kortedalabor. I början av 1990 skall KIK möta kommunstyrelsens ordförande för att diskutera simhallfrågan.

Föreningen Kvinnor i Kortedala arrangerar föreningsmöte 1 gång och studieträffar 2 gånger per månad.

En annan viktig ingrediens i KIK:s verksamhet är den sociala gemenskap som växt fram bland såväl yngre som äldre medlemmar. Ett trettiotal kortedala-kvinnor, varav några är invandrare, har fått nya vänner och bekanta. För de aktiva medlemarna är gemenskapen mycket betydelsefull.

En kvinna som nyligen blivit ensamstående säger:

Jag vet inte hur jag skulle klara mig utan föreningen idag. (Inf 2)

Etnologen Sören Jansson har uttryckt föreningsengagemangets betydelse på följande sätt. "I det kontaktnät, som individen bygger upp, ligger invävt en identifikationsprocess. Man söker sig till människor, som man trivs med, vars beteende, intressen och livssyn överensstämmer med sådant som man själv värderar högt. Genom att gå med i en förening, som står för vissa värden och intressen, kan den enskilde ge uttryck för något av sin egen karaktär." (Jansson 1981 s 102). Dessa sociala mekanismer är nödvändiga för att cirkelverksamhet och föreningsetablering med bostadsmiljön som bas skall vara möjliga. Det finns flera exempel på att intiativ till stadsdelsföreningar misslyckats på grund av att föreningarna haft en otydlig profil (jmf Daun 1974 s 265). En annan förklaring kan vara att stadsdelsborna haft svårigheter att finna utgångspunkter för social integrering och identifikation (Dalemar-Gott 1987 s 29 ff).

7. NÅGRA KONKRETA PROJEKT

7.1 Många olika ansatser

I programmet framhölls vikten av att ge Kortedalprojektet trovärdighet genom att nå snabba resultat i en rad delprojekt. Denna ambition präglade starkt arbetet under hela tiden. Trots det blev de snabba resultaten få. Många ansatser gjordes, många idéer föddes och deras bärkraft prövades. Några delprojekt dog i sin linda, andra utvecklades en bit på vägen innan de stupade över något av de talrika hinder som restes, ett fåtal förverkligades och ytterligare några är fortfarande under utveckling - somliga med goda utsikter att lyckas. Dessa delprojekt hade mycket skiftande omfattning och karaktär.

Exempel på delprojekt som genomförts är gångvägar, odlingslotter, handikappanpassning av torget, enstaka parksoffor, lokal till "A-laget". Exempel på sådana som misslyckats är allaktivitetshus, hiss till biblioteket, omlokalisering av systembolaget, matlag för pensionärer. Exempel på delprojekt som är under utveckling med hopp om relativt nära förestående genomförande är två småhusområden och ett koloniområde. Exempel på sådana under utveckling men med mera osäkra framtidsutsikter är stadspark och sim- och sporthall.

Ett odlingsområde hör till de "lyckade" projekten.

Av dessa frågor ägnades den ojämförligt mesta tiden åt systembolagets lokalisering. Denna fråga var komplicerad eftersom den omfattades med så stort engagemang av invånarna, men det var svårt att urskilja en klar majoritet för någon linje. I projektets enkät ställdes frågan om respondenten ansåg att det fanns några problem i Kortedala (Lennartsson 1987). Om svaret blev Ja uppmanades den svarande att specificera de tre problem som hon ansåg vara de viktigaste i stadsdelen. Härvid rangordnade en stor majoritet missbruksproblemen kring Kortedala Torg som nummer ett. Om problemet skulle lösas genom att flytta systembolaget eller på annat sätt rådde delade meningar. För att få en tydligare bild av opinionsläget beträffande systembutikens lokalisering anlätade projektet statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, som gjorde en särskild enkät till 700 kortedalabor om denna fråga (Bengtsson och Bennulf 1988). Resultatet av den ger vid handen att drygt en tredjedel (38%) ville att systembutiken skulle finnas kvar vid Kortedala Torg medan nästan lika många (36%) ansåg att den skulle flyttas från Kortedala helt och hållet. 26% ansåg att butiken skulle flyttas från Kortedala Torg, men finnas kvar på annan plats i stadsdelen. Slutsatsen av denna enkätstudie blev alltså att det fanns en klar opinion (ca 64%) för att ha ett systembolag någonstans i Kortedala. Vi finner emellertid också att en majoritet (62%) vill flytta systemet från Kortedala Torg.

De flesta affärsinnehavarna runt torget liksom företagarföreningen ansåg att systembutiken var viktig för torgets attraktivitet. Den motsatta uppfattningen fanns dock också företrädd bland näringsidkarna och deras anställda.

I sitt nuvarande läge vid torget intill apoteket och nära ett grönstråk med bl a en öppen förskola är systembutiken extremt störande, eftersom den utgör en permanent samlingsplats för missbrukare, inte bara hemmahörande i Kortedala utan också i grannstadsdelar. Vi utredde flera olika lokaliseringsoptioner, men alla stötte på hinder av olika slag. Det främsta hindret var emellertid ägaren till det hus, där systembutiken låg, det allmännyttiga Bostadsbolaget. Dess ledning visade varken förståelse eller intresse för flyttningsförslagen. När projekttiden var slut var det enda resultat som uppnåts i denna sak den nämnda lokalen för missbrukare, vilken dock endast marginellt minskade storleken på den störande gruppen utanför systemet. En rekommendation att arbeta vidare för att finna en annan lokalisering av systembolaget i Kortedala skickades med i den lokala utvecklingsplanen (Lokal utvecklingsplan för Kortedala 1989:1 s 69, 99).

En hiss till biblioteket, vilket egentligen borde varit en mycket enkel och billig åtgärd för att möta de stora problem för gamla, handikappade och människor med barnvagnar, som en lokalisering i andra våningen innebär, visade sig vara en oöverstigligt svår fråga. Det aktuella huset ägs av samma bostadsföretag som hyr ut lokal åt systembolaget. Projektet gjorde flera olika förslag, men genomförandet uppsköts ständigt av olika planer på att bygga om eller

flytta biblioteket. Detta har pågått ända sedan bibliotekets tillkomst på femtiotalet.

I snart 30 år har en hiss till biblioteket diskuterats.

Misslyckandet att genomföra stadsparken sammanhänger delvis med systembolagsfrågan, eftersom parkförvaltningen ställde som villkor för ett genomförande att systembolaget måste flyttas från nuvarande läge i gränsen mellan torget och parkmarken. Detta villkor är endast muntligt och finns inte protokollfört, men har medfört att inga ansatser till förverkligande av stadsparken gjorts. Det finns emellertid inga garantier för att en stadspark skulle ha kommit till stånd om systembutiken flyttats även om det vid en tidpunkt under projektet fanns pengar avsatta för detta ändamål. Det finns heller ingen anledning att utesluta att en stadspark kan komma till stånd i framtiden. Den finns som förslag i den lokala utvecklingsplanen. Det kommer nu an på stadsdelnämnden om den vill prioritera en sådan anläggning.

Under en period av projektiden deltog en praktikant från förvaltningslinjen vid Göteborgs universitet. Hon drev kraftfullt frågan om ett allaktivitetshus och initierade en arbetsgrupp för att driva denna fråga. Diskotek och kaféverksamhet inleddes, men projektet stupade på lokalfrågan. Forumhuset är sedan flera år tillbaka föremål för ständiga förslag om ombyggnad och upprustning, vilket hindrar utveckling och stabilisering av verksamheter där. Eftersom husets framtid var så osäker kunde inga löften ges åt arbetsgruppen för allaktivitetshus. Arbetsgruppen hade inte uppnått tillräcklig självständighet

när praktikantens arbetsperiod i projektet var slut och eftersom ingen annan av Kortedalaprojektets medlemmar ansåg sig ha tid eller kraft att driva frågan vidare dog den ut. Våra erfarenheter pekar på att det krävs ett entydigt klart gemensamt intresse om en grupp ska bli självständig och arbeta vidare på egen hand. Kolonigruppen (se avsnitt 7.3) och kvinnoföreningen (kap 6) är exempel på sådana grupper som blivit självständiga. Gruppen för ett allaktivitetshus var heterogen. Den bestod av gamla och unga med vitt skilda förväntningar på ett allaktivitetshus.

Också Forumhuset ägs av Bostadsbolaget. Denna byggnad befinner sig nu i ett långt framskridet stadium av förfall. Nyligen fick bolaget avslag på en ansökan om statligt sk förnyelsebidrag till upprustning av den. Fritidsförvaltningen och ägaren försöker nu finna andra vägar att finansiera den projekterade ombyggnaden. Det hela fortskrider mycket långsamt. Ibland frestas man att beklaga att Kortedala aldrig haft några outhyrda lägenheter och därmed inte det direkt synliga ekonomiska incitamentet till förbättrings- och förnyelseåtgärder.

"Hur ska dom ha råd med en stadsdelspark i Kortedala när dom inte har råd att ersätta dom döda rosorna i rabatterna på torget?" undrar skeptiska kortedalabor. I bakgrunden Forum-huset.

Alla dessa exempel på misslyckade projekt skulle vara intressanta att studera noggrant ur ett aktörsperspektiv, vilket dock inte varit möjligt inom ramen för detta projekt. De är alla frågor som måste hanteras över de kommunala sektorsgränserna och som måste drivas medvetet av någon part. Just i sådana frågor blev rollfördelningen inom projektet mellan forskare och tjänstemän

Systembolaget - ett hett debattämne i stadsdelen.

Här ska stadsdelsparken ligga. Men närheten till systembolaget är ett problem.

Lokalisering av koloniträdgårdar, stadsdelspark, simhall, sporthall m m.

problematiske. Forskarna ansåg detta huvudsakligen vara tjänstemännens uppgift och flera av tjänstemännen kände sig, trots projektets idé, bundna till sin sektor, både genom sin kompetens och genom sina relationer till sektorsledningen. Den bristande kontinuiteten inom tjänstemannastaben bidrog till svårigheten att med kraft driva dessa frågor. Dessa erfarenheter låg till grund för projektetgruppens remissvar angående kommunens förslag till stadsdelsnämnder, där vi förordar en ny typ av tjänstemän med generalistkompetens. Det behövs personer, som kan arbeta probleminriktat och inte skyggar för någon typ av uppgifter (Synpunkter på utredning om stadsdelsnämnder i Göteborg 1986).

Det ovan sagda är ingen kritik mot tjänstemännen som personer. De var tvärtom kreativa och uppfinningsrika och deras insatser sträckte sig många gånger långt utanför såväl deras tidsmässiga ramar som deras sektorsgränser. Det är helt och hållet en strukturell fråga. Så länge den dominerande delen av förvaltningen är sektorsbunden kan ingen tillfälligt "frisläppt" tjänsteman agera självständigt med någon nämnvärd kraft. Det handlar mycket om hur motparten bemöter henne. Hon betraktas ju inte som person utan efter vad hon representerar. Detta förhållande blev mycket tydligt under det sista halvåret av projektet, då Göteborgs f d stadsbyggnadsdirektör efterträdde projektets kommunale ledare, som gått i pension. Den förre projektledaren var tjänsteman från fastighetskontoret. Den f d stadbyggnadsdirektören var till sin kompetens och sitt arbetssätt den typ av generalist som vi eftertraktade. Han bar också med sig en auktoritet från sin förra tjänst som gjorde att han möttes av stor respekt från omvärlden. Dessutom hade han ett vitt förgrenat informellt kontaktnät, som han använde mycket medvetet. På grund av den korta tid som var kvar av projektet lyckades han dock inte i sak påverka utgången av delprojekten särskilt mycket.

7.2 Småhus och lokal förtursrätt

Hushållstyper och bostadsbehov i framtiden

Många av dagens kortedalabor är djupt fästa vid sin stadsdel. Deras hemkänsla är baserad på dels emotionella och sociala erfarenheter, dels medvetenhet om stadsdelens materiella kvalitéer. Experimentbyggandet i Kortedala under 1950-talet medförde en mängd fördelar både när det gäller bostäder och miljö. Närheten till city liksom möjligheten att snabbt komma ut i skog och mark uppskattas av många.

I Kortedala finns många småhushåll. Det är antingen äldre eller yngre personer för vilka bostadsstandard och hyresnivå i smålägenheterna om 2-3 r o k är tillfredsställande. I framtiden kommer allt fler av de äldre kortedalaborna att behöva bättre tillgänglighet till sina bostäder. Den kuperade miljön minskar dock förutsättningarna att lätt ta sig fram i Kortedala (Kordi & Strandberg 1983 s 23 ff).

Trångboddheten är påtaglig bland barnfamiljerna i Kortedala. Om inte nya konkreta åtgärder genomförs kommer antalet barnfamiljer fortsätta att minska i stadsdelen (kap 3).

Problemlösningar med varierande inriktning har diskuterats med kortedalabor i olika åldrar (jmf Josefsson 1982, Wiberg 1982). Vid bostadsmöten och enskilda samtal har förslag till nya hyreshus presenterats på ett antal platser i Kortedala. Detta är ett sätt att komplettera den befintliga bostadsstrukturen med större lägenheter. Den övervägande majoriteten av stadsdelsborna motsätter sig denna typ av förtätning. Nybyggnationen inkräktar på stadsdelens gröna ytor. Stadsdelsborna värnar om naturen som de anser vara en av Kortedalas främsta tillgångar (Lennartsson 1987 s 44).

Ett annat sätt att skapa större bostäder är sammanslagning av befintliga lägenheter. Även om planlösningarna inte alltid blir de bästa efter sammanslagning når familjerna sitt mål, dvs de kan bo kvar i stadsdelen. Lägenhets-sammanslagningar upplevs däremot som ett hot av flertalet äldre invånare. Många av dem känner en stark oro inför framtida flyttningar. Konkurrensen om de återstående lägenheterna blir stor vilket medför att en del tvingas lämna sin hembygd och flytta till andra stadsdelar (Gunnemark 1985 s 32).

Även bland de yngre finns oro inför framtiden. En man i 20-årsåldern säger: Det blir väl mer ... ja, dyrare hyror och en annan typ av folk som kommer att bo här, om dom ska hålla på så här. Dom bygger om och så. Det snackas ju här om att balkongerna ska byggas in med glas. Men då höjer dom ju hyran igen. Håller dom på med såna grejer hela tiden blir det ju så att folk som bor här har inte råd att bo kvar längre, dom får flytta någon

annanstans, och det folket som kommer, det blir en högre socialklass. (Persson & Sjöberg 1987 s 34)

Med tanke på att endast vart femte hushåll i Göteborg utgörs av barnfamiljer är det inte realistiskt att i större utsträckning anpassa lägenhetsbeståndet till denna målgrupp. Många småbarnsföräldrar anser inte heller att den höghusbebyggelse som finns på många håll i stadsdelen är eftertraktansvärd. De prioriterar istället boende i låghus. Ur individ- respektive stadsdelsperspektiv är det önskvärt att skapa förutsättningar så att flera generationer och hushållstyper kan bo i stadsdelen samtidigt. Detta gagnar såväl de boende som den sociala och kommersiella servicen (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 81). Om förutsättningar finns för ett flergenerationsboende i samma stadsdel ökar också väsentligt möjligheterna, att uppfylla det socialpolitiska målet att äldre personer skall bo kvar hemma så länge som möjligt.

Efter att kortedalaborna ventilerat förslag till förtätning och lägenhetssammanslagningar, skisserade projektet ett tredje alternativ. För att förändra bostadsbeståndet föreslogs att nya småhus skulle komplettera den befintliga bebyggelsen i stadsdelens utkanter. Bakgrunden var att det i enkätundersökningen framgick att en del hushåll eftersträvade att ändra boendeform, dvs flytta till småhus. I samtal med kortedalabor visade det sig att det ibland finns en konflikt mellan att söka sig till småhus och flytta från Kortedala (Gunnemark 1988b s 34). När projektets småhusidé presenterades i stadsdelspressen i januari 1986 var reaktionerna från kortedalaborna mycket positiva (Isemo 860130). Såväl äldre som yngre uppfattade detta som en bra åtgärd för att förnya bostadsstrukturen i Kortedala. Grönytorna mellan husen i befintliga delområden kan bestå och pensionärer kan, i likhet med ungdomar, bo kvar i sina hem. Samtidigt får barnfamiljerna sina krav på större bostadsyta tillfredställda inom stadsdelen.

En kvinna i 30-årsåldern som vuxit upp i Kortedala säger:

Vi är trångbodda och vill inte bo i höghus med barn. Bygg (småhus) efter kortedalabornas behov och låt kortedalaborna få förtur. (Inf 75)

En äldre kvinna som är orolig för konsekvenserna av ombyggnaden av hennes hem uttrycker sig på följande sätt:

Och jag kommer osökt fram till att de småhus som skall byggas norr om Talldungskolan kanske blir vår räddning ... området ligger ju så nära där vi bor nu, skulle det värsta hända, borde vi i så fall få förtursrätt där. Men allra helst vill vi bo kvar som förut, men få våra hus ordentligt reparerade - utan att hyran blir allför hög. (Inf 3)

Den positiva inställningen bland stadsdelsborna till uppförandet av nya småhus är förknippad med två förväntningar. Den ena är att kortedalabor skall ges förtur vid fördelning av dessa småhus. Den andra är att husens ut-

formning och standardnivå inte bör vara mer påkostad än att en genomsnittlig barnfamilj från Kortedala har råd att förvärva ett sådant hus.

Det samlade intrycket från opinionen har gjort att projektet dragit slutsatsen att det för stadsdelslivet som helhet är viktigt att omflyttning av hushåll inte blir alltför omfattande. Äldre stadsdelars kvalitéer är i mångt och mycket förknippade med deras sociala tillgångar. De sociala nätverk som successivt vuxit fram under stadsdelens första decennier bör få en reell chans att leva vidare. Både för äldre och yngre hushåll kan de sociala nätverken utgöra en nödvändig bas för social trygghet och praktiskt tjänsteutbyte (Gunnemark 1988b s 31 ff).

Småhus - en lösning i ett helhetsperspektiv

Bostadsförsörjningsprogrammet för Göteborgs kommun upptar 110 småhus, dvs rad-, parhus och villor fördelade på två områden i Kortedala. Försäljning beräknas ske 1990. En arkitektävling har utlysts för planering av 70 hus i stadsdelens norra delar. Egnahemsbolaget ansvarar för projektering av 40 småhus i söder (Bospamytt 1989).

När Kortedalaprojektet föreslog att nya småhus skulle byggas ingick detta i ett helhetsperspektiv (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 53 f). Vi betraktade inte denna form av kompletteringsbebyggelse enbart som ett sätt att öka antalet större bostadsenheter i stadsdelen. Många aspekter vägdes samman såsom miljö, åldersstruktur, service och invånarnas lokala förankring. Förslaget innefattade en fysisk, en social och en ekonomisk huvudaspekt: 1) Småhus skall byggas. 2) Kortedalabor skall erhålla lokal förtur till dessa hus. 3) En rimlig månadskostnad skall eftersträvas så att kortedalaborna har ekonomiska möjligheter att förvärva husen (jmf kap 3).

Den starka lokala förankringen bland såväl yngre som äldre kortedalabor förklarar deras entusiasm för småhusbyggnationen. Kortedalaprojektet fick direkt efter presentationen av skisserna över småhusområdena många förfrågningar om förvärv, hustyper, bostadsyta, kostnader mm (Isemo 861127). Projektet förde anteckningar om småhusintressenternas behov och bakgrund.

En man som vuxit upp i Kortedala förklarar varför det är viktigt för honom och hans mycket trångbodda familj att få ett småhus i Kortedala:

Jag skulle helst vilja ha ett småhus i söder. Jag har alltid bott i södra delen av Kortedala. Min sambo har också vuxit upp här. Mina föräldrar bor kvar på Kalendervägen och svärföräldrarna bor på "Krönet". Vi har också syskon och andra släktingar som bor kvar. Jag har under flera år varit aktiv i Kortedala IF och under 7 år arbetade jag vid ... i Kortedala. (Inf 74)

En annan man som också är i 30-årsåldern säger:

Vi är mycket angelägna om att få köpa ett småhus i Kortedala. Jag har bott i Kortedala i hela mitt liv. Men vi flyttade till Bergsjön för ett halvt år sedan, för att få större bostad. (Inf 76)

Många av Kortedalas trångbodda barnfamiljer är angelägna om att köpa småhus i stadsdelen. (Pappan på bilden är inte identisk med de personer som citerats ovan).

Uttalandena kommer från två av de ca 300 personer som kontaktade projektet angående småhusförvärv. Merparten utgörs av barnfamiljer men även äldre personer har påtalat att de önskar förvärva småhus för att få tillgång till en trädgård. Majoriteten av dem som söker småhus i Kortedala har en stark social förankring i stadsdelen.

Blir småhusen en resurs i stadsförnyelseprocessen?

Beslutsfattande myndigheter i Göteborgs kommun har tillstyrkt förslaget angående småhusutbyggnad i Kortedala. Men den lokala förtursrätten för kortedalabor har avvisats med hänvisning till kommunallagens likställighetsprincip.

Detta är ett exempel på att det avgörande beslutet fattats i enlighet med konventionella rutiner i motsats till förslaget som är framtaget inom experimentell projektverksamhet med en helhetssyn som grund.

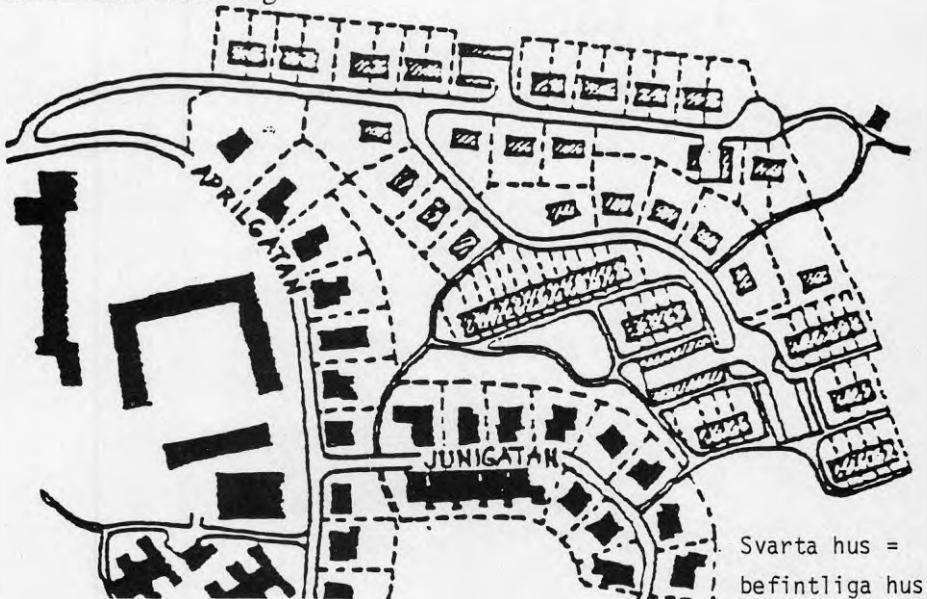
Enligt tomt- och småhuskommittén inom Göteborgs fastighetsnämnd skall hushåll boende i hyresrätt inom Göteborgs kommun ha företräde till merparten (85%) av de nya småhusen i Kortedala (beslut 880826). I vilken utsträckning detta gagnar de 300 hushåll i Kortedala som önskar tillträde till dessa småhus är oklart. Urvalet av presumtiva husägare sker enligt bankernas köer av bosparande hushåll. Bland småhusintressenterna i Kortedala finns de som aldrig börjat bospara eftersom detta skulle varit en inkonsekvent handling i relation till den starka viljan att bo kvar i stadsdelen. Möjligheterna att förvärva en 50-talsvilla i Kortedala, och erhålla en acceptabel månadskostnad, har ofta bedömts som ytterst liten. Dessa hushåll är dock, socialt sett, resurs-starka och tillhör arbetar- och tjänstemannakollektivet. Utan tvivel skulle tillgången till större bostadsyta inte bara öka deras boendestandard utan också deras reella möjligheter till kvarboende i stadsdelen.

Många yngre kortedalafamiljer har inte ekonomiska möjligheter att förvärva äldre villor i stadsdelen p g a de höga marknadspriserna i Göteborg.

Eftersom kommunala nämnder och förvaltningar inte tar aktiv ställning för kortedalabornas sak, tvingas många av invånarna bort från sin hembygd. Merparten av de 300 hushåll som söker småhus i stadsdelen är trångbodda. Gissningsvis omfattar dessa hushåll omkring 1.000 personer. Kortedalabor ifrågasätter tomt- och småhuskommitténs beslut, som innebär att dessa familjer måste flytta från stadsdelen medan andra utan förankring i kortedalamiljön skall flytta dit. De anser att Göteborgs kommuns agerande är tvivelaktigt när det lokala förtursförfarandet är acceptabelt beträffande lägenheter men inte för småhus¹. Om denna stadsdel istället hade haft överskott på småhus och brist på smålägenheter för ungdomar och äldre hade den lokala förturen varit mindre problematisk. Därmed hade olika generationer med lokal förankring kunnat bo kvar osv.

Andra frågor gäller vilka motiv de utifrån kommande hushållen har till sina husköp i Kortedala. Hur länge kommer de att bo kvar i stadsdelen? Blir radhuset i Kortedala föremål för spekulation? Kommer det att utnyttjas som en språngbräda i en boendekarriär där större villa är målet? Hur många nyinflyttade kommer att avsätta tid för engagemang i fritidsaktiviteter inom Kortedala, som i sig befrämjar social integration mellan stadsdelens invånare? I dagsläget är det omöjligt att besvara dessa frågor. Bevekelsegrunderna för hushållens bosättning i Kortedala måste först analyseras. Men sannolikheten för kvarboende är givetvis större bland de hushåll som redan före husköpet har en lokal förankring.

Förslag till ett småhusområde i norra Kortedala med radhus, parhus och friliggande villor. Det andra området planeras i stadsdelens södra utkant.

¹ Dessa synpunkter har bl a framförts av medlemmarna i föreningen KIK (föreningsmöte 880906).

Slutsatsen är att satsningen på nya småhus i stadsdelen i sig inte befrämjar stadsdelslivet, om inte den sociala dimensionen beaktas. Utgångspunkten för Kortedalprojektet var att starta en stadsförnyelseprocess utifrån invånarnas egna erfarenheter och önskemål samt stadsdelens fysiska möjligheter. Syftet var inte att genomföra förbättringar av enbart fysisk karaktär utan att lägga lika stor vikt vid aktiviteter, kvarboende och sociala nätverk mm. När kommunala instanser avvisat förtursrätten har möjligheterna till förnyelse som gagnar stadsdelslivet som helhet undergrävt.

7.3 Koloniområde eller kyrkogård - en kohandel

Valet av delprojekt hade givetvis en grund i projektmedlemmarnas intressen, kunskaper och tidigare erfarenheter. Arkitekturforskaren hade ägnat en stor del av sin forskning, bl a sitt avhandlingsarbete, åt att studera människors "behov" av skapande verksamhet i bostaden och dess omgivning och därvid funnit att möjligheter till trädgårdsarbete och byggande i närmiljön berikar boendet i områden med flerfamiljshus (Jarlöv 1980,1982). Hon hade också nyligen medverkat vid en praktisk tillämpning av dessa tankegångar - tillkomsten av ett närkoloniområde för invånarna i stadsdelen Lövgärdet i Göteborg och arbetade, parallellt med Kortedalaprojektet, med en uppföljningsstudie av detta (Bergquist och Jarlöv 1988). Det föll sig därför naturligt för henne att i enkäten ställa en fråga om önskemål om koloniträdgårdar och odlingslotter. Av de 771 personer som svarade i första etappen skulle 130 (ca 17%) vilja ha en odlingslott och 86 personer (ca 11%) en koloniträdgård med stuga om det fanns att tillgå i Kortedala.

De intresserade personerna identifierades och inbjöds till ett möte i Forumhuset den 28 maj 1986. Mötet annonserades också i pressen och genom affischer i stadsdelen. 25 personer infann sig. Förutom medlemmar av Kortedalaprojektet medverkade en tjänsteman från fastighetskontoret och ordföranden i Göteborgs koloniträdgårdsförening. När mötet var slut hade en arbetsgrupp på sex personer bildats av intresserade kortedalabor.

Arbetsgruppen träffades sedan kontinuerligt på fältkontoret och diskuterade lämpligt läge för koloniområdet och finansieringsmöjligheter. Under den första tiden förändrades arbetsgruppen i grunden. De flesta som varit med från början försvann och nya kom i stället. Efter ett par månader hade en stabil grupp om 5-6 personer börjat arbeta. När detta skrivs i mars 1990, snart fyra år senare, är bara ett par personer av de ursprungliga kvar, men en aktiv grupp finns fortfarande och planeringen går sakta framåt trots svåra motgångar. Under Kortedalaprojektets livstid deltog medlemmar ur projektgruppen i arbetsgruppens, sedermera koloniföreningens "Kajsas ängar" styrelses verksamhet. Nu efteråt sker kontakten mellan styrelsen och stadsbyggnadskontoret.

Det avgörande problemet hittills i denna fråga har varit marken. Redan i inledningsskedet fann arbetsgruppen en mycket lämplig plats i sydvästra utkanten av Kortedala. Genom en öppen glänta med stora ekar och hallonsnår leder här en stig ner mot Kvibergs kyrkogård. I området har i äldre tider legat ett torp. Stengårdsgårdar och rester av husgrunder erinrar om att människor har levt här och brukat marken, som nu mestadels är ganska igenvuxen. Gläntan omges av högre, barrskogsklädda och delvis bergiga partier.

Diskussioner fördes med kyrkogårdsförvaltningen, som genom ett beslut 1962 i dåvarande stadsfullmäktige hade option på marken för utvidgning av kyrkogården. Härvid framkom att det inte fanns några som helst planer på att ta denna mark i anspråk för kyrkogårdsändamål, eftersom där var för tunnt jordlager för att den skulle lämpa sig för kistgravar. För urngravar finns det tillräckligt med plats på Kvibergskyrkogården.

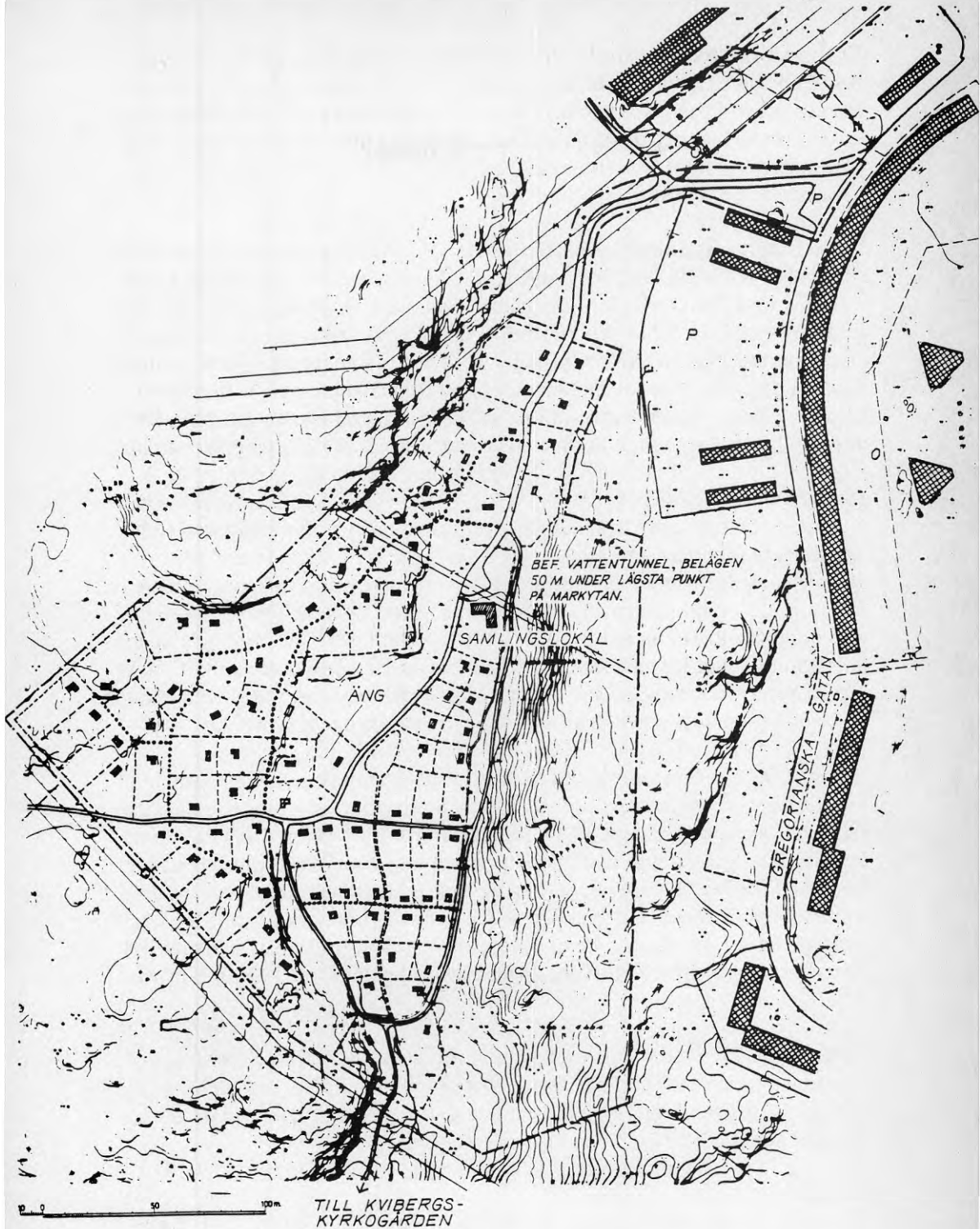
Koloniträdgårdsarbetet fortsatte. En arkitektstuderande, som under sommaren arbetade som praktikant i projektet, utredde och gjorde skisser. Arbetsgruppen var ivrig och skickade i december 1986 en skrivelse till kommunen med planskiss och kostnadskalkyl och begärde 1 miljon kronor. Detta plus diverse enskilda samtal med kommunpolitiker ledde till att en sex-partimotion i december 1986 lämnades till kommunfullmäktige med förslag att fullmäktige skulle uppdraga åt kommunstyrelsen att anvisa medel för miljöförbättring i Kortedala enligt den inkomna skrivelsen (Göteborgs Stadskansli Dnr 1688/86).

Motionen gick på remiss till byggnadsnämnden och fritidsnämnden, som tillstyrkte den, och till fastighetsnämnden, som emellertid inte ansåg sig kunna tillstyrka den innan markfrågan var helt klar.

Och markfrågan var inte klar. Kyrkogårdsförvaltningen hade nämligen ändrat inställning sen de första diskussionerna med arbetsgruppen för koloniträdgårdar i Kortedala. Utan att försöka dölja det framhöll kyrkogårdsförvaltningens ledning att det tilltänkta koloniträdgårdsområdet visserligen inte var attraktivt som kyrkogård, men däremot som bytesobjekt mot kyrkogårdsmark i Angered, som kommunen underlåtit att avsätta i den översiktliga planeringen.

Därvid fick stadsbyggnadskontoret bollen, eftersom kortedalatjänstemännen inte gärna kunde ta på sig uppgiften att utreda lokaliseringsalternativ för kyrkogård i en annan stadsdel. Flera alternativ togs fram och granskades och förkastades. Än var det för naturskönt landskap i Lärjeåns dalgång, än var det för nära ett villaområde. Ett alternativ skulle innebära att ett odlingslottsområde i Angered togs i anspråk och pressen uppmärksammade konflikten: Odlare i en stadsdel skulle jagas bort för att invånare i en annan stadsdel skulle få koloniträdgårdar (Göteborgs Posten Nordost, 4 och 18 februari 1988).

Under tiden arbetades planen fram. En elevgrupp vid arkitektursektionen på Chalmers bidrog med planförslag och förslag till kolonistugor (Kajsas ängar 1987). Vissa röjningsarbeten kom trots osäkerheten, genom en obyråkratisk tjänsteman på fastighetskontoret, igång. Det var nog psykologiskt viktigt för att arbetsgruppen skulle orka hålla ut. Gruppen bildade föreningen "Kajsas Ängar" och gick med i Koloniträdgårdsförbundet.

Förslag till koloniträdgårdsområde väster om Gregorianska Gatan

Planförslag till koloniområdet.

Nyligen har kyrkogårdsförvaltningen accepterat ett erbjudande om mark i Angered och beslutat sig för att avstå från "Kajsas ängar". En detaljplan ska upprättas och i bästa fall kan den ställas ut under våren i år, 1990. Hur lång tid det sen dröjer innan kolonisterna kan ta sina lotter i anspråk och börja förverkliga sin dröm är svårt att sia om. Kanske blir det 1991, fem år efter det första mötet i Kortedala.

En jämförelse med koloniprojektet "Lövköjan" i Lövgärdet visar att det är en avgörande skillnad i intensitet mellan de två projekten (Bergquist och Jarlov 1988). I Lövgärdet tog det precis ett år från det att förslaget "Lövköjan" tilldelades ett delat första pris i Göteborgs kommuns idéävling om förbättring av boendemiljön i Angered och Bergsjön till den tidpunkt då kolonisterna fick tillgång till sina lotter. Här fanns det emellertid en drivande intressent - Göteborgshem, som då hade stora uthyrningsproblem i Lövgärdet. Nära 20% av lägenheterna stod tomma. Bostadsföretaget satsade stora resurser och sin bästa personal på att projektet skulle ros i hamn snabbt. En projektledare från företaget ägnade en stor del av sin tid åt Lövköjan och arkitekturforskaren och en kollega deltog som konsulter för att tillsammans med en interimsstyrelse arbeta fram förslaget. Inte bara bostadsföretaget utan också kommunen och staten hade intresse av att komma till rätta med uthyrningsproblemen i förorterna. Kommunen anslog medel för projekteringen och gick därefter in och betalade, tillsammans med bostadsdepartementet, två tredjedelar av anläggningskostnaderna. En massiv arbetsinsats, där flera personer periodvis uteslutande ägnade sig åt denna fråga i kombination med god finansiering, bidrog till projektets ovanligt snabba och lyckosamma genomförande.

I Kortedala har förutsättningarna varit radikalt annorlunda. Den drivande kraften har varit en handfull intresserade kortedalabor, några tjänstemän och en forskare, som har haft detta projekt som en av många tidskrävande uppgifter. Något direkt ekonomiskt intresse av saken finns inte hos någon part. Åter kan vi spekulera i om bristen på tomma lägenheter i Kortedala hämmat utvecklingen där. Inget av de tre allmännyttiga bostadsföretag, vars hyresgäster önskade detta bostadskomplement i närmiljön, var nämnvärt intresserat av att bidra till förverkligandet av önskemålen om koloniträdgårdar i stadsdelen.

Kolonifrågan är exempel på en fråga där initiativet kom från Kortedalaprojektet men relativt snabbt togs över av en grupp människor, som drivs av ett genuint gemensamt intresse och som nu självständigt arbetar vidare för att förverkliga målet - ett koloniområde i Kortedala.

På spaning efter lämplig kolonimark. Den kommunale projektledaren nr 1.

7.4 Bad, sport, friskvård - att möta mångfaldiga önskemål

Den "självständiga" stadsdelen

Den planeringsideologi som ligger till grund för Kortedala betonar vikten av att skapa en mångfacetterad stadsdel. Invånarna skulle inte bara bo modernt utan också ha tillgång till ett brett serviceutbud, arbetsplatser, fritidsanläggningar mm. Men Kortedala blev inte någon självständig stadsdel såsom det skisserades i de ursprungliga planerna. Bostadsbebyggelsen dominerar och serviceutbyggnaden har gått långsamt. Starka opinionsyttringar från invånarna och penninginsamlingar har drivit fram uppförandet av Allhelgonakyrkans klockstapel samt Isdala ishall. Skolsituationen var besvärlig under de första årtionerna. Skollokalerna var otillräckliga och det var först i mitten av 1980-talet som Kortedalagymnasiet blev etablerat (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 113). Men än idag finns det diskrepans mellan planarbetet och förverkligande. Ännu saknas t ex badhus och idrotts hall (jmf Dispositionsplan för Kortedala 1950 s 16 ff).

Opinionsyttringar från invånarna och penninginsamlingar har t ex möjliggjort uppförande av Isdala ishall.

Fritidsaktiviteter - målgrupper och behov

För att nå kunskap om fritidsutbudet i Kortedala med dess kvalitéer och brister har projektet genomfört inventeringsarbete som i stor utsträckning överensstämmer med undersökningar kring andra problemfält. Kortedalabor har fått besvara enkätfrågor och i intervjuform redogöra för sina erfarenheter

av stadsdelens fritidsutbud. Inom ramen för skrivarcirklarna har fritidsaktiviteter penetrerats och cirkeldeltagarna har delgivit stadsdelens fritidssekreterare sina synpunkter. Projektmedlemmar har sökt upp och intervjuat företrädare för föreningar med olika inriktningar. Verksamhetsåret 85/86 sammankallade projektet en arbetsgrupp med föreningsrepresentanter. Vidare har projektet haft kontakt med personal från kommunala verksamheter och institutioner, som inte var representerade inom projektet, för att diskutera olika målgruppers behov av fritidsanläggningar mm.

Kortedalas fritidsutbud är främst förknippat med föreningsliv samt aktiviteter som drivs i kommunal regi. I stadsdelen finns ett 50-tal föreningar varav 15 idrottsföreningar. Idrotten är framför allt inriktad på bollsport för män i olika åldrar. Av enkätundersökningen framgår att 15% av invånarna stöder idrottsverksamheten genom medlemskap. 9% av kortedalaborna är engagerade i någon av stadsdelens tre pensionärsföreningar. Hyresgäst- och bostadsrättsföreningar samt konsumentorganisationer har förhållandevis god medlemsanlutning (14-21%) medan övriga föreningar har rekryterat ett fåtal, dvs 5% eller färre (Lennartsson 1987 s 41 f).

När stadsdelens föreningar presenterar sina verksamheter för allmänheten på Kortedala Torg samlas många kortedalabor.

Sammanfattningsvis kan sägas att fritidsutbudet i Kortedala inte motsvarar alla intresseinriktningar som finns representerade i stadsdelen. Många kortedalabor måste därför söka sig till andra stadsdelar för att utöva sina hobbies mm. Flera nyare och äldre föreningar brottas med lokalproblem i Kortedala (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 125). T ex ligger Kortedala Motor-klubb sedan flera år tillbaka på Hisingen. Utlokalisering av föreningsverksamhet är inte till gagn för stadsdelslivet som helhet. Förutsättningarna för social integrering mellan stadsdelsborna minskar liksom föreningarnas möjligheter att rekrytera nya medlemmar. Antalet ungdomslokaler motsvarar inte heller behovet. Problemet aktualiserades återigen vinterhalvåret 86/87 när socialförvaltningens fältassistenter sökte förbättra situationen för "husvillan" ungdomar i lägre tonåren (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 96).

Förutom förenings- och ungdomslokaler efterfrågas en sport- och en simhall av kortedalaborna. Av undersökningarna framgår att det främst är stadsdelsbor som är organiserade i idrottsföreningar som påtalar behovet av en sporthall. Företrädare för grund- och gymnasieskolan har redogjort för idrottsundervisningens ökade lokalbehov. Även fritidsförvaltningen och politiker på lokal nivå har pläderat för en sporthall i Kortedala. Vid närmare granskning framkommer att det finns ett väl förgrenat kontaktnät mellan idrottsföreningar, fritidsråd och lokala politiker. Dessa instanser domineras av män (Kuusela 1987 s 7, 41). Således är sporthallsetableringen en fråga som i hög grad drivs av män för att gagna manliga fritidsaktiviteter.

Simhallen efterfrågas främst av kortedalabor som inte är organiserade i stadsdelens föreningsliv. De saknar kontinuerlig kontakt med fritidsförvaltningens tjänstemän eller lokala politiker. Inom denna grupp återfinns många kvinnor och barn (jmf Kuusela 1987 s 6 f).

Simhall - en kvinnofråga

Kortedalakvinnor har påtalat för projektet att de efterfrågat ett stadsdelsbad sedan 1950-talet. För att få bekräftelse på att många kortedalabor har behov av en simhall, genomförde föreningen "Kvinnor i Kortedala" en namninsamling under två veckor 1987. Över 3.000 kortedalabor, kvinnor och män i olika åldrar skrev under uppropet.

Kvinnor i olika åldersgrupper har påpekat att motionsgymnastik och simning passar dem och många av deras medsysterar. Många kvinnor i Kortedala anser sig emellertid inte hinna med regelbundna träningspass som inkluderar resor till city eller andra stadsdelar. Med en simhall inom gång- eller cykelavstånd från bostaden underlättas såväl regelbundna som spontana motionstillfällen. Många idrottsföreningar i Sverige har öppnat portarna för kvinnor. I Kortedala kan intresserade flickor t ex spela fotboll och handboll. Men numerärt sett är det bara en mindre grupp som vill eller kan engagera sig i

Avsaknad av stadsdelsbad medför problem med simundervisningen och kortedalabarnen blir relativt gamla innan de behärskar simkonsten.

dessa lagsporter. Av tradition rekryterar simning, konståkning och ridsport fler flickor. Men kortedalaflickorna har inga eller små möjligheter att utöva dessa sporter inom stadsdelen (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 127).

I diskussionen har framkommit att långtifrån alla är intresserade av att motivera i grupp under organiserade former. Simning är ett bra motionsalternativ för dessa målgrupper. Ytterligare argument som framförts är att simning är en utmärkt motionsform även för dem som med åren fått nedsatt rörelseförmåga. Handikappade personer i olika åldrar kan också ha ett stort utbyte av simbassäng i närmiljön. När aktiva idrottsutövare tvingas att lämna sina favoritsporter av åldersskäl är simning en alternativ aktivitet.

Kortedalabarnens simundervisning är idag förenad med en rad problem vilket såväl mödrar som skolpersonal redogjort för. Att komma till lämplig simbassäng kräver förhållandevis långa resor. SKF:s simhall, Kristinedal är inte anpassad till småbarn eller simskoleundervisning. Således blir kortedalabarnen vanligen relativt gamla innan de behärskar simkonsten. Tillgången till ett stadsdelsbad skulle underlätta för- och grundskolans möjligheter att bedriva adekvat simundervisning.

Det som kortedalabarna framför allt saknar i stadsdelen sommartid är en badanläggning (Lennartsson 1987 s 43). Att med spårvagn och buss söka sig

till en badplats vid havet är tidskrävande och mödosamt för de hushåll som saknar bil. Ytterligare ett skäl som styrker behovet av en simbassäng i stadsdelen är småbarnsföräldrarnas svårigheter att förvärva sommarhus till rimliga priser. Särskilt ensamstående föräldrar är av ekonomiska skäl i hög grad hänvisade till att vistas i Kortedala sommartid². Även bland sommarstugeägare och andra som inte vistas nämnvärd tid i stadsdelen under sommaren finns de som påtalar stadsdelsbadets nödvändighet. De anser det vara önskvärt att ha tillgång till en simbassäng i närmiljön under vinterhalvåret för att bibehålla den kondition som byggs upp genom diverse aktiviteter under sommarmånaderna.

Bland kortedalaborna finns således flera kategorier i olika åldersgrupper som önskar att en simhall etableras i stadsdelen. En simanläggning skulle också skapa möjligheter till samvaro mellan olika familjemedlemmar - föräldrar, barn och barnbarn. Detta är en ståndpunkt som föreningen "Kvinnor i Kortedala" delar med företrädare för skol- och fritidsverksamheten i stadsdelen.

En rehabiliteringsenhet - en fråga om livskvalité

Av Kortedalas befolkning är drygt 60% arbetare. Inom denna kategori återfinns en grupp medelålders som lider av olika former av arbetsskador. Enligt uppgift från Försäkringskassan i Kortedala har 1233 arbetsskador anmälts mellan november 1988 och oktober 1989. 482 sjukfall som pågått 91 dagar eller längre var registrerade i november 1989. Förslitningsskadorna leder till långa sjukskrivningsperioder och nedsatt arbetsförmåga. Ibland är förtidspensionen enda lösningen medan andra fortsatt sitt arbetsliv med nya arbetsuppgifter. Bland de drabbade märks bl a kvinnor som haft ensidiga arbetsuppgifter. En annan grupp är de invandrare som under lång tid haft betungande arbeten vid sidan av ordinarie jobb. Det stora flertalet av dem som fått arbetsskador kan berätta om långa väntetider innan de fått sjukgymnastik mm. Även andra kortedalabor som lider av värk och olika former av handikapp kan vittna om svårigheter att erhålla adekvat behandling.

Medelåldern i Kortedala stiger successivt. Under 1950-talet var många i den yngre medelåldern småbarnsföräldrar. Inom några år har samtliga i denna grupp av kortedalabor uppnått pensionsåldern (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 100 ff). För en del innebär åldrandet problem med diverse krämpor.

Följaktligen finns det ett uppdämt behov i stadsdelen av en rehabiliteringsenhet med varmt hälsobad och sjukgymnastik (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 132). För flertalet som lider av värk, oavsett om den är kronisk eller

² 28% av barnfamiljerna i Kortedala 1985 består av en ensamstående förälder med barn (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 41).

av mer övergående natur, bidrar de varma hälsobaden till att lindra smärtsymtomen. Trafik- och idrottsskadade m fl kan genom olika träningsformer återfå erforderlig spänst.

Mycket talar för att en rehabiliteringsenhet i ett samhällsekonomiskt perspektiv skulle bli lönsam. Fler människor skulle slippa långa sjukskrivningsperioder och snabbare återgå till sina arbeten (jmf Lokal utvecklingsplan 1989:I 131). Att rehabiliteringsenheten skulle förbättra stadsdelsbornas livskvalité är otvivelaktigt.

Behovet av en rehabiliteringsenhet för stadsdelens invånare är stort.

Föreningen "Kvinnor i Kortedala" sammanfattar motiven för stadsdelsbadets etablering på följande sätt hösten 1987:

BEHOVET AV EN SIMHALL I VÅR STADSDEL

Vi har ett skriande behov av simhall i Kortedala. Både för vår egen del och för kommande generationer. Baserat på min egen situation och jag vet, att det finns många med samma behov, så är det alldeles för lång restid till Dalheimers varmbad³, där jag på läkarremiss ordinerats simning i varmbassäng 2-3 dagar i veckan, om jag skall kunna fungera efter en muskelskada, där just simning är den bästa medicinen. Då, med tanke på alla som måste anlita Färdtjänsten, för att komma till sin simning i annan stadsdel, skulle ju på det området kunna göras enorma besparingar, om vi hade egen simhall.

Vårdcentralen i Kortedala kan inte heller tillhandahålla sjukgymnastik, vilket här skulle kunna ges tillfälle att inrymmas i stadsdelens egen simhall, vilket också ger inbesparing av lång och dyr färdtjänst.

Vidare skulle simskola behövas på närmare håll. Jag ser ibland på vintern barn från Valhalla äntra spårvagnen vid Ullevi, blöta i håret och blåfrusna... En simhall i Kortedala skulle helt enkelt betyda friskvård och det vet ju alla vad det på lång sikt skulle betyda för kommunen.

Vill här redogöra för vad som skulle inrymmas i Kortedala simhall:

1. Kallvattenbassäng med bastu.
2. Varmbassäng med bastu och solarium.
3. Sjukgymnastik som komplement till Vårdcentralen.
4. Simskola.
5. Antal rum för studiecirkel eller föreläsningar om friskvård, kostråd mm.
6. Aktiviteter för barn och ungdom, klubbbrum, vattenpolo mm.
7. Utställningslokal eller utnyttjande av väggar för olika kulturutbud, konst slöjd, textil mm (med viss uthyrningsavgift).
8. Cafeteria.
9. Simning och gymnastik för pensionärer (sk friskvård, vilket skulle kosta mindre än dyr sjukvård för kommunen).
10. Kiosk med sim-, bad- och idrottsartiklar, även lotterier för stadsdelens idrottsklubbar.

Var simhallen skall ligga borde vara i nuvarande norra Kortedala, för att bli centralt även för nybyggnad norr om Aprilgatan och alla som bor i Bergsjön, den stadsdel som förmodligen blir lokalpolitisk enhet med Kortedala och kommer att ingå i samma stadsdelsnämnd. Bra läge vore då området norr om Sjusovaregatan med inkörsväg även från motorvägen.

OCH någon form av insamlade medel skulle väl vi Kortedalabor kunna bidra med, som skulle bli grundplåt till vår önskade simhall.

PS. En simhall skulle också ge fler arbetstillfällen till Kortedala.

³ Ett hälsobad i Majorna, i västra Göteborg.

Föreningen "Kvinnor i Kortedala" har uppvaktat sociala distriktsnämnden i Kortedala med ovan nämnda argument för ett stadsdelsbad. Nämnden har formulerat ett yrkande 880212 där den ställer sig bakom kortedalabornas krav på simhallsetablering. Distriktsnämnden har även översänt kvinnoföreningens petition till sociala distriktsnämnden i Bergsjön och fritidsnämnden.

En sporthall - en fråga för organisationer

Idrottsföreningarna har i olika sammanhang påpekat att bollsportanläggningarna i Kortedala är underdimensionerade i förhållande till verksamhetsvolymen. En bollhall saknas för träning och matcher. Tennisbanor för såväl inom- som utomhusspel efterfrågas. Fotbollsföreningarna har behov av en gräsplan med åskådarläktare. I Kortedala finns idag endast fotbollsplaner med grus för träningsspel. Fotbollsmatcher måste därför genomföras i andra stadsdelar.

Idrottsundervisningen i kortedalaskolorna bedrivs i lokaler som inte motsvarar ämnets pedagogiska behov. Grundskolans lokalproblem har aktualiserats vid sammanslagning av två högstadienheter (Lokal utvecklingsplan 1989:I s 111). Den nyetablerade gymnasieskolan får allt större problem med idrottsundervisningen, i takt med att skolans verksamhet och elevantal ökar år från år.

En sporthall skulle därför dagtid kunna fylla funktionen som idrottshall för högstadiets och gymnasieskolans elever. Under kvällar och veckoslut skulle den disponeras av idrottsföreningarna.

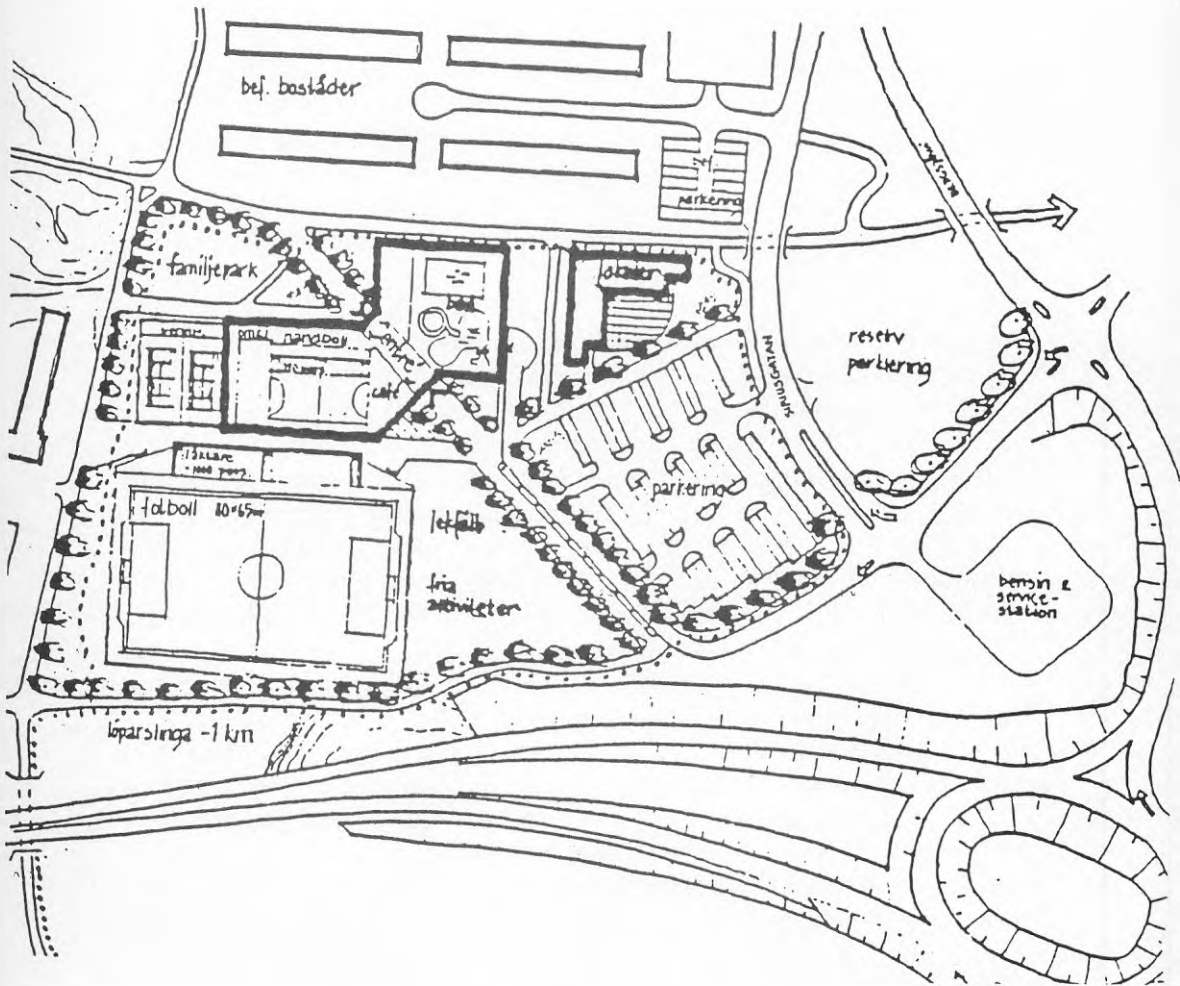
Rektorerne vid Utmarksskolan (högstadium) och Kortedalagymnasiet har påtalat att idrottsundervisningen kan läggas upp på ett mer differentierat sätt än idag om skolorna kunde utnyttja en sporthall. Undervisningen skulle bättre motsvara skilda elevers behov och intressen. Idrottsföreningarna skulle kunna höja kvalitén på sin tränings- och tävlingsverksamhet om de får tillgång till en sporthall i stadsdelen. Självfallet gäller även detta vid etablering av tennisbanor och ny fotbollsplan.

Många behov - en komplex lösning

När Kortedalaprojektet kartlagt invånarnas önskemål sammankallades en arbetsgrupp våren 1988 med företrädare från social-, fritids- och sjukvårdsförvaltning samt grund- och gymnasieskola, föreningen "Kvinnor i Kortedala" och en arkitektkonsult. Arbetsgruppens uppgift var att diskutera olika utformningsförslag till en fritidsanläggning. En kostnadskalkyl gjordes. Även

representanter från bostadsrätts- och hyresgästföreningar samt bostadsföretagen som är etablerade i Kortedala deltog i diskussionerna.

Kortedalaprojektet har föreslagit att en fritidsanläggning uppförs på en tomt mellan stadsdelarna Kortedala och Bergsjön. Anläggningen skall företrädesvis betjäna invånarna i de närliggande stadsdelarna. I den region som

Till höger om entrén simbassäng och rehabiliteringsenhet, till vänster sporthall och tennisbanor, utomhus fotbollsplan och gräsytor för fria aktiviteter.

innefattar Kortedala, Bergsjön och Utby bor ca 30.000 personer. Men även övrig allmänhet skall ha tillgång till anläggningen. Utifrån denna regions perspektiv är anläggningen centralt placerad och inom gångavstånd till spår-vagnshållplats.⁴

Det slutgiltiga förslaget innehåller simbassäng, hälsobad med sjukgymnastisk avdelning, sporthall, tennisbanor och en gräsbelagd fotbollsplan med läktare. Därtill kommer café, föreningslokaler och gräsmattor för diverse utomhusaktiviteter (Lokal utvecklingsplan för Kortedala 1989:I s 127). Anläggningens komplexitet är en konsekvens av rådande brister i dagens fritidsutbud - ett faktum som såväl föreningsaktiva som enskilda påtalat. Genom att förena olika aktiviteter på en och samma tomt nedbringas anläggningskostnaderna. Ytor av allmän karaktär som t ex parkeringsplatser och cafélokal kan utnyttjas av samtliga besökare. Personal- och driftskostnader kan bli lägre än om sim- och sporthall etc skulle vara lokaliserade på skilda håll.

På den lokala nivån, bland politiker och andra som i sitt dagliga arbete kommer i kontakt med kortedalabor, finns en klar övertygelse om fritidsanläggningens nödvändighet. Inför 1988 års val tog t ex den socialdemokratiska stadsdelsföreningen upp simhallsetableringen i sitt valprogram.

Etableringen av fritidsanläggningen är dock inte en självklarhet i Göteborgs kommun. Därför har arbetsgruppen med företrädare från ovan nämnda verksamheter diskuterat olika finansierings- och organisationsformer. Mot bakgrund av kommunens begränsade ekonomiska resurser har t ex föreslagits att bostadsföretag som finns företrädade i stadsdelen skall bidra till finansieringen genom ett ökat hyresuttag på 15-20 kr per månad för boende i Kortedala och Bergsjön. Stadsdelsborna skulle dock kompenseras med rabatterade entréavgifter. Hyresgästföreningen motsätter sig dock att bolagen tar ut denna merkostnad via hyrorna. Vissa företrädare är negativa till denna finansieringsform av principiella skäl. De anser att stat och kommun måste ta sitt ansvar för stadsdelsbornas vidkommande och bekosta anläggningen.

Idag är det en öppen fråga om den lokala opinionen i Kortedala kan vinna gehör för sin sak inom berörda nämnder och förvaltningar på central nivå och om beslutsfattande tjänstemän och politiker är beredda att anskaffa erfoderliga medel enligt välkända eller okonventionella vägar.

⁴ Det som möjligtvis kan försvåra driften av anläggningen är att stadsdelarna i denna region består av två stadsdelsnämnder fr o m 1990. De sociala distriktsnämnderna i Kortedala resp Bergsjön (de största stadsdelarna) har dock dessförinnan ställt sig positiva till etableringen. Den grundläggande problematiken rör snarare stadsdelsnämndsindelningen än fritidsanläggningens läge.

En fritidsanläggning - en social träffpunkt

De förhoppningar som avnämarna till fritidsanläggningen ställer kan sammanfattas på följande sätt. Anläggningen skulle kunna bli en offentlig mötesplats under tak som är öppen för spontana besök, en omtyckt social träffpunkt för såväl yngre som äldre. Invånarna skulle kunna umgås och motionera tillsammans med sina vänner. Detta är inte minst viktigt för ungdomarna. De skulle få en alternativ fritidssysselsättning i sin hemmiljö. Många föräldrar anser att detta är av yttersta vikt för att motverka att ungdomar kommer på glid. Anläggningen skulle inte bara bli ett centrum för fysisk träning och aktivitet. Den skulle också kunna utnyttjas för utställningar, rockkonserter och kulturevenemang av andra slag. Det skulle kunna bli en plats där invånarna känner sig hemma. Att många kortedalabor önskar sig en offentlig samlingsplats som berikar det lokala kulturlivet framgår också i en sociologisk undersökning (Kuusela 1987 s 9).

Fritidsanläggningen skulle kunna bli den offentliga mötesplats som många kortedalabor, yngre såväl som äldre, efterfrågar.

I regionen bor som nämnts ca 30.000 människor vilket motsvarar en vanlig kommunbefolkning i Sverige. Hur många kommuner av samma storlek saknar lokaler och anläggningar av detta slag? Mycket talar för att de mindre kommunerna ofta lyckats bättre. I stadsförnyelseprocessen är det viktigt att inte enbart se till tekniska förbättringar av bostäder utan att befrämja den sociofysiska helheten. "Bortser vi från de akuta underhålls- och renoveringsproblemen är frågan hur vi ska göra vår bostad bättre inte särskilt meningsfull idag. I stället ska vi fråga oss hur vi ska göra *boendet* bättre." (Ek 1989 s 131)

Kort sagt, uppförandet av anläggningen skulle bli ett viktigt led i skapandet av den "självständiga" stadsdel som det en gång var tänkt, där människor inte bara bor utan också kan ägna sig åt ett aktivt fritidsliv i sin närmiljö.

8. LOKAL UTVECKLINGSPLAN - ETT NYTT PLANERINGS- INSTRUMENT

Lokal utvecklingsplan för Kortedala - huvudsakligt innehåll

Den lokala utvecklingsplanen låg färdig som remisshandling i april 1989. Den består av två delar (Lokal Utvecklingsplan för Kortedala 1989:I och II). Del I behandlar bostäder, arbete, social och kommersiell service, trafik, utemiljö mm i hela Kortedala medan del II behandlar nio olika delområden i Kortedala var för sig.

Skriften börjar med att lyfta fram det som Kortedalaprojektet funnit vara det viktigaste för lokal utveckling - hemkänslan. För att ta vara på och stärka den ville projektet särskilt anbefalla två förslag - *social projektering* och *stadsstudiecentrum*. Social projektering är den metod för en annorlunda ombyggnadsplanering som projektet utvecklade och som skall leda till en selektiv ombyggnad, där hyresgästerna är utgångspunkten. Stadsstudiecentrum är tänkt att innehålla utställningslokal, stadsdelsmuseum, arkiv, grupprum för studiecirkel mm (jmf Hansson 1989; Synpunkter på utredning om stadsdelsnämnder i Göteborg).

Varje avsnitt i utvecklingsplanen innehåller beskrivning, problemanalys och förslag till förbättringar. Vissa avsnitt är mycket ingående som t ex avsnittet om "Befolkning och boende". Det har underrubriken "Människorna och deras hem" för att understryka den centrala plats bostaden intar i de flesta människors liv.

En annan fråga som fått relativt stor tyngd i utvecklingsplanen är de äldres situation, vilket dels speglar stadsdelens åldersstruktur och dels är en följd av den omfattande forskning om äldre frågor, som utvecklats vid Chalmers och universitetet i Göteborg och som bl a resulterade i en temastudie i anslutning till Kortedalaprojektet (Almberg & Paulsson 1986).

Den första delen av utvecklingsplanen avslutas med tre bilagor: om hemmet, om äldres och handikappades boende och om fritiden. Bilagorna utgör bakgrundskunskap till de förslag som förs fram i planen och har skrivits av forskare i projektet och inom temaforskningen.

I den andra delen beskrivs de olika delområdena - kvaliteter, brister och mera konkreta och fysiskt preciserade förslag än i den första delen.

Utvecklingsplanens tillkomst - invånarnas inflytande

Arbetet med utvecklingsplanen pågick under hela projekttiden. Mindre grupper av projektdeltagare, såväl forskare som tjänstemän, ansvarade för olika delar. Forskarnas arbete kom delvis att integreras i planen, delvis att föras in som bilagor och appendix till del I.

Ett huvudsyfte med planeringen i Kortedala var att den skulle ske i nära samarbete med invånarna. Förutom alla de möten som hölls med anledning av någon speciell fråga eller med någon särskild intressegrupp skedde detta genom att stadsdelen delades in i nio delområden, där möten hölls med de boende i två omgångar. Första omgången möten arrangerades i olika lokaler ute i delområdena. Till den andra omgången möten inviterades invånarna i de olika delområdena till lokalkontoret.

Vid första mötet uppmanades invånarna att enskilt eller i grupp fundera över de frågor som diskuterats och komma in med synpunkter - skriftligt eller per telefon - inom en viss tid. Projektet fick på det sättet in många reaktioner, både vid mötena och efteråt. Vid den första mötesomgången låg tyngdpunkten på frågor om bostadsförnyelse. I projektgruppens arbete ingick att upprätta ett underlag för områdesvisa riktlinjer för tillgänglighet och lägenhetsfördelning (Tillgänglighet i Kortedala, förslag till provisoriska riktlinjer - april 1986). Sådana gjordes i alla stadsdelar i Göteborg.

Till andra mötet förelåg den lokala utvecklingsplanen i koncept. Den delades ut till de närvarande och en tjänsteman föredrog den. Därefter följde diskussion och framförda synpunkter noterades.

Intresset hos invånarna för dessa möten varierade påtagligt. Till de möten som gällde områden där ombyggnad eller nybyggnad av bostäder var föreslagna kom många människor.

På vad sätt kom invånarna att påverka den lokala utvecklingsplanen? Som framgår av bl a kapitel 10 kom invånarnas syn på stadsdelens kvaliteter och deras önskemål, idéer och förslag att starkt prägla utvecklingsplanen. Men eftersom plan och förverkligande inte sammanfaller, vare sig i tiden eller beträffande de intressenter som fattar de avgörande besluten, så är det omöjligt att ännu bedöma invånarnas reella inflytande över utvecklingen i Kortedala. När det gällde att undvika eller uppskjuta åtgärder kan man redan se ett inflytande, t ex beträffande en ombyggnad av ett bostadshus och nybebyggelse av flerfamiljshus inne i bostadskvarter. När det gällde önsk-

ningar om nytillskott som småhus, koloniområde, badhus, idrottshall, stadspark mm är facit ännu ej klart. Småhus och koloniområde är dock under planering. Beträffande den föreslagna planeringsmodellen vid ombyggnad, "social projektering" finns ännu inget som tyder på att den anammats av bostadsföretagen. Vissa tecken inom kommunala och statliga instanser pekar dock i den riktningen (se kap 5).

Den lokala politikergrupp som följde projektet tog kontinuerligt del av arbetet med utvecklingsplanen och diskuterade den, ifrågasatte delar och tillförde nya idéer på ett mycket aktivt sätt.

Vad händer nu med den lokala utvecklingsplanen?

Planen behandlades i byggnadsnämnden och sändes den 28 juni 1989 ut på remiss. 10 remissvar inkom¹. Remissvaren är övervägande positiva till projektgruppens arbete och flera framhåller planen som ett gediget underlag för den framtida planeringen i Kortedala. Några avvikande synpunkter framförs dock. T ex hyser Göteborgs muséer farhågor beträffande balkonger på hus där sådana kommer att innebära stora förändringar av arkitekturen, bl a i de delområden som av historiska muséer utpekats som särskilt värdefulla. Muséerna ställer sig också tveksamma till förslaget att marken närmast bostadshusen skulle få trädgårdskaraktär och "vild natur" börja längre bort från husen eftersom det i några av områdena är ett mycket karakteristiskt drag att "naturmarken" når ända fram till husen.

Fritidsnämnden skriver i sitt remissvar (tjänsteutlåtande nr 184/89, Göteborgs fritidsnämnd) att projektet i stort sett uppnått sina syften. Nämnden uppmärksammar dock att det visat sig prolematiskt att få bostadsföretagen att acceptera ett aktivt inflytande från de boende. Den säger sig inget ha att erinra mot planen, men skriver: "Förvaltningen är dock inte beredd att ta ställning till de enskilda förslag inom fritidsområdet som utvecklingsplanen innehåller. Sådana ställningstaganden sker genom en prioritering av nya insatser i Göteborg som helhet och utifrån våra ekonomiska förutsättningar." Nämnden anser dock att "planeringsmodellen med stort brukarinflytande är bra och att både detta och den förvaltningsövergripande planeringen har alla möjligheter att utvecklas med stadsdelsnämndsreformen." Nämnden avslutar sitt yttrande med att konstatera: "Denna arbetsmetod är dock förhållandevis resurskrävande".

¹ Remissvar inkom från Bostads AB Poseidon (890911), Göteborgs Spårvägar (890925), energiverken i Göteborg (890928), stadsdelsnämnden Kortedala (891002), biblioteksnämnden (891002), renhållningsstyrelsen (891004), sociala distriktsnämnden Kortedala (891006), miljö- och hälsoskyddsförvaltningen distrikt öster (891010), Göteborgs fritidsnämnd (891124) och Göteborgs muséer (891210).

Miljö- och hälsoskyddsnämnden saknar behandling av frågor som gäller den inre och yttre miljön som t ex värme- och ventilationsförhållanden i lägenheterna, radonförekomst, bostädernas ljudisolering, trafikens luftföroreningar och lokalmeteorologiska frågor. Endast trafikbullerstörningar har beaktats på vissa ställen.

Bostads AB Poseidon skriver i sitt yttrande (Bostads AB Poseidon 1989-09-08) med hänsyftning på den lokala utvecklingsplanens förslag om "social projektering"(se kap 5):

"En självklarhet är att vi ska sträva efter att kortedalaborna skall kunna bo kvar i väl förvaltade hem. Vid ombyggnad bör vi till skapa både en positiv exteriör utformning och en god kvalitet inomhus. Som fastighetsägare måste vi vid ombyggnader anpassa oss efter en ny generations önskemål vad gäller standard, utrustning och lägenhetssammansättning samtidigt som de mer befintliga värderingarna respekteras."

Beträffande det fortsatta handläggandet av den lokala utvecklingsplanen föreslår både socialtjänst Göteborg, Kortedaladistriktet och stadsdelsnämnden Kortedala i sina likalydande remissyttranden (tjänsteutlåtande Dnr 680/89, socialtjänst Göteborg, Kortedaladistriktet och tjänsteutlåtande Dnr 328/89, Göteborgs stad, Kortedala) "att Byggnadsnämnden behandlar den på samma sätt som tidigare framtagna områdesprogram. I inledningen till dessa slås fast att:

Områdesprogrammen skall utgöra beslutsunderlag vid

- * stadsbyggnadskontorets handläggning av byggnadslovsärenden och detaljplaner
- * fastighetskontorets handläggning av lån och bidragsärenden och bostadsplanering
- * förvaltningarnas verksamhets- och budgetarbete

Områdesprogrammen skall också vara till hjälp vid

- * förvaltningsgemensamt arbete i stadsdelen
- * diskussioner mellan hyresgäster och fastighetsägare
- * bostadsföretagens planering
- * lokalt förnyelsearbete i stadsdelen"

Den sociala distriktsförvaltningen och stadsdelsnämnden är mycket positiva till den lokala utvecklingsplanen. De skriver:

"LUP:en för Kortedala är ett utmärkt dokument och utgör ett gediget underlag för den framtida planeringen i stadsdelen. Den är ett unikt dokument, men bör dock ses som en ny typ av planinstrument, vilket kommer att bli mer aktuellt att använda i framtidens stadsplanering. Till skillnad från tidigare planer av

den här typen, i form av sk områdesprogram, är planförslagen i LUP:en fördjupade och förslagen finns insatta i ett helhetssammanhang. Den fördjupade utformningen hindrar emellertid inte att LUP:en lämpligen kan handläggas på, i princip, samma sätt som tidigare framtagna områdesprogram."

De skriver också:

"Utgångspunkten för en lokal utvecklingsplan är att, utifrån lokala förutsättningar, analysera vilka kompletteringar som behövs, för att det skall bli en god miljö för boende och verksamma i stadsdelen. En viktig faktor, när det gäller lokal utvecklingsplanering, är kontakten med de boende och verksamma i stadsdelen. Planeringen gäller deras lokala miljö, deras skola, affärer, kollektivtrafik etc. En lokal utvecklingsplan, kan ge de boende ett mer direkt inflytande över den framtida planeringen av bostadens närmiljö. Den kan därför bli ett viktigt planinstrument i det framtida SDN-arbetet i Göteborg."

I nästa sats skiljer sig de båda yttrandena beroende på sociala distriktsnämndens och stadsdelsnämndens olika roller².

Distriktsnämnden skriver:

"Distriktsförvaltningen förutsätter att Stadsdelsnämnden Kortedala ges ett sammanhållet ansvar för att vidareutveckla och följa upp genomförandet av planförslagen. Detta bör givetvis ske i samråd med andra förvaltningar och myndigheter."

Stadsdelsnämnden skriver:

"Stadsdelsnämnden Kortedala kommer naturligtvis att känna ett ansvar för att vidareutveckla och följa upp genomförandet av förslagen i den lokala utvecklingsplanen. Detta bör ske i samråd med andra förvaltningar och myndigheter."

Den lokala utvecklingsplanen kommer inom den närmaste tiden åter att behandlas i byggnadsnämnden. Det är troligt att byggnadsnämnden då beslutar i enlighet med sociala distriktsnämndens och stadsdelsnämndens förslag, dvs att planen behandlas på samma sätt som tidigare framtagna områdesprogram.

Den lokala utvecklingsplanens fortsatta öden följs och kommer att förmedlas i en forskningsrapport under 1991 (BFR:anslag 880677-0).

² Den sociala distriktsnämnden ersattes 1 januari 1990 av stadsdelsnämnden.

9. KORTEDALA I SKÄRNINGSPUNKTEN MELLAN OLIKA INTRESSEN OCH OLIKA PLANERINGSMODELLER

Den svenska paradoxen

I Sverige idag ligger stadsförnyelsens tyngdpunkt inom två bebyggelse typer: bostadsområden från 40-, 50- och tidigt 60-tal och miljonprogrammets bostadsområden. Förnyelsen sker där enligt två diametralt motsatta planeringsmodeller, som bygger på två helt olika teoretiska resonemang. Teorierna i sig är inte oförenliga men deras tillämpning i planeringen leder ofta till resultatet att ett av de negativa förhållanden, som man med den ena planeringsmodellen försöker rätta till, nämligen stor omflyttning, blir konsekvensen av den andra.

De båda planeringsmodellerna kan kallas *socialt betingad förnyelse* respektive *åldersbetingad förnyelse*. Den socialt betingade förnyelsen gäller framför allt miljonprogrammets områden. Den motiveras huvudsakligen av sociala problem, som tar sig uttryck i bl a otrygghet, vandalisering och stor omflyttning. Den åldersbetingade förnyelsens motiv är framför allt föråldrad lägenhets-sammansättning med stor andel små lägenheter, små kök och badrum, otillräcklig tillgänglighet för rörelsehindrade, bristfällig värmeisolering och dåliga rör.

Den socialt betingade förnyelsen bygger på föreställningen om bostaden som en plats där individen ska kunna känna rotfasthet, identitet, trygghet, en social förankring i ett nätverk av grannar. En mängd åtgärder har genomförts i miljonprogrammets områden för att stärka de sociala nätverken och öka invånarnas vilja att bo kvar (se t ex Andersson & Olsson 1986).

Den åldersbetingade förnyelsen bygger på föreställningen att det finns en för alla människor lämplig standardnivå beträffande utrymme, utrustning och tillgänglighet. Denna förnyelsemodell har kommit att tillämpas dels i mycket gamla bostadsområden men också i 40-, 50- och tidiga 60-talsområden och är den modell, som tillämpas i Kortedala eftersom bebyggelsen där inte uppnår tidsenlig (men i allmänhet lägsta godtagbara) standard. Omflyttningen är inte onormalt hög i Kortedala (innan ombyggnadsplaner blir kända, vilket är

startpunkten till en flyttningsprocess). Många har bott i stadsdelen sen den byggdes. Ca 40% har bott där mer än 20 år (Lennartsson 1987 s 10).

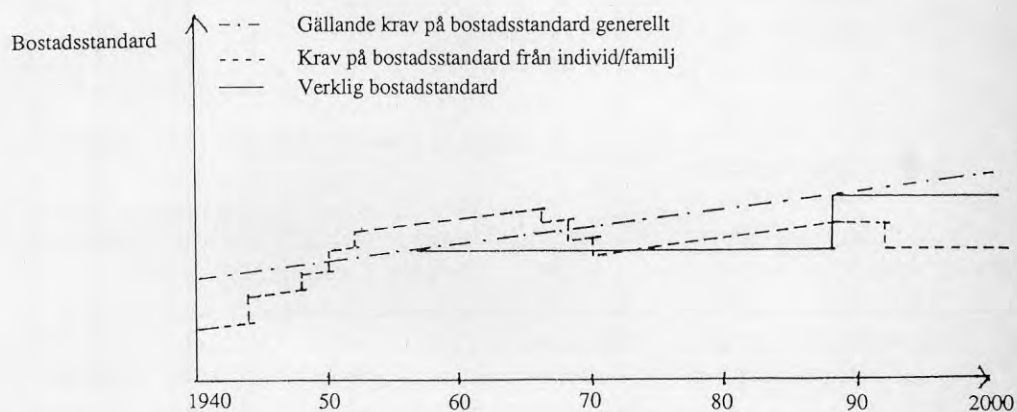
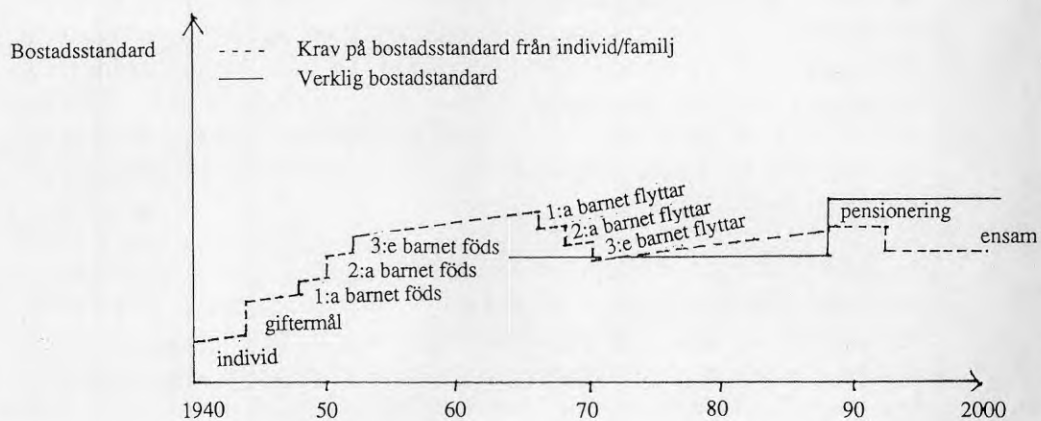
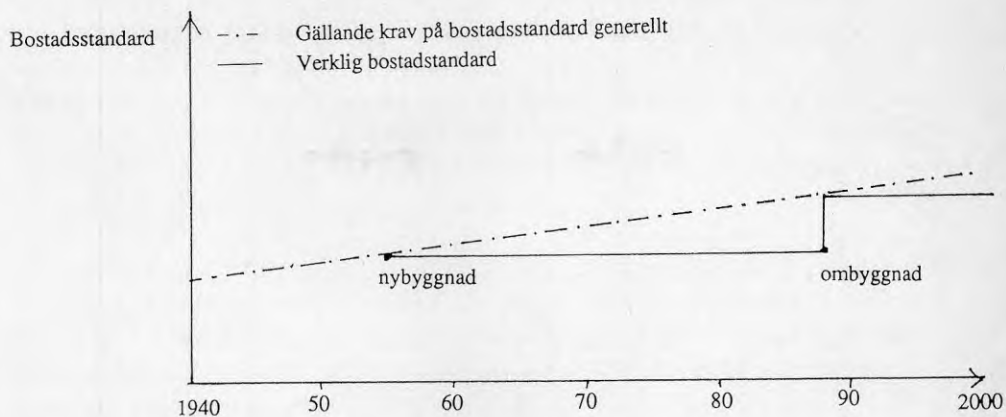
Den åldersbetingade förnyelsen leder ofta till en paradox. Genom denna typ av förnyelse skapas nämligen i större eller mindre utsträckning i de äldre områdena många av de problem som den socialt betingade förnyelsen syftar till att bota i de moderna förorterna. Människor, som rotat sig, slits upp från sina hem, grannkontakter bryts. I allmänhet flyttar mer än hälften av invånarna från bostadsområdet i samband med förnyelsen (Wictorin 1983).

Vad är då skälet till att denna typ av förnyelse leder till resultat som av många hyresgäster uppfattas som klara försämringar av deras livssituation och ofta leder till önskad flyttning? Motiveringarna till förnyelsen uttrycks ju i positiva formuleringar om förbättringar och om kvarboende. Ett av skälen är att de teoretiska resonemang som ligger till grund för förnyelsen inte stämmer med verkligheten. De mål som de starkaste parterna, bostadsföretagen och de finansierande statliga organen, ställt upp skiljer sig från målen hos många av de nuvarande hyresgästerna (Jarlöv 1990).

Låt oss granska de teoretiska resonemangen bakom den åldersbetingade förnyelsen. Bakom tanken på att bostäder behöver en tidsenlig standard ligger en allmän föreställning om att kraven på utrymmesstandard och bekvämlighet har ökat under de senaste årtiondena. Detta är ett ovedersägligt faktum om man ser det i ett övergripande perspektiv. Går man däremot ner till de enskilda hushållen eller individerna ska man finna att verkligheten är betydligt mer komplicerad. De krav ett hushåll ställer på sin bostad styrs till stor del av i vilket skede i livscykel familjen befinner sig. En familj med barn ställer andra och ofta högre krav på utrymme och behöver en utrustningsstandard, som är anpassad till en större mängd hushållsarbete i form av t ex matlagning och tvätt, än ett äldre hushåll med två eller kanske bara en person. Detta i och för sig självklara faktum är helt otillräckligt beaktat vid den åldersbetingade förnyelsen. Den gäller ju ofta hus med en stor andel äldre hyresgäster, som har passerat det stadium i sin livscykel, då de hade behov av större utrymme och högre standard. För dem är den nuvarande lägenheten ofta fullt tillräcklig när barnen har flyttat hemifrån och i många fall bara den ena maken finns kvar (figur 9.1).

På samma sätt har kravet på tillgänglighet för rörelsehindrade till alla bostäder, för att möjliggöra kvarboende, bristande förankring i verkligheten. I själva verket innebär det kravet många gånger att äldre väl integrerade hushåll tvingas lämna en invand bostad, eftersom den försvinner p g a ombyggnaden, avsevärt förändras eller blir för dyr.

Inom forskningen har dessa frågor tagits upp av sociologer, etnologer och arkitekter (Almberg & Paulsson 1986; Danermark 1985; Hurtig 1981, 1988

Förhållandet mellan individen/familjens speciella och samhällets generella krav på bostadsstandard och den verkliga bostadsstandard.

Werner 1984; Wikström 1986; Öresjö 1986, 1988; Widen m fl 1989). Flera ombyggnadsfall har studerats och teorier om varsam ombyggnad har utvecklats, som innebär att en ombyggnadsplanering, om den ska svara mot teorierna om kvarboende, rotfasthet och sociala nätverk i boendet, måste anpassas efter de hyresgäster som bor i huset vid ombyggnadstillfället, även om detta innebär att ombyggnaden, i varje fall på kort sikt, blir mindre lönsam.

Ett sådant förhållningssätt är idag ingalunda vanligt hos bostadsföretagen, varken de allmännyttiga eller de privata. Vi känner bara till ett exempel där ett bostadsföretag i praktiken tillämpar en sådan förnyelsemodell. Det är AB Bostäder i Borås, som efter forskarkritik av ombyggnad av bostadsområdet Norra Göta (Öresjö 1988) nu försöker genomföra en mycket ambitiös ombyggnadsmodell med stor hänsyn till de boendes önskemål. Någon utvärdering av hur ambitionerna lyckats har emellertid inte gjorts. I Kortedala har projektets ansträngningar att åstadkomma en varsam åldersbetingad ombyggnad inte varit särskilt framgångsrika. De båda stora allmännyttiga bostadsföretag, som vi fört diskussioner med, har hävdad den kortsiktiga ekonomiska rationaliteten - en väg, som gynnas både av byggnadslagstiftningen och de statliga lånebestämmelserna och också av hyresgästföreningen i västra Sverige.

Situationen med två diametralt motsatta förnyelsemodeller har i pedagogisk avsikt renodlats i skildringen ovan. I själva verket förekommer i den socialt betingade förnyelsen också åtgärder som grundar sig på att husen är av dålig teknisk standard eller att lägenhetssammansättningen bygger på föråldrade premisser. Den åldersbetingade förnyelsen åtföljs å andra sidan ofta av åtgärder som har sociala orsaker, t ex att andelen barn och unga är så liten, att många av smålägenheterna drar till sig missbrukare eller att servicen i området i något avseende behöver förbättras.

Lokal utvecklingsplanering kontra lika rättigheter för kommunens alla invånare

Kortedalaprojektets ambitioner sträckte sig utöver enskilda ombyggnader av bostadshus till en förnyelse av *hela stadsdelen*. De teoretiska resonemang som låg bakom dessa strävanden är desamma som gäller för den socialt betingade förnyelsen. Det gäller föreställningen att rotfasthet, identitet, trygghet och social förankring hos invånarna är av grundläggande betydelse för tillståndet i en stadsdel. En stor skillnad mellan de miljonprogramsområden där socialt betingad förnyelse tillämpas och Kortedala är emellertid att i Kortedala *fanns* de kvaliteter, som man i miljonprogrammets områden försöker tillskapa. Här gällde det att bevara dem, att tillse att de inte genom förnyelsen fördärvades.

Invånarnas lokala identitet, den starka sociala basen bestående av människor som bott länge i stadsdelen och önskade bo kvar, var en viktig utgångspunkt.

Med olika åtgärder försökte projektet fånga upp och stärka dessa kvaliteter. Planeringen av småhusområden i stadsdelen med avsikt att kortedalabor skulle ha förtur till dessa bostäder, ett koloniområde och ett odlingsområde, en upprustning av torget, en sim- och sportanläggning och en ny stadsdelspark var alltsammans led i förnyelseprocessen. Mindre åtgärder som gångvägar, bänkar, tillgänglighetsskapande åtgärder på torget och vid spårvagnshållplatser mm genomfördes (se kap 7). Dessa åtgärder och planer var väl förankrade bland invånarna. Teorierna och verkligheten stämde överens på så sätt att projektets utgångspunkter om lokal identitet, bofasthet och önskan om kvarboende i stadsdelen i hög grad bekräftades av invånarna.

I arbetet med genomförandet, som nu pågår inom sektorsförvaltningarnas ordinarie verksamhet, har det emellertid framträtt problem, som har sin grund i bristande förankring i de kommunala förvaltningarna av dessa teorier och de därav följande målen. Det tydligaste exemplet är frågan om förturer till småhusen. Där har teorin om den lokala identitetens och kvarboendets betydelse, vilken lett till den modell för lokal utvecklingsplanering som tillämpats av Kortedalaprojektet, kommit i konflikt med ett övergripande mål om kommunal likställdhet, som innebär att inga kommunmedlemmar ska ha företräde framför andra till småhus, som byggs inom kommunen (avsnitt 7.2).

Slutsatser

Vi kan således se att stadsförnyelsen i Kortedala hamnat i skärningspunkten mellan flera olika planeringsmodeller som bygger på olika teorier och olika mål hos de inblandade parterna - modellen för socialt betingad förnyelse, modellen för åldersbetingad förnyelse, modellen för lokal utvecklingsplanering och modellen för planering av kommunal bostadsförsörjning.

På punkt efter punkt ser vi hur de lokala intressen, som så tydligt kommit till uttryck i planeringsarbetet och förts fram i den lokala utvecklingsplanen, inte kan hävda sig i genomförandefasen. De får ge vika för intressen, som företräds av mäktigare parter som stora bostadsbolag och kommuncentrala organ.

I fallet med småhusförturerna kan man se en reell motsättning, som kan hänföras till att *flera intressenter konkurrerar om samma sak*. Den ena gruppen intressenter företräds av kommunens fastighetsnämnd, som ansvarar för den kommunala bostadsförsörjningen, vilken bygger på tanken om alla kommuninvånares lika rätt till de bostäder som byggs inom kommunen. Den andra gruppen intressenter företräds av Kortedalaprojektet, som tillkommit

med det uttalade syftet att utveckla stadsdelen på basis av de behov och resurser, som finns där. Behoven har bl a tagit sig uttryck i en lista på ca 300 kortedalahushåll, som anmält sitt intresse för ett småhus i stadsdelen. Misslyckandet att hävda det lokala intresset beror på att planeringsmodellen för lokal utveckling var ett udda försök i en i övrigt centralt planerad och styrd kommun - ett försök, som var tidsbegränsat och därför för alla större frågor enbart kom att gälla planeringsfasen och inte genomförandefasen.

I fallen med ombyggnad av bostadshus är den bristande överensstämmelsen mellan de vidtagna åtgärderna och önskemålen hos många av hyresgästerna ett resultat av styrkeförhållandena mellan *olika inblandade parter med olika mål*. Bostadsföretagen har, med stöd av de statliga finansieringsbestämmelserna och med hyresgästföreningens samtycke, kunnat genomföra ombyggnaderna enligt sina mål trots att en avsevärd del av de boende skulle ha föredragit enbart en grundlig reparation (se Jarlov 1990).

10. MEDBORGARINFLYTANDE - ILLUSION, LEGITIMITET ELLER EMANCIPATORISK MÖJLIGHET?

Projektets ambitioner

I programmet för Kortedalaprojektet formulerade vi våra ambitioner så här:

"Vårt arbete med att öka medborgarnas inflytande kommer att bestå i att vidga möjligheterna till samråd, att närma inflytandegraden från samråd mot medbestämmande och att söka finna och identifiera områden där inflytandegraden kan ökas från samråd till medbestämmande" (Lokal utveckling i Kortedala. Komplettering till ansökan om forskningsanslag, oktober 1984, s 29).

Vi definierade samråd som de fall där medborgarinflytandet ses som ett sätt att ge politikerna bättre beslutsunderlag och medborgarna bättre information. Medbestämmande definierades som ett sätt för medborgarna att utöva ett direkt inflytande över planeringen (aa s 29).

Hur gick det då? Närmades inflytandegraden från samråd mot medbestämmande i någon märkbar utsträckning? - Tyvärr blir svaret nej om man ska döma av hittills uppnådda resultat. I planeringsskedet finns flera exempel både på samråd och på medbestämmande, som har resulterat i förslag i den lokala utvecklingsplanen. Men i genomförandefasen, som nu har inletts, finns hittills inga tecken på medbestämmande på några avgörande punkter. Risken är överhängande att planen till största delen förblir en pappersprodukt. Vissa förslag kan fortfarande komma att förverkligas, men i de viktigaste avseendena står det ganska klart att tiden inte var mogen för medbestämmande. Också samrådsförfarandet har varit mycket bristfälligt när det gäller den fråga som berör de flesta människor allra mest - frågan om vad som händer med deras eget hem vid ombyggnad (se kap 5).

Hur kan man förklara detta? Projektet beslutades av byggnadsnämnden och kommunstyrelsen. Medborgarinflytande /deltagande var honnörsord för projektet. Varför fokuserades så stort intresse på medborgarinflytande /deltagande i den fysiska planeringen under programskedet? Var det en allmän demokratiseringssträvan för att öka människors tillfredsställelse eller fanns det bakomliggande förhoppningar om att planeringsresultatet skulle bli bättre

på detta sätt? Och varför kom dessa ambitioner i så stor utsträckning att förbli blott retorik?

Man kan finna många olika ledtrådar till svar på den frågan. En ledtråd ger Kerstin Bohm i boken "Med- och motborgare i stadsplanering" (Bohm 1985), där hon pekar på *legitimeringsmotivet* som grund för planerares och politikernas intresse för medborgardeltagande. Hon gör en historisk genomgång av medborgardeltagandets villkor i stadsplaneringen och konstaterar att i vår typ av samhälle, det kapitalistiska, har en typ av medborgardeltagande alltid funnits - det deltagande som grundar sig på ägande. Vad frågan nu gäller är de egendomslösas möjligheter till inflytande. Kerstin Bohm urskiljer två förhållningssätt till stadsplanering, som kommit till uttryck i de senaste decenniernas proteströrelser, t ex "Alternativ stad" och "Slaget om almarna i Kungsträdgården".

Den ena riktningens företrädare vände sig mot stadsplanerarna, teknokraterna, som de menar styr utvecklingen av miljön med sin tekniska planering och sitt stordriftstänkande. Den andra riktningen angrep i stället kapitalismen och ansåg att fysisk planering var en illusion och att planerare var kapitalets lakejer.

Kortedalprojektet är ett uttryck för det första synsättet. Programmet uttrycker en tro på att ändrade villkor för stadsplanerarnas arbete ska kunna ändra verkligheten. Alla medverkande i projektet delade inte helt detta synsätt men ansåg det ändå värdefullt att genom försöket öka kunskapen om hur samhällsplaneringen fungerar.

Kerstin Bohm pekar på hur tankarna om medborgardeltagande kommit att fångas upp i planeringsapparaten och integreras i den av olika skäl. Ett tydligt motiv till detta har varit legitimeringsintresset. Protesterna har setts som ett tecken på en legitimeringskris, på att medborgarna inte längre uppfattar den politiska ordningen och den offentliga administrationen som rättvis och rättfärdig. Genom att få med medborgarna i planeringen hoppas den statlig-kommunala apparaten på att legitimera sin verksamhet. Planeringen måste framstå som förnuftig och rättvis, samtidigt som den måste vara ekonomiskt rationell:

"Enligt legitimeringshypotesen är det ur dessa dubbla och motstridiga krav som planeringsorganisationens "participationsbehov" härrör. Det enda man kan ändra på inom ramen för den ekvation som dessa dubbla och motstridiga krav utgör, är att försöka ge medborgarna en *känsla* av medinflytande. Medborgardeltagandet kan också fungera som *alarmsystem*, dvs ge en fingervisning om vilka åtgärder som bör undvikas för att opinionen inte skall utmanas. Det kan också vara ett rent *jippo*, ett försök att förankra redan fattade beslut i folkviljan" (aa s 18).

Det är helt klart att denna förklaring är relevant för Kortedalaprojektet - men bara som en delförklaring. En kommunal tjänsteman, som formulerade delar av programmet till Kortedalaprojektet men inte själv medverkade i projektarbetet, använde öppet legitimeringsbehovet som ett motiv för projektet, men visade i sin analys av problemen att han däri lade in avsevärt mycket mer än det skenbara medborgardeltagande, som Kerstin Bohm syftar på. Han skiljer i programmet på *formell* och *praktisk legitimitet*. Politikerna ger i sina beslut den formella legitimiteten åt planeringen. Men det är medborgarna - de som bor och verkar i området - som genom sitt uttalade eller outtalade stöd ger den praktiska legitimiteten. Det är den praktiska legitimiteten som idag är hotad, menar han. Den praktiska legitimiteten kan i huvudsak uppnås genom en blandning av *inlevelseförmåga, engagemang och analys*:

"Med förmåga till inlevelse menas att tjänstemän, politiker och övriga aktörer i förnyelseprocessen kan sätta sig in i de boendes och verksammas egna anpassningsproblem och handlingsmönster. Därigenom kan åtgärderna utformas så att de i större utsträckning överensstämmer med lokala bedömningar och prioriteringar.

Engagemanget som legitimitetsbas innebär att de boende och andra intressenter i området ges möjlighet att delta och påverka planeringen. Ett aktivt medinflytande från lokala intressenter kan inte bara ge bättre lösningar utan även en högre beredskap att acceptera förändringar" (Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om programslag november 1982 s 5 ff).

Med den tredje väsentliga legitimitetsbasen, analys, menar programförfattaren tillförande av sakliga kunskaper och systematisk analys av olika sakfrågor.

Planerarnas ambitioner hjälper föga när besluten fattas av andra aktörer

Med facit i hand kan det vara befogat att fundera över dessa utgångspunkter för projektet. De tjänstemän och forskare, som genomfört projektet har haft en klar ambition att så långt som möjligt ta ställning *för* invånarna och hänsyn till deras önskemål i de fall konflikter uppstått mellan deras och andra parter intressen. En grundförutsättning har då varit att det gått att urskilja invånarnas intressen som någorlunda samstämmiga och inte nämnvärt inbördes motstridiga. Varken inlevelseförmåga eller analys har saknats. Också engagemanget, både från invånarnas och från de lokala politikernas sida, har varit påtagligt i många frågor.

Ändå måste slutsatsen bli att någon legitimering av den ombyggnadsprocess som pågår i Kortedala inte åstadkommits genom projektet, vare sig enligt Kerstin Bohms eller den kommunale programskrivarens definition. En av orsakerna kan vara att de aktörer, i form av kommunala tjänstemän, forskare och lokala politiker, som medverkat i projektet och som bestått med inlevelseförmågan, analysen och en del av engagemanget inte är samma aktörer som beslutar om och genomför ombyggnaderna eller andra avgörande frågor som det kommunala bostadsförsörjningsprogrammet och fördelningen av småhus etc. Några av dessa aktörer, framför allt bostadsföretagens och hyresgästföreningens representanter har tvärtom visat en påtaglig brist på inlevelse i och analys av kortedalaborernas villkor. En tänkbar förklaring till detta kan vara att sådan inlevelse och analys skulle leda till konflikt med de organisationer, som dessa representanter arbetar för. Den därvid formade verklighetsbilden skulle inte stämma med bostadsföretagens och hyresgästföreningens fastslagna verklighetsbild. Det förefaller som om ett slags psykologisk försvarsmekanism träder i kraft hos dessa representanter och hindrar dem från att genom inlevelse ta del av den lokala verklighetsbilden och därmed riskera att bli tvungna att välja mellan sin övertygelse och sitt jobb. (Se också Jarlov 1990)

Det finns, i varje fall i Göteborg, starka informella band mellan hyresgästförening, allmännyttiga bostadsföretag och kommunala politiker, som gör dessa till en pakt, som är praktiskt taget omöjlig för utomstående att påverka¹. Också enskilda individer som ingår i denna maktapparat har svårt att hävda en mening som avviker från den inom maktapparaten centralt fastslagna.

Projektets slutprodukt, en lokal utvecklingsplan, är till skillnad från ombyggnadsprojekten väl förankrad hos invånarna och uppfattas med stor sannolikhet som legitim av de flesta kortedalabor - med andra ord, den *praktiska* legitimiteten för utvecklingsplanen har åstadkommits. Den *formella* legitimiteten saknas däremot så länge de ansvariga politikerna inte beslutar att tillstyrka de viktigaste förslagen i planen.

Ett sådant viktigt förslag är att ombyggnad inte får ske utan "social projektering", dvs att stor hänsyn måste tas till de hyresgäster som bor i husen; deras hem måste respekteras (se kap 5).

Också det tidigare omskrivna förslaget om småhusområden med förtur för kortedalabor har hög grad av praktisk legitimitet men saknar den formella.

¹ Sådana informella band skapas t ex genom att ombudsmän i hyresgästföreningen övergår till höga tjänster inom bostadsföretagen och att samma politiker som sitter i bostadsföretagens styrelser innehar höga politiska poster inom kommunstyrelse, kommunfullmäktige, byggnadsnämnd eller fastighetsnämnd.

Alla tecken tyder för när på att varken de centrala politikerna eller de centrala tjänstemän, som handlägger ärendena, är beredda att tillstyrka dessa förslag och därmed ge dem formell legitimitet.

Kortedalaprojektet var ett försök till planering av en stadsdel under medverkan av invånarna. Som planeringsexperiment kan man konstatera att det lyckades ganska väl. Många människor var inblandade på olika nivåer i form av både samråd och medbestämmande och i olika varianter däremellan. Att intentionerna hittills inte följts upp i genomförandefasen innebär inte att erfarenheterna från planeringsprocessen saknar värde. De kan utgöra ett kunskapsunderlag för vidare utveckling av en öppen planering, där också genomförandefasen införlivas i den process som invånarna medverkar i.

Medborgardeltagande på olika sätt

I projektet prövades olika vägar till medborgardeltagande:

- ställföreträdande medborgardeltagande
- direkt medborgardeltagande
- medborgardeltagande som en pedagogisk process.

Ställföreträdande medborgardeltagande.

Projektgruppen tog på sig uppgiften att driva frågor, som kortedalaborna i enkäter, intervjuer, på möten och besök på lokalkontoret visat att det fanns ett starkt intresse för. Detta är egentligen inget nytt sätt att bedriva stadsplanering på - det har bl a att göra med kommunens storlek och finns med som ett syfte i den decentralisering av kommunala förvaltningar till stadsdelsnämnder som nu pågår i större kommuner i hela Sverige.

Ett exempel där sådant ställföreträdande agerande från projektgruppens sida ledde till en mobilisering av invånarnas individuella handlingsberedskap är planeringen av småhusområdena i stadsdelens utkanter. Indikationer på ett stort intresse för småhus bland kortedalaborna framkom i den enkät, som gjordes inom projektet. När planskisserna över småhusbebyggelsen kommit till invånarnas kännedom via press och informationsblad från projektet, ledde detta till en ström av besök på lokalkontoret och telefonsamtal från invånare i stadsdelen. De ville ställa sig i kö för ett småhus, trots att någon sådan kö aldrig omnämnts från projektets sida eftersom vi saknade formella möjligheter att fördela dessa småhus. Innan vi gick ut med planerna hade vi emellertid fått ett preliminärt yttrande från tomt- och småhuskommittén vid fastighetsnämnden, att den avsåg att pröva frågan om förtur till kortedalaborna av åtminstone en del av husen i positiv anda, men att något beslut i frågan inte kunde fattas innan formell plan förelåg.

Småhusfrågan behandlades närmare i avsnitt 7.2. Här ska bara konstateras att fastighetsnämnden nu, när planer föreligger, på inrådan av sina jurister har beslutat att inte lämna förtur för några småhus till kortedalaborna utan ämnar fördela dem på vanligt sätt. Kortedalabornas stora engagemang och deltagande i planeringen av småhusområden ledde alltså till planer, vars förverkligande går stick i stäv mot deras intentioner. Stadsdelens naturområden, som invånarna släppte till i tron att de skulle användas till bostäder åt dem och deras barn, kommer nu att till stor del bebos av andra människor. Handlingsberedskapen förblev individuell eftersom småhuskönen består av en oorganiserad grupp människor som är anonyma för varandra.

En annan fråga där det ställföreträdande medborgardeltagandet lett till en konkret plan gäller kolonistuguområdet (avsnitt 7.3). I detta fall har projektmedarbetarens tidigare engagemang i liknande frågor lett till att indikationer på önskemål om trädgårdar i enkäten fångats upp. Intresserade invånare har mobiliserats att medverka i planeringen av ett koloniområde och i bildandet av en koloniträdgårdsförening. Här finns gott hopp om förverkligande, även om planen blivit mycket fördröjd på grund av omständigheter, som inte kan hanteras lokalt. Det gäller lokalisering av kyrkogård i annan stadsdel som kompensation för den mark som kyrkogårdsförvaltningen avstår från till koloniområdet i Kortedala.

Liksom beträffande småhus är önskan om en koloniträdgård ett i grunden individuellt intresse. Det leder inte av sig självt till någon organisation, som kan utgöra ett språkrör, som t ex fotbollsintresse. Detta är till sin karaktär ett kollektivt intresse som i det svenska samhället redan har starka organisationer. Visserligen finns också en stark nationell kolonirörelse, men den driver inte frågan om närkolonier av den typ det här är frågan om särskilt aktivt. Vi har här sett projektet som en möjlighet att fånga upp och driva sådana individuella önskemål som vi funnit omfattas av många människor och som, när de väl förverkligats, kan utgöra grunden till kontakt och gemenskap mellan invånare i stadsdelen.

Direkt medborgardeltagande.

I vissa fall har det indirekta medborgardeltagandet lett till ett direkt medborgardeltagande. Detta gäller t ex kolonifrågan, där den arbetsgrupp och sedermera förening som bildats, "koloniträdgårdsföreningen Kajsas ängar", aktivt deltar i arbetet med att planera området och lösa finansieringsfrågan.

Försöket med "social projektering" vid ombyggnaden av ett bostadshus är också ett delprojekt som bygger på direkt medborgardeltagande (kap 5). Det allmännyttiga bostadsföretag, som ägde huset ställde sig till en början positivt till att bygga om huset i enlighet med hyresgästernas önskemål. Efter en lång process där flera av hyresgästerna med stor iver engagerat sig ångrade sig

bostadsföretaget med motiveringen att lånebestämmelserna ändrats under tiden. Bostadsföretaget beslöt att bygga om efter sina egna planer, som gick stick i stäv mot de flesta hyresgästernas önskemål. I detta fall protesterade emellertid hyresgästerna aktivt mot både bostadsföretaget och hyresgästföreningens representant till skillnad från de flesta andra ombyggnadsfall, där hyresgästerna uppträder mycket passivt och resignerat. Hela ombyggnadsprojektet har lagts på is. Någon reparation har heller inte skett.

Detta är ett exempel på att medborgardeltagande måste bygga på att det finns en reell vilja hos den beslutande parten att tillgodose de berörda medborgarnas intresse. Förfarandet ledde till stor bitterhet och besvikelse hos hyresgästerna, såväl mot bostadsföretaget som mot hyresgästföreningen, som sanktionerade ombyggnaden. Sannolikt omfattar dessa känslor också projektet, som initierade processen med engagemang och inlevelse men inte nådde längre än att för oviss tid uppskjuta en oönskad ombyggnad. Uppenbarligen har projektets insats här dock haft en viss emancipatorisk effekt.

Kerstin Bohm skriver: "Slutsatsen blir, att vanligt folk nog skulle ha nytta och glädje av att svara på planeringsorganisationens inviter till att delta i planeringen *i den mån som planeringen handlar om att tillgodose deras intressen*. När detta inte är fallet, och så tycks det vara i den historiska situation vi nu hamnat i, blir uppgiften för progressivt sinnade planerare att välja sida i den ständiga kampen om staden som handelsvara eller allemansrätt" (Bohm aa s 138).

I fallet med ombyggnaderna valde projektets planerare helt klart sida, men det hjälpte föga mot ägarintresset, trots att detta var samhälleligt.

Medborgardeltagandet som en pedagogisk process.

I projektet prövas också en annan typ av medborgardeltagande som inte bara gäller en enstaka fråga utan stadsdelen som helhet och möjligheterna till gemenskap mellan invånarna. I två skrivarcirklar har under en forskares ledning äldre, respektive yngre kortedalakvinnor under en termin träffats en gång i veckan och till varje gång skrivit ner sina tankar, erfarenheter och idéer om olika teman - boende, arbete, fritid, barnens situation, kultur osv - i Kortedala (kap 6). Efter avslutade cirklar har dessa båda kvinnogrupper på eget initiativ tillsammans bildat en förening, "Föreningen Kvinnor i Kortedala". De arbetar nu bl a med att få fram den ovan nämnda simhallen, som avses kombineras med ett hälsobad. Genom deras påverkan har ett förslag till bad förts fram i socialdemokraternas lokala partiprogram. Ett bad fanns med i planerna när Kortedala byggdes, men har aldrig kommit till. I samtal och intervjuer har vi fått indikationer på att intresset för en badanläggning är särskilt stort bland kvinnor och barn, men denna fråga har aldrig tidigare

drivits av fritids- och politiska organisationer i Kortedala, som däremot kraftfullt har arbetat för en idrottshall och en gräsplan för fotboll - typiska mansintressen.

Vi ser alltså hur mera kollektiva intressen som fotboll och tävlingsidrotter på flera nivåer har företrädare som driver dem - det finns partipolitiska motioner om idrottshallen och fotbollsplanen ligger högt på fritidsförvaltningens prioriteringslista. Men det till sin natur enskilda intresset att simma och bada för motion och välbefinnande har, liksom intresset för trädgårdsodling, hittills inte haft något organiserat språkrör, trots att de uppenbarligen omfattas av många människor.

Detta är ett exempel på att människors engagemang för att påverka och förändra sina villkor kan stimuleras i en pedagogisk process, som är inriktad på vardagsverkligheten och möjligheterna för vanligt folk att i samarbete åstadkomma förändringar av den. I denna metod att uppnå medborgardeltagande i planeringen finns starka emancipatoriska inslag.

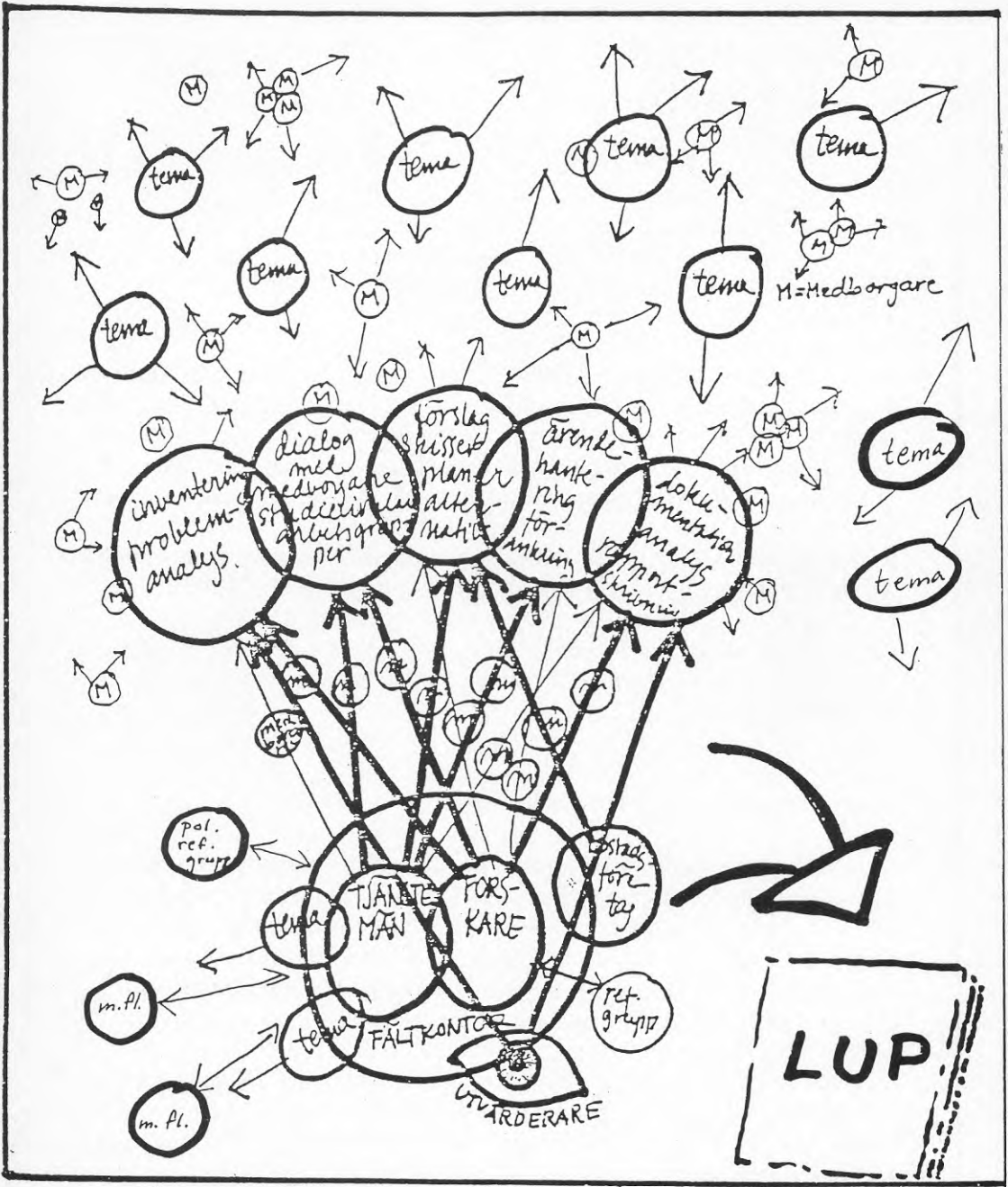
11. HUR DET VAR TÄNKT OCH HUR DET BLEV. Förhållandet mellan programmets syften och projektets genomförande.

Inledning

I ett projekt med en så lång tillblivelseprocess och med så många intressen knutna till sig som Kortedalaprojektet (se kap 1) är det knappast förvånande om de syften som kommer till uttryck i programmet inte till fullo går att känna igen i slutprodukten. Detta gäller i än högre grad när syftena omfattar många dimensioner och nivåer och när resultatet skall avläsas i produkter av olika konkretionsgrad - så som fallet är här. Förhållandet är bara intressant att analysera närmare i den mån som man i efterhand kan visa på någon redan från början inbyggd - om än inte avsedd - motsättning mellan mål och medel i projektuppläggnen. Var målen för högt satta? Fanns det någon (omedveten) dubbelhet i syftena? Var det i något avseende "överbud" i förhandlingen om de ekonomiska ramarna? Vad hade missbedömts eller inte förutsetts i planeringen?

Programmet som det var tänkt

Som beskrivits i kapitel 1 omfattade programmet i sin ursprungliga form ett paket med det tillämpade projektet på fältkontoret som sammanhållande länk. Detta skulle ha en långt mer renodlad åtgärds- och mobiliseringsinriktad profil än vad det sedan fick, t ex "att nå konkreta och snabba resultat för stadsdelens förbättring", och "att förstärka den politiska och sociala infrastrukturen i området". Till projektet på fältkontoret knöts också samtliga de syften som sedan kom att sammanfattas under benämningarna "förvaltningssamverkan", "helhetssyn" och "medborgardeltagande". Forskarnas roll var tänkt helt som deltagande i "aktionen", inte som utvärderare eller rådgivare. "Forskare och tjänstemän skall samarbeta intensivt och tillsammans formulera ställningstaganden, genomföra analyser och bestämma sitt agerande ..." (Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om forskningsanslag, februari 1984 s 25 f)

HUR DET VAR TÄNKT

Många intressen och ambitioner låg bakom ett komplicerat program.

Det mera traditionellt forskningsinriktade kunskapsinsamlandet, både med direkt tillämpbara och generaliserande syften, skulle äga rum inom de så kallade temaprojekten. Dessa skulle vara fristående från det tillämpade projektet men ingå i ett nätverk, där forskarna på fältkontoret skulle ha en samordnande funktion. Utvärderingen, slutligen, skulle utgöra ytterligare ett fristående projekt.

Idén att forskarna skulle vara helt integrerade i arbetsgruppen vid fältkontoret och att forskningsproblemen skulle växa fram under arbetets gång underkändes som beskrivits ovan av byggforskningsrådet. "Aktionsforskning" ansågs inte rumsrent; man tyckte sig inte få garanti för att den vetenskapliga världens intressen skulle tillgodoses i tillräckligt hög grad. När forskarna på fältkontoret därför preciserat var sina program med syften och problemställningar, skrevs det in i den övergripande projektplanen att hälften av forskarnas tid skulle avsättas för dessa studier och den andra hälften för det integrerade arbetet på fältkontoret.

I det ursprungliga programmet sågs syftena som "överlagrade" på fyra olika nivåer.

* Den första - "yttersta" - var forskningsstrategin: ett nätverk av sinsemellan självständiga men samverkande delprogram.

* Den andra nivån var att vinna kunskap om anpassningsprocesser, i synnerhet jämkningen mellan kraven (riktade mot kommunen) på ökad demokrati, uttryckt i medborgerligt deltagande i planeringen, och skärpt effektivitet, bl a bättre resursutnyttjande - eller annorlunda uttryckt, att hitta nya modeller för en mera effektiv och demokratisk stadsplanering.

* Den tredje nivån syftade till att möta en del av det akuta kunskapsbehovet orsakat av att stadsplanering nu handlade om stadsförnyelse, inte expansion och nybyggnation. Detta behov skulle mötas av hela "paketet" av forskningsprogram.

* Den fjärde nivån slutligen utgjordes av den praktiska tillämpningen, verksamheten på fältkontoret.

I den kompromiss som sedan förhandlades fram togs inte någon klar ställning till i vilken mån alla dessa syften skulle kunna uppnås i det bantade programmet. Konstateras kan ju att den första nivån, forskningsstrategin, inte kunnat fullföljas, även om samordning givetvis skett mellan de projekt som kommit till stånd. Även för den tredje nivån, det akuta kunskapsbehovet, ändrades förutsättningarna när antalet temastudier minskade till en bråkdel av

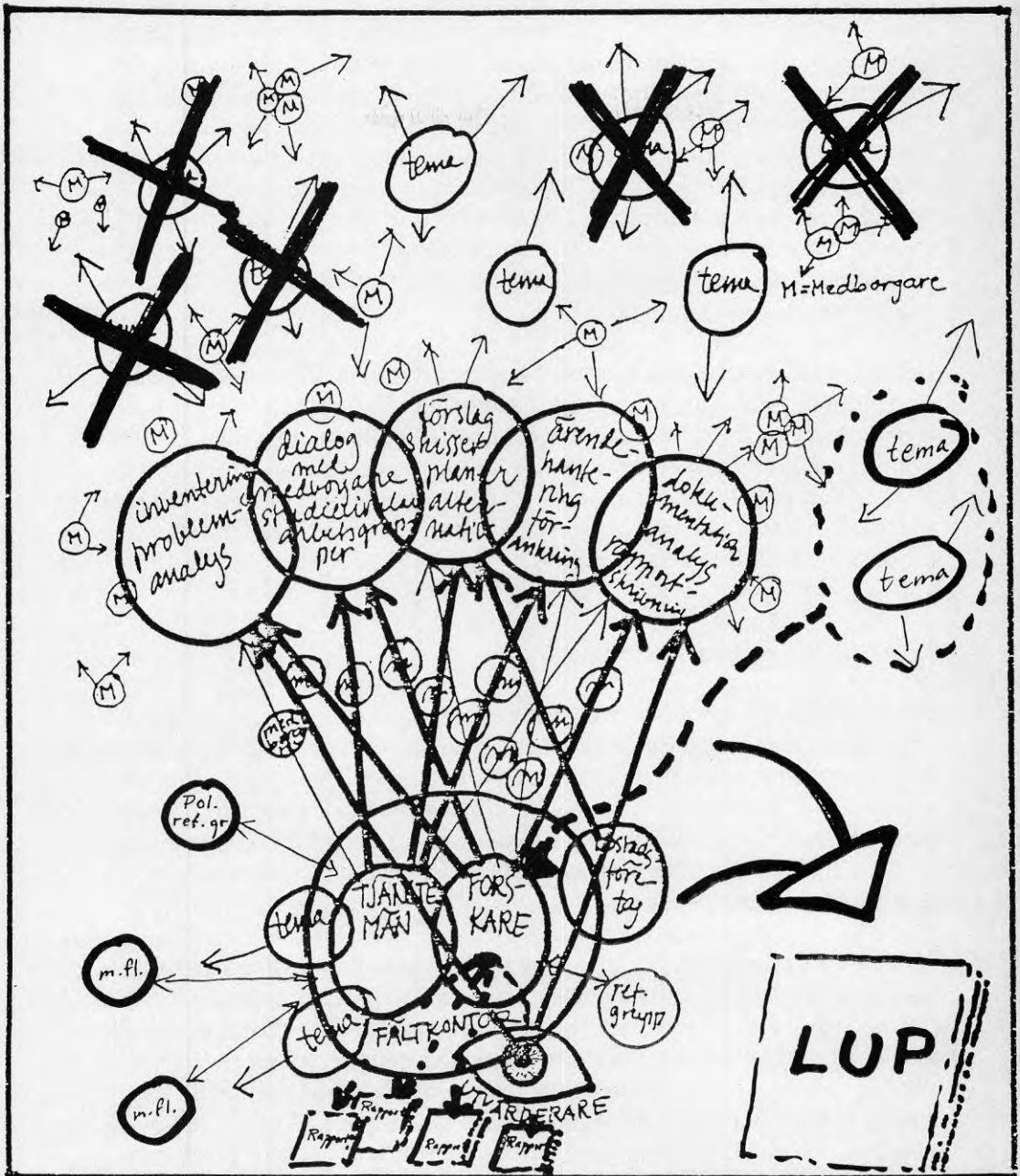
de tänkta. Kvar finns nivåerna två och fyra - att hitta modeller för en mera demokratisk stadsplanering samt att pröva dem i praktiken. Den samlade erfarenheten av verksamheten på fältkontoret måste anses ha bidragit väl till måluppfyllelsen i dessa avseenden. Möjligen kan det anföras att den systematiska dokumentationen blivit lidande på grund av den mångfald av målsättningar som rymdes även inom dessa delar.

Ändrade roller, ändrat engagemang

"Kompromissen" innebar också ändrade roller för forskarna. I stället för renodlade "aktörer" på fältkontoret respektive "kunskapsinhämtare" i temastudierna blev deras roll på fältkontoret tudelad. Med facit i hand kan konstateras att programmet härvidlag innehåller överbud. Att genomföra forskningsprojekt på del av deltid (i allmänhet 25%) samtidigt som forskaren ingår i ett krävande experimentellt skeende och utför ordinarie arbetsuppgifter på sin vanliga arbetsplats är mycket svårt. De s k fördjupningsprojekten blev också bara delvis genomförda planerligt och kunde bara delvis ge kunskap underhand till planeringsverksamheten. Forskarna blev tvungna att sänka ambitionen för sina enskilda insatser - både vad beträffar omfattning och djup. Till slut blev även rapporteringen starkt försenad.

Även tjänstemännens roller hade tänkts annorlunda i det ursprungliga programmet. "För de kommunala tjänstemännen innebär arbetet på fältkontoret att de till stor del befrias från sin sektorsbundenhet. ... problemen kommer att formuleras och angripas utifrån stadsdelen betraktad som en helhet och inte utifrån den förvaltningsenhet där de är anställda. De kan därigenom fungera som uppdragstagare och konsulter åt invånarna i stadsdelen." (Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om forskningsanslag, februari 1984 s 38-39.) Den målsättningen visade sig inte vara helt lätt att uppfylla. Kraven från den egna enheten gav ibland upphov till ett korstryck av förväntningar som upplevdes som svårt av tjänstemännen. Alla förvaltningsenheter förmådde inte heller släppa iväg en "fritt" agerande tjänsteman så som det var tänkt. (Se vidare kap 12 och Lennartsson 1989.)

Frågan kan också ställas i vilken mån förutsättningarna för programmets genomförande ändrades, när en av initiativtagarna och tillika programförfattarna lämnade projektet alldeles efter starten för andra uppdrag i kommunen. Flera deltagare och andra uppfattade detta som en "nedklassning" av projektet. Andra uppdrag hade företräde. Liknande attityder kom till synes vid de diskussioner som sedan följde för att hitta ersättare till de ytterligare tjänstemän som lämnade projektet underhand. (Se vidare kap 12 och Lennartsson 1989.)

HUR DET BLEV

En nedbantning och kompromiss ... men knappast mindre komplicerat.

Även kommunens engagemang överhuvudtaget för projektet kom så småningom att ifrågasättas av projektdeltagare och andra. De tecken man då tolkade var sådant som de nyss nämnda svårigheterna att få ersättare för tjänstemän som lämnade projektet, att få genomfört även mycket små förbättringar i stadsdelen, överhuvudtaget att få gehör för förslag som kom från projektet och som inte passade i befintliga mallar för ärendehantering. (Se t ex avsnitten om småhusen och kolonilotterna i kap 7.) Exemplet med småhusen visar å andra sidan hur stora och genomgripande förslag till förändringar kunde accepteras förhållandevis snabbt - till de delar som passade in i redan fattade policybeslut och övergripande planer. Vägen från projektets förslag att bygga småhus i Kortedala till att det skrevs in i bostadsbyggnadsprogrammet var kort.

Det låg alltså nära till hands att tolka intresset från central politisk nivå såväl som från de centrala förvaltningarna som ganska svagt, även om ingen representant för dessa skulle öppet kritisera målsättningarna för projektet. Den gängse attityden kan liknas vid en bildlig klapp på axeln: "Det är bra det ni försöker göra men vi vet ju att det egentligen inte kommer att leda någonstans. Saker och ting måste skötas enligt gällande regler, så stör inte oss är ni snälla." (Se vidare kap 12.)

Missbedömda förutsättningar

En förutsättning som missbedömdes på ett ganska ödesdigert sätt var den, att alla målen skulle kunna nås på den kommunala arenan, d v s med kommunen som huvudaktör respektive motpart i förhållande till kortedalaborna. Det visade sig i synnerhet när projektet försökte hitta former för "social projektering". Kommunen var *inte* huvudaktör när det gällde ombyggnad av hus. Kommunala instanser kan möjliggöra eller eventuellt förhindra med det regelverk som står till buds men inte ta initiativ.

Fenomenet kan beskrivas så att kommuner traditionellt inte fungerat styrande vid omvandling av befintliga områden, till skillnad från nybyggande. (Se t ex Olsson 1989.) Bakom ligger ett "enstaka-hus-seende" (aa s 170) som innebär att ombyggnad av befintliga hus eller områden betraktas som en angelägenhet för fastighetsägaren - en strikt företagsekonomisk affär där kommunen bara har att passivt bevaka vissa regler och ge viss service. Även i de fall då kommuner bemödar sig om att göra områdesplaner - så som fallet varit i Göteborg för ett antal halvgamla områden förutom Kortedala - tycks gränsen för försöken till kommunal styrning gå vid fastigheterna, trots att fastighetsägaren inte sällan är kommunen själv i allmännyttiga bolags skepnad. Vad som en gång kom till som kommunernas instrument för

genomförande av en social bostadspolitik har alltså nu tillåtits gå sina egna vägar, ibland på ett sätt som står i motsättning till andra kommunala mål förvaltade av andra sektorer inom kommunen, t ex socialförvaltningen. (Jmf aa s 177.)

Spelet om kortedalarnas möjligheter att bo kvar i sina bostäder ägde alltså rum på bostadsföretagens hemmaplan, där kommunen valt att avstå från att blanda sig i. Spelarna på den planen är parterna på bostadsmarknaden och kommuninvånarnas roll är inte medborgarens utan brukarens. Det inflytande som står till buds är det som regleras via avtal om boinflytande och liknande. Hyresgästföreningen tillvarar hyresgästernas kollektiva intressen, vilka inte alltid sammanfaller med de enskildas, eftersom långsiktiga mål om förbättrad boendestandard för "alla" tillåts ha prioritet. Genom att bostadsföretagen inte var delaktiga i Kortedalaprojektet på annat sätt än som samtalspartners och mottagare av våra förslag, var de på intet sätt förbundna att sträva efter våra målsättningar. Så kom det sig att samtidigt som projektet inbjöd kortedalaborna att delta i planeringen av sin stadsdels förnyelse pågick det en annan förnyelseverksamhet, som för många skulle innebära flyttning av nödvång. Det är inte märkligt att kortedalaborna förknippade det ena med det andra och att projektets uttalade ambitioner att planera för dem som bor i stadsdelen så småningom kom att ses med viss misstro.

En annan förutsättning som visade sig vara en missbedömning är beslutet att inga särskilda medel för åtgärder skulle få finnas, d v s projektet skulle skaffa anslag den gängse vägen, via budgetplanering i berörda förvaltningar. Med facit i hand kan nog konstateras att detta blev ett hinder för att uppnå de "konkreta och snabba resultat för stadsdelens förbättring" som förutsattes.

Indirekt blev den här bristen på handlingsutrymme också hindrande för andra mål; t ex är det mycket svårt "att bidra till en smidig, snabb och samordnad ärendehantering" om det inte finns utsikter till genomförande ens i små ärenden. Av samma skäl är det i längden omöjligt "att mobilisera lokala och outnyttjade resurser till gagn för stadsförnyelsen (föreningar, brukare)". (Båda citaten ur Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om forskningsanslag, februari 1984 s 25 f.) En lokal mobilisering kräver ett lokalt handlingsutrymme. De lokala förvaltningarna och organisationerna i stadsdelen hade redan före projektet ett välutbyggt samarbete i bl a GAIS, gemensamt arbete i stadsdelen, och föreningsrådet. Bristen låg därför, framgick det vid intervjuer, inte så mycket i organisation eller samordning som i möjligheter att komma vidare med idéer och förbättringsförslag. När förslag som ansetts viktiga på lokal nivå gång på gång "försvinner" i prioriteringar på centralare nivå är risken stor att aktörerna på den lokala nivån tröttnar.

En komplicerad målstruktur

Ovan har beskrivits hur nedbantningen av det ursprungliga programmet fick till följd att ett par av "nivåerna" i syftena i praktiken måste skrinläggas. Kvar stod tillämpningssyftena, nu kompletterade med forskarnas preciserade frågeställningar för sina respektive sk fördjupningsstudier. Även inom dessa ramar ryms dock en mångfald av målsättningar. Syftena med verksamheten som hade sin bas på lokalkontoret hade fyra huvudsakliga inriktningar:

- direkt resultatinkriktade syften (konkreta fysiska, organisatoriska eller administrativa förändringar i stadsdelen)
- planinriktade syften (att arbeta fram en lokal utvecklingsplan, dvs ett plandokument för vidare handläggning inom den gängse kommunala planeringsapparaten)
- metodinriktade syften (att finna nya metoder och modeller för helhetlig, medborgarförankrad, förvaltningsöverskridande stadsplanering)
- kunskapsinriktade syften (kunskap för och om planering, dokumentation, utveckling av forskningsmetoderna, forskningssamverkan, nyttiggörande av forskningsresultaten)

Förenklat kan det också sägas att dessa inriktningar delvis tillmötesgick olika intressenter i projektet. Tydligast gäller det de planinriktade syftena å ena sidan och kunskapsyftena å den andra, vilket ju också avspeglade sig i rollfördelningen på lokalkontoret. Huvudansvaret för den lokala utvecklingsplanen skulle ligga på tjänstemännen och de kunskapsinriktade syftena var främst forskarnas bord.

Rollfördelningen är rimlig och adekvat i förhållande till de uppsatta syftena. Vad som - nu efteråt - skulle kunna anföras, är att mångfalden mål dels medförde en splittring av den samlade kraften på lokalkontoret, dels speglar ett tillmötesgående av de två finansiärernas intressen snarare än det lokala utvecklingsprojektets. Projektet måste legitimera sin existens genom att "bevisa" att metoderna, resultaten, kunskapen som skulle komma ut av det skulle bli av *generellt* intresse, både i planerarvärlden och forskarvärlden. Att utveckla en stadsdel var inte nog i sig.

En fråga om planeringsideal

Frågan om projektets legitimitet för över till en diskussion om vilket planeringsideal det representerar. Vilken planeringsmodell föresvävade initiativtagarna, när de bestämde sig för att öppna ett lokalkontor i Kortedala

och inbjuda invånarna där att medverka i utvecklandet av stadsdelen? Vilka föreställningar om planering hade de medverkande och andra inblandade? Frågorna kan inte besvaras utan att se närmare på vilka som stod bakom "inbjudan" och vilka som blev inblandade efter hand.

De aktörer som fanns med i de första kontakterna mellan kommunen och högskolan fanns på stadsbyggnadskontoret respektive Chalmers och några samhällsvetenskapliga institutioner vid Göteborgs universitet (kulturgeografi, sociologi, statskunskap). På den kommunala sidan var det stadsbyggnadskontoret som även fortsättningsvis var drivande, åtminstone under den långa tillblivelseprocessen som projektet genomgick. De övriga av de medverkande förvaltningarna kom in senare, fastighetskontoret först. Så småningom drogs också centrala politiska instanser in, när förhandlingarna med Byggforskningsrådet hade nått den fas där ett ramavtal mellan kommunen och rådet började diskuteras. Senare krävdes också formella politiska beslut om medverkan. Lokala politiker gjorde sin röst hörd genom intervjuer under programfasen.

På forskarsidan var det i stort sett den ursprungliga kretsen av medverkande institutioner som till slut kom att ingå i projektet - som medverkande på lokalkontoret, genom temastudier eller som utvärderare. Däremot var personerna inte desamma hela vägen, vilket f ö också gällde för de kommunala förvaltningarna. (För en utförligare beskrivning, se Bengtsson 1987 kap 6.)

För de centrala politikerna var projektet i första hand ett experiment för att finna nya och bättre former för lokal stadsförnyelseplanering; i andra hand kom kunskap om Kortedala, som ansågs som ett problemområde i vardande (aa s 79 f) .

De initiativtagande tjänstemännens - på stadsbyggnadskontoret - föreställningar är det som kom att manifesteras sig i programmet. Övriga deltagande förvaltningar (fastighetskontoret, fritidsförvaltningen och socialförvaltningen) blev däremot "beordrade" att delta genom det politiska beslutet. Inställningen åtminstone hos fastighetskontoret var till en början negativ (aa s 76, jmf kap 12).

Forskarna, slutligen, gick in i projektet med föreställningar om ett aktionsinriktat arbetssätt, om än modifierat genom förhandlingarna med BFR. Att döma av de diskussioner som sedan kom att föras på lokalkontoret fanns det variationer av förväntningar och rolltolkningar inom denna ram. (Se vidare bilaga 1.) Detsamma gäller även de tjänstemän som till sist kom att

representera de olika förvaltningarna vid projektets genomförande. (Se vidare kap 12.)

Den gemensamma nämnaren för samtliga "inbjudare" är att man utifrån det ena eller det andra, ibland dolda, motivet gått in i och ställt sig bakom projektets målsättningar - kort sammanfattade i begreppen sektorsövergripande, lokalt förankrad, helhetssyn och forskarmedverkan.

När analyser görs av planering är det vanligt att ställa en förment traditionell modell mot en eller flera andra. Å ena sidan sätts då det rationalistiska planeringsidealet med en lineär tidsuppfattning och med en tydlig fasindelning: först analys av problem och mål, därefter analys av alternativ, konsekvenser, kostnader, resurser och till sist beslut och eventuell utvärdering. (Se t ex Olsson 1989, s 35 ff samt Denvall & Westlund 1989 s 55.) Å den andra sidan sätts någon modell som lyfter fram momentet av förhandling och av process med olika aktörer spelande mot varandra och med olika resurser i detta spel. Olsson t ex urskiljer först ett aktörsperspektiv och ett processperspektiv och gör sedan en syntes, där han ser planeringen bestående av tre parallella processer efter en initialfas: en formuleringsprocess (det intellektuella innehållet), en resursanskaffningsprocess samt en social process (Olsson aa s 42 ff).

Hur kan Kortedalaprojektet begreppsliggöras i dessa perspektiv?

Ett första konstaterande måste vara att redan föreställningen att Kortedalaprojektet skulle vara ett experiment i stadsförnyelseplanering antyder att de flesta av initiativtagarna såg det som något *annorlunda*, utanför de gängse planeringsrutinerna. Vad som sedan kan diskuteras är på vilket sätt och i vilken mån de olika intressenterna föreställde sig att projektet skulle samspela med och inverka på den ordinarie planeringsapparaten. Olssons begrepp lämpar sig väl för en diskussion.

Formuleringsprocessen - det intellektuella arbetet i Kortedalaprojektet - var avsett att skilja sig från det vanliga dels genom att flera förvaltningar skulle samverka, dels genom forskarnas medverkan och slutligen också genom att kunskapen skulle inhämtas lokalt och med en helhetssyn. Kanhända är det den här delen som är den minst kontroversiella - och som de flesta förväntningarna från centralt håll inriktade sig mot. Projektet skulle vara ett *annorlunda* och bättre sätt att skaffa underlag och göra ett plandokument, d v s moment som i övrigt liknar den rationalistiska modellen. Det framgick också av intervjuerna med inblandade tjänstemän att medborgardeltagandet ofta sågs ur samma perspektiv; som ett sätt att få bättre underlag till en planering som i övrigt inte skiljde sig så mycket från den vanliga (Len-

nartsson 1989). Medborgarna skulle ge synpunkter och upplysningar till välvilligt lyssnande tjänstemän som sedan gjorde en plan med största möjliga hänsynstagande.

Vad beträffar den andra parallella processen enligt Olsson - *resursanskaffningsprocessen* - var experimentlustan liten eller ingen. Det beslutades på högsta politiska nivå att inga särskilda åtgärdsmedel fick tillföras projektet, vilket redan beskrivits som en missbedömning i förhållande till projektets måluppfyllelse. Projektet blev på det sättet just leverantör av lokalt förankrade *förslag*, som sedan kunde fritt disponeras och prioriteras på central nivå i förvaltningarna. De ovan beskrivna turerna kring koloniområdet kan tjäna som exempel på att ett förslag från projektet dessutom kunde användas i ett förhandlingsspel mellan förvaltningar på central nivå.

Tilläggas bör att andra sätt att skapa resurser, som också nämns av Olsson, givetvis användes inom projektet. Det gäller olika varianter av omfördelning inom de inblandade organisationerna, som exempelvis vid tillkomsten av fritidsklubbens lokaler eller när stadsdelsparken planerades. Det gäller också försök att skaffa nya medel "inom apparaten" som kolonigruppen gjorde när den fick sex partier att stödja en motion om förnyelsepengar till stadsdelen. Kolonigruppen försökte också, dock utan resultat, att tiggas pengar från företaget.

Den tredje planeringsprocessen - *den sociala* - vill dra uppmärksamheten till det faktum att det är människor med relationer, konflikter, olika förmågor etc som deltar i planeringen. Diskussionen om olika typroller hör hemma här, såsom entreprenörer och eldsjälur. I nästa steg - när vi lyfter blicken något från den rena aktörsanalysen - finns där också en fråga om styrkeförhållanden mellan aktörerna och de organisationer de representerar.

I projektets programskede var dessa frågor av allt att döma inte alls diskuterade. Projektgruppens sammansättning bestämdes utifrån helt andra kriterier än personlig lämplighet eller gruppens sammansättning. När projektet väl hade startat fick däremot personfrågorna stor betydelse och kunde i någon mån styras när personer skulle ersättas med nya. Också diskussionen om entreprenörer kontra mera traditionella planerare fördes. Den ståndpunkt som projektgruppen kom fram till var att båda behövdes och att den kombination som råkat bli i projektledarrollen - den ena först och den andra sedan - var ganska lyckad. Medvetenheten om det personligas betydelse var överhuvudtaget stor. T ex framhölls av många av de inblandade hur viktigt det är i det vardagliga tjänsteutövandet att ha goda personkontakter och att dessa ofta avgör hur bra man lyckas (se avsnitt 7.1).

Vad maktförhållandena mellan aktörerna beträffar har det redan påvisats, hur det kommunala inflytandet har sina gränser. Arenan för lokal planering omfattar delar där helt andra laguppsättningar gäller. Åtminstone är det så i rådande planeringskultur, där kommunal förnyelseplanering gör halt vid husväggarna, oavsett konsekvenserna för kommuninvånarna/medborgarna. Om kommunal lokal planering skall ha någon innebörd är det alltså här som en mycket viktig förändring måste ske; instrument för kommunal styrning av förnyelseplaneringen måste skapas (och tillämpas).

En annan och viktig aspekt av den sociala planeringsprocessen är *vilka* aktörerna är. I Kortedalaprojektet var det stadsdelens invånare som särskilt inbjöds att delta. Den i och för sig ovanligt ambitiöst genomförda "mobiliseringen" kom ändå främst att gälla just skapandet av underlag, som redan berörts ovan. Kortedalaborna inbjöds att ge synpunkter och förslag via en mängd kanaler, men var med få undantag knappast med i förhandlingen om förslagens vidare öden. Undantagen utgör de fall då bildandet av organisationer har lyckats (koloniföreningen och Kvinnor i Kortedala). Projektet har alltså i så måtto uppfyllt målsättningen att "förstärka den politiska och sociala infrastrukturen i området".

Konstateras kan också att organisering - eller samarbete med redan existerande organisationer, vilket också skedde - är den enda väg som står till buds i en stadsdel med närmare 15000 invånare. Andra metoder att sätta oorganiserade vid "förhandlingsbordet" av typ arbetsboksmetoden, är orimliga annat än i delfrågor i geografiskt avgränsade delområden.

Läroprocess eller litania.

Ett program som inte reviderades till fullo i enlighet med de resurser som gavs; rollförväntningar som var svåra att uppfylla och tid som inte räckte till; tecken på bristande engagemang från centrala kommunala förvaltningar och politiska organ; från början inbyggda hinder och missbedömda förutsättningar; ambivalens i planeringsidealen. Beskrivningen av "hur det blev" skulle kunna uppfattas som en litania över förspild tid och kraft. Det finns säkert de som uppfattar saken så. "Vad var det vi sa! Såna här projekt leder aldrig någon vart. Folk blir besvikna." De direkt resultatriktade syftena sätts då i förgrunden och övriga mål i den komplicerade målstrukturen glöms.

De som i stället förväntade sig mest av projektets planinriktade syften - framtagandet av en lokal utvecklingsplan - måste däremot vara nöjda. Planen har blivit ett gediget och väl genomarbetat dokument, unikt i sitt slag. I skrivande stund har den också godkänts av den närmast berörda politiska

instansen, byggnadsnämnden. Dess vidare öden återstår dock att se. Stadsdelsnämndsreformen kan förmodas innebära att det numera finns en naturlig mottagare av en lokal utvecklingsplan.

För att kunna värdera måluppfyllelsen för de metodinriktade och kunskapsinriktade syftena krävs ett något annorlunda synsätt. Betoningen måste läggas på lärprocessen snarare än produkten, vilket innebär bl a att även det som i det andra perspektivet kan ses som misslyckanden utgör viktiga erfarenheter och "resultat". Det är t ex en lärdom att samarbete över förvaltningsgränserna ofta går alldeles utmärkt om det finns ett forum för det. Projektet var ett sådant forum. Stadsdelsförvaltningen är ämnad att vara ett, dock utan de för stadsplanering så viktiga "hårda" förvaltningarna. En slutsats som kunde dras är att just projektorganisationen är ett lämpligt samarbetsforum mellan många förvaltningar; kanske en form för framtagande av gemensamma program/-utvecklingsplaner som sedan kunde göras bindande för de inblandade förvaltningarna.

En annan lärdom är att några av huvudaktörerna - de initiativtagande och beslutsfattande instanserna tycks ha haft ett planeringsideal som inte stämmer överens med projektidén, en idé som de officiellt ställt upp på. Vådan av en sådan ambivalens har beskrivits ovan.

Ytterligare lärdomar - synliga i backspegeln - finns redovisade i nästa kapitel där tjänstemännens erfarenheter finns sammanfattade.

Forskarnas lärdomar, slutligen, kommer till uttryck i denna rapport som helhet; det som vi funnit angeläget att vidarebefordra till en vidare krets av intresserade. Att våra erfarenheter inte alltid varit lika framgångsrika i bilagan.

12. VAD TYCKER DELTAGARNA? En sammanfattning av tjänstemäns och politikers uppfattningar och erfarenheter

Intervjustudien. Syfte och tillvägagångssätt

Samarbetssituationen i Kortedalaprojektet har på flera sätt varit unik. De "mjuka" förvaltningarna har deltagit direkt och konkret i ett planeringsarbete som vanligtvis genomförs inom de fysiskt planerande enheterna i kommunen - och tillsammans med dessa. Olika synsätt och erfarenhetsvärldar har konfronterats. Situationen har varit ny för alla inblandade.

I syfte att dokumentera och kartlägga erfarenheterna och föreställningarna hos inblandade tjänstemän och politiker gjordes en särskild intervjustudie med dessa av en av forskarna. Resultatet skulle också bidra till den samlade utvärderande kunskapen om planeringsexperimentet. Vilka erfarenheter hade gjorts av tjänstemän och politiker som varit mer eller mindre involverade? Vilka hade föreställningarna och förväntningarna varit? Hade uppfattningar och inställning förändrats under projektets gång? Vilka kulturer och traditioner hade de medverkande med sig från sina respektive förvaltningar? Vilka bindningar innebar det för deltagandet i Kortedalaprojektet?

Intervjuer genomfördes med de flesta (12 av 15) av de direkt medverkande tjänstemännen, d v s de som under hela eller större delen av projektiden deltagit i arbetet som utgick från fältkontoret. Vidare intervjuades fem överordnade tjänstemän på stadsbyggnadskontoret, fastighetskontoret och fritidsförvaltningen. Någon överordnad tjänsteman på socialförvaltningen gick däremot inte att nå för intervju inom given tid - varken på central eller distriktsnivå. Av samma skäl är endast en av nämnderna - byggnadsnämnden - representerad bland politikerna, dock med två intervjupersoner. Även en av de lokala politikerna är intervjuad.

Intervjuerna genomfördes under tidsperioden slutet av februari till början av juni 1988, d v s under projektets sista halvår. Sammanlagt intervjuades tjugo personer. (För en fullständig redogörelse av intervjustudiens resultat, se Lennartsson 1989.)

Tjänstemännens föreställningar och förväntningar

Vilka föreställningar och förväntningar hade de deltagande tjänstemännen på projektet? En aspekt på detta är, hur de uppfattat syftena med projektet. En skiljelinje går mellan dem som vill lyfta fram *arbetssättet*, d v s medborgardeltagandet, förvaltningssamarbetet och i någon mån forskarnas medverkan, och dem som betonar *produkten*, den lokala utvecklingsplanen. Det senare är mera typiskt för de "hårda" förvaltningarnas företrädare. Vanligast är dock en ganska neutral hållning visavi de uppställda syftena; man ställer upp å sin förvaltnings vägnar men har inga egna starka uppfattningar eller förväntningar.

En andra aspekt på tjänstemännens föreställningar kring projektet är uppfattningarna om arbetsfördelningen och den egna rollen på lokalkontoret. Det är uppenbart så att företrädarna för de "mjuka" förvaltningarna haft svårast att finna sig tillrätta. Både den egna rollen och vad man borde förväntat sig av de övriga har varit diffust. Till detta har bidragit det faktum att dessa förvaltningar redan är decentraliserade till stadsdelen och bedriver sin ordinarie verksamhet på lokala kontor. I synnerhet för fritidsförvaltningens företrädare har det tett sig meningslöst att byta arbetsplats under delar av veckan, när arbetet ändå bedrivs på samma sätt. För socialförvaltningens del har meningskiljaktigheter inom det egna kontoret om hur förhållandet till projektet borde vara också bidragit. "Sändebudsmodellen", som infördes efter första året - en person skulle delta i mötena för att föra med sig frågor mellan förvaltningen och projektet men annars inte medverka i det dagliga arbetet på kontoret - kan betraktas som en kompromiss under givna omständigheter.

För de "hårda" förvaltningarnas representanter å sin sida har förväntningarna varierat något med person. I något fall har det, efter en frustrerande inledningsfas, skett en anpassning till en roll som liknar den man har i det ordinarie arbetet. Man har då gett avkall på sina förväntningar om utrymme att vara mera "entreprenör" än planerare. I allmänhet har dock planerarrollen, i den utvidgade tappning som lokalkontoret innebär, upplevts som rätt och man har genomfört sitt uppdrag i enlighet med det.

Bland de "hårdas" företrädare finns viss besvikelse över bristande uppställning från de "mjukas" sida. De upplever att de fått ta ansvaret för bemanningen av lokalkontoret i alltför hög grad och att detta också bidragit till att samverkan blivit lidande. Bland de "mjuka" å sin sida finns kritik mot bristande förståelse hos övriga för deras situation liksom bristande respekt för den erfarenhet och lokalkännedom som de besitter.

Självkritik finns hos företrädare för samtliga förvaltningar. Det gäller främst förhållandet till den egna förvaltningen, vars intresse för projektet ofta upplevs som ljumt eller obefintligt. Byten av representanter, särskilt i början, upplevs också som onödigt "strul".

Beträffande forskarnas roll på lokalkontoret har förväntningarna uppenbarligen varit mycket olika. Där finns dels uppfattningen att forskarna varit "för lite forskare", underförstått att de gjort i stort sett samma saker som tjänstemännen och inte i tillräcklig grad bidragit med annorlunda kunskap. Dels finns besvikelse över att forskarnas insatser varit mindre nyttiga för framtagandet av den lokala utvecklingsplanen och att de inte bidragit till kreativa lösningar på problemen i stadsdelen. I allmänhet tillerkänns dock forskarna förtjänsten att diskussionerna på kontoret blivit bredare och intressantare och att tjänstemännen tvingats upp ur gamla hjulspår. "Så här brukar vi göra", har inte varit ett gångbart argument.

Tjänstemännens erfarenheter av projektet

Erfarenheterna skall först sammanfattas i termer av måluppfyllelse, d v s i vilken mån man anser att projektet levt upp till syftena - sammanfattningsvis förvaltningssamverkan, medborgardeltagande, forskarmedverkan och helhetssyn.

Förvaltningssamverkan har fungerat bra inom projektet - på ett personligt plan. Så kan de flestas uppfattning sammanfattas. Medverkan i projektet har öppnat nya kontaktvägar som under projektets gång ibland lett till annorlunda och smidigare sätt att lösa problem. Som exempel nämns fritidsklubbens "paviljong" som kom på plats förhållandevis snabbt genom samarbete utöver det vanliga. Andra framhåller erfarenheten av samarbete mellan "de mjuka" och "de hårda" förvaltningarna, som är ny för de flesta.

Däremot är det egentligen ingen som tror att projektet gett upphov till varaktiga och rutinmässiga förändringar i samverkan mellan förvaltningarna. Som en motvikt till detta bör sägas att flera spontant betonar vikten av personliga kontakter även i den ordinarie samverkan mellan förvaltningarna. En slutsats som kan dras av detta är att, om de tjänstemän som medverkat i Kortedalaprojektet tilläts fortsätta handlägga Kortedals angelägenheter i de centrala förvaltningarna - även efter projektets slut - så skulle en viss varaktig samverkan ha kunnat uppstå.

Beträffande projektets framgångar vad gäller *medborgardeltagande* finns en skala från lite besvikelse till lite beröm. Den förra ståndpunkten innebär att

man förväntat sig mer uppställning från kortedalbornas sida eller mera mobilisering av typ koloniförening eller kvinnoförening. De senare anser att projektet utträttat mer än vanligt när det gäller kontakter med de boende i stadsdelen. Många vägar har prövats och många synpunkter har samlats in. Framförallt har det tagits hänsyn till förslag och åsikter, menar man, vilket inte alltid är fallet. Att projektmedarbetarna varit lyhörda för de uppslag som kommit fram är för övrigt en åsikt som delas även av de mera pessimistiska.

Även beträffande resultatet av *forskarmedverkan* finns delade meningar som avspeglar de olika förväntningarna beskrivna ovan. Till det positiva räknas en breddad diskussion och för en del ett helt nytt och annorlunda sätt att arbeta som tillfört kunskaper man annars inte fått. Till det negativa hör besvikelsen över bristande "matnyttighet" i det som forskarna bidragit med och att forskarna visade sig besitta lika lite förmåga till kreativa, annorlunda lösningar på problemen som tjänstemännen. Det faktum att forskarnas bidrag till diskussionen oftast komplicerat snarare än underlättat arbetet uppfattas ömsom som en nackdel, ömsom som en del i det positiva.

Projektets målsättning att arbeta utifrån en *helhetssyn* har egentligen bara uppnåtts en gång, menar den mest pessimistiska bedömare. Det var när projektet levererade underlag till kommunens kartläggning av tillgänglighet och möjligheter till dispenser från hisskravet vid ombyggnad. De flesta anser dock att det mesta som gjorts inom projektet skett utifrån en helhetssyn; olika synpunkter och hänsyn har sammanvägts och olika sektorer av kommunförvaltningen har medverkat. Den lokala utvecklingsplanen genomsyras av en strävan till helhetssyn med andra ord.

Det viktigaste resultatet enligt tjänstemännen

Det viktigaste resultatet - och samtidigt ett av de större misslyckandena - är enligt fleras utsago försöken att skapa en arbetsmodell för hänsynstagande till dem som bor i lägenheter som skall byggas om, av projektet döpt till "social projektering". Misslyckandet består i att rutinen inte kunnat planteras någonstans. Bostadsföretagen har visat sig kallsinniga - ibland med argumentet att all tillbörlig hänsyn redan tas till de boende, oftare dock med hänvisning till att ett så individualiserat system inte skulle stämma överens med statliga lånebestämmelser. Socialförvaltningen har ansett det omöjligt att bygga in en sådan rutin inom nuvarande ramar. Man ställer sig välvillig till idén men betraktar det som en angelägenhet för bostadsbolagen. Beträffande grupper som är klienter, t ex åldringar, finns i någon mån redan en bevakning av vad som sker vid ombyggnader.

Som lyckade resultat anses också planerna på småhus i stadsdelen och koloniområdet - även här dock med viss besvikelse över att inte ha nått "ända fram". Någon förtur till småhusen för kortedalabor lyckades projektet ju inte med och när projektet avslutades hade koloniområdet avstannat i planeringen i avvaktan på markfrågans lösning.

Planerna på simhall och stadsdelspark betraktas av de flesta som "bra försök". Pessimismen är övervägande, när det gäller utsikterna till fullföljande av idéerna.

Vad som främst lyfts fram som *misslyckande* är dock inte några konkreta delfrågor, utan det att projektet inte kunde åstadkomma mer engagemang och uppslutning från kortedalaborna, likaså att projektet inte fått något egentligt stöd från centrala förvaltningar och politiska organ i kommunen.

Det senare betraktas av många av tjänstemännen som en redan från början inbyggd *restriktion* för projektet. Bristande politiskt stöd, misstroende och delvis motstånd från förvaltningarna och den allmänt låga status som projektet gavs från början har inneburit hinder för att lyckas med målsättningarna, anser man. Till hindren räknas också det faktum att bostadsföretagen inte involverades i projektet på ett mera ansvarskrävande sätt från början. Att projektet inte tilldelades några som helst medel för genomförande av mindre delprojekt ses av en del som en liknande restriktion. Andra däremot menar att pengarna alltid går att få om det övriga fungerar.

Lärdomar och bestående resultat, enligt tjänstemännen

Det bestående resultatet av projektet blir, enligt många av tjänstemännen, en besvikelse bland folk i stadsdelen över oönskade ombyggnader. Dessa förknippas med projektet även om detta inte haft någon makt över dem. "Det är det som syns som man kommer att minnas - d v s inte mycket." Småhusen kommer förhoppningsvis att höra till det som skrivs projektet tillgodo. De mera optimistiska tror att idén om "social projektering" kommer att slå rot och växa fram så småningom. Överhuvudtaget kommer projektets arbetsätt att stå som modell för ett lokalt förankrat planeringssätt. Till de bestående resultaten hör också - tror de optimistiska - att stadsdelen fått lite högre status genom det intresse som visats den.

Den lärdom som de flesta direkt medverkande tjänstemän tycker sig ha vunnit av projektet är ett annorlunda arbetsätt. Både samarbetet över förvaltningsgränserna och med forskare har gett positiva erfarenheter. Några lyfter fram

omöjligheten att bedriva projekt av det här slaget utan några medel till åtgärder. "Aldrig mera ett projekt utan pengar."

Överordnade tjänstemän och politiker

Bland de överordnade tjänstemän och politiker som intervjuats finns allmänt en positiv värdering av projektets målsättningar men viss skepsis angående måluppfyllelsen. *Förvaltningssamverkan* har lyckats till viss del, anser man. Att det skett mest person till person betraktas som naturligt och nödvändigt. Beträffande *medborgardeltagandet* anses projektets ansträngningar ha varit riktiga och utöver det vanliga. Farhågor uttrycks angående representativiteten i de synpunkter som når projektet, likaså risken för besvikelse hos kortedalaborerna när förslagen inte leder till konkreta resultat. *Helhetssynen* menar man i allmänhet kommer som ett resultat av det geografiskt decentraliserade, sektorsövergripande arbetssättet. En avvikande mening är att detta just förhindrar helhetssyn, medan distansen på central nivå förbättrar den.

Det arbetssätt som projektet och lokalkontoret representerar anses av de flesta i den här gruppen intervjuade personer leda till att mera "nära" frågor kommer fram. Någon anser att det samtidigt är "små" frågor medan de stora avgörs centralt. En annan menar i stället att det lokala arbetssättet ger djupare och helhetligare kunskap till skillnad från den centrala sektoriserade kunskapen. Att arbetssättet kan leda till konflikt mellan lokala och övergripande intressen är klart. Det sammanhänger dock med hur fördelningsfrågorna hanteras. Likvärdighetsperspektivet borde tonas ner till förmån för lokala initiativ. Det skulle bidra till en bättre rättvisa - inte sämre - anser en av de tillfrågade.

Politikernas och cheftjänstemännens uppfattningar om *resultaten* av projektet sammanfaller i många avseenden med de direkt inblandades. Så t ex framhålls värdet av arbetssättet som sådant, särskilt mötet mellan de "hårda" och de "mjuka" förvaltningarna samt den lokala inriktningen. Man är också överens med de medverkande om vissa brister; den politiska isoleringen av projektet, avsaknaden av beredskap till åtgärder hos förvaltningarna och sist men inte minst avsaknaden av särskilda ekonomiska resurser för genomförande av åtgärder. Det sistnämnda betonas hårdare av denna grupp än av de direkt inblandade och betraktas som ett direkt misstag i uppläggningsplaneringen av projektet.

Uppfattningarna om projektets *bestående resultat* är delade i denna grupp liksom bland de direkt medverkande. Det som består är det konkreta fysiska, dvs det som det inte finns så mycket av, menar flera även här. Många kortedalabor kommer att vara besvikna. Andra framhåller arbetssättet och modellen för samverkan och förhoppningsvis en bra rapport och plan, vilket

är ett tillräckligt bra resultat. Det mest negativa betyget är att många kommer att betrakta projektet som "3 1/2 års slöseri med tid och pengar". Den pessimistiska synen tenderar att överväga när det gäller resultaten.

Samma delade meningar råder om den lokala utvecklingsplanens vidare öden. Här finns representerat en tilltro till den centrala planeringsapparaten gällande behandling av planer, men också tron att den hamnar i papperskorgen om den inte ges en "hejdundrande presentation"; Annars får den ingen genomslagskraft i det centrala planeringssystemet. Några av chefstjänstemännen ger löften för egen del att den skall komma till användning inom den egna verksamheten.

Har uppfattningar och inställning förändrats under projektets gång?

Frågan kan besvaras dels utifrån de inblandade tjänstemännen personligen, dels utifrån förvaltningarna.

De flesta av de medverkande tjänstemännen visste mycket lite eller ingenting om Kortedalaprojektet innan de trädde in i det. Förväntningarna var därför neutrala och/eller oklara i början. I den meningen har givetvis samtliga inblandade genomgått en förändring under projektets gång, i takt med att syftena med projektet klarnade. Situationen var tydligare från början för dem som deltog på ett eller annat sätt i planeringsfasen av projektet och förväntningarna tycks också ha stämt med verkligheten.

Normalfallet är alltså att diffusa förväntningar blivit klarare vartefter projektet framskridit och man funnit sin roll. Exempel finns emellertid också på att personer kommit in i projektet med stora förväntningar om möjligheter att agera och genomföra saker på ett visst sätt som de sedan blivit tvungna att ge upp. Från att ha hävdats möjligheterna att också som tjänsteman agera ganska fritt i förhållande till "ramar" och regler har förhållningssättet ändrats till att alltmer "hålla på reglerna" - ofta som en lösning vid svåra ställningstaganden. Det har blivit övermäktigt att försöka förena tjänstemannarollen med entreprenörskap och något av en politikerroll. Ett annat fall är att rollen som projektdeltagare i och för sig har varit förenlig med tjänstemannarollen, men den har varit omöjlig att uppfylla med den tilldelade tidsresursen. Den omöjliga situationen har lett till avhopp från projektet.

Förvaltningarnas inställning var från början i allmänhet skeptisk eller avvaktande, att döma av både de medverkande tjänstemännen och gruppen chefstjänstemän och politiker. Projektet har haft låg prioritet och status - en

"lekstuga". I de "hårda" förvaltningarna har åtminstone informationen förbättrats under projektets gång, genom återkommande rapportering från deltagarna, och inställningen har blivit mer intresserad allteftersom ärenden från projektet tagits upp. Hela tiden har dock den förutsättningen gällt att ingen särbehandling fått ske av projektet. På den lokala socialförvaltningen fanns från början redan ett "kollegialt" intresse. I slutfasen knöts kontakter mellan projektet och sociala distriktsnämnden, som ställde sig bakom förslag till vissa problemlösningar i stadsdelen, t ex i "systembolagsfrågan". Intresset från centralt håll har däremot varit obefintligt under hela perioden, om man bortser från den korta tid i början då en tjänsteman av eget intresse deltog i projektet. Fritidsförvaltningen, slutligen, har i ännu högra grad helt överlämnat projektet till den lokala nivån, vilket delvis ligger i den mycket decentraliserade organisationen. Tjänstemännen på central nivå har i någon mån hållit sig informerade, medan politikerna hela tiden varit oinformerade och uppenbarligen ointresserade.

Olika förvaltningskulturer?

Vad som kan sägas om olika förvaltningskulturer utifrån intervjumaterialet är mycket ytligt och har redan beskrivits i termer av skillnader mellan "de hårda" och "de mjuka". Att tillhöra en decentraliserad och tillika "mjuk" förvaltning har uppenbarligen gett andra förutsättningar för deltagande i projektet än att tillhöra en centraliserad "hård" förvaltning. Av de mjuka har fritidsförvaltningen det arbetssätt som legat närmast det som förväntades i projektet. Att det ändå rådde förvirring över väntade insatser har mera att göra med den inte klargjorda "bodelningen" mellan projektet och den lokala förvaltningen. Något av samma dilemma har gällt för den lokala socialförvaltningen, men där finns dessutom svårigheten att socialförvaltningen i sig rymmer flera sektorer (med sinsemellan olika kulturer?) som inte kan representeras av en person.

För de hårda förvaltningarna har det decentraliserade arbetssättet varit nytt. Genom att representanterna för dessa förvaltningar varit de som mest bemanat lokalkontoret har de dock kunnat sätta sin personliga prägel på kontorets arbetssätt i ganska hög grad. Den fysiska planeringens arbetssätt har därför funnits som en underliggande struktur för arbetet på kontoret. Möjligen är detta en förklaring till att dessa tjänstemän haft lättare att finna sin roll på lokalkontoret än kollegerna från socialförvaltning och fritidsförvaltning, trots att de senare egentligen borde haft lättare att känna igen sig. Ett stöd för en sådan tolkning finns också i det faktum att det ursprungliga initiativet till hela projektet kom från stadsbyggnadskontoret. Redan där grundlades rimligen det som skulle bli projektets "kultur".

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Intervjuer och intervjuförteckning samt sammanställningar av enkätundersökningar är arkiverade på etnologiska, kulturgeografiska och sociologiska institutionerna vid Göteborgs Universitet resp avdelningen för bostadsplanering, arkitektursektionen, Chalmers Tekniska Högskola.

Tryckta källor

- Almberg, C
& Paulsson, J 1986 Uppbrott. Om orsaker till flyttning samt kvaliteter och brister i 50-talsstadsdelen Kortedala. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Altman, I
& Werner, C 1985 Home Environments Human Behavior and Environment Advanced Theory and Research. Volume 8. New York och London.
- Andersson, B
& Olsson, S 1986 Att förändra förorten. BFR R30:1986. Stockholm.
- Andreasson, H 1989 Fjällbo arbets- och försörjningsinrättning. Om den sista institutionsbundna fattigvården i Göteborg. Göteborg.
- Bengtsson, U 1987 Lokal utveckling i Kortedala. En tillkomststudie. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Bengtsson, U
& Bennulf, M 1989 Systembolaget vid Kortedala Torg. Kortedalabornas uppfattning om systembolagets placering vid Kortedala Torg. Arbetsrapport. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

- Bergquist, M
& Jarlöv, L 1988 Kolonistuga hemmavid. Utvärdering av Lövkojan - en närkoloni i Göteborg. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Bergquist, M 1989 Trädgårdens betydelse för folk i flerfamiljshus. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Bohm, K 1985 Med- och motborgare i stadsplanering. En historia om medborgardeltagandets villkor. Liber/BFR. Stockholm.
- Bosparnytt 1989 FörstaSparBanken, Göteborg, broschyr.
- Bostadsstyrelsen 1986 Bostadsstyrelsens utvärdering av bostadsförbättringsprogrammet (stencil).
- Bringeus, N-A 1981 Människan som kulturvarelse. 2:dra uppl, Lund.
- Brink, L
& Gunnemark, K
red 1988 Stadsetnologi. Nord-Nytt nr 35.
- Büchert, E 1981 Velfærd, levevilkår, livskvalitet. Et teoretisk bidrag til levevilkårsforskningen. Nord REFO 1981:3-4. Oslo.
- Dalemar-Gott, M 1987 Kulturföreningen Regnbågen - en etnologisk studie av föreningsetablering i ett bostadsområde. (stencil) Etnologiska Institutionen, Göteborgs universitet.
- Danermark, B 1985 Bostadssanering, äldre och hälsa. (stencil) Socialmedicinska avd:s arbetsrapport nr 10 1985. Örebro.
- Danermark, B
& Ekström, M 1989 Forskning om sambandet mellan flyttning och äldres hälsa. Arbetsrapport 1. Gruppen för stadsmiljöforskning. Högskolan i Örebro.
- Daun, Å 1974 Förortsliv - en etnologisk studie av kulturell förändring. Stockholm.
- Daun, Å 1976 Strategi för gemenskap. Essäer om boendets och samvarons villkor. Stockholm.

Denvall, V
& Westlund, P 1989 Enighet om hela oenigheten. En fallstudie om planeringens sociala insida. Socialstyrelsen SOS-rapport 1989:34. Stockholm.

Dispositionsplan för Kortedala. 1950. Göteborg.

Ds Bo 1983 Bättre bostäder. Ett tioårigt förnyelse- och underhållsprogram. 1983:2 (ROT-programmet)

Eftermiddagsverksamhet, för barn i åk 3-6 i Kortedala rektorsområde, vt 90. Informationsbroschyr. Kortedala fritidsverksamhet, Göteborgs stad.

Ek, S B 1982 Nöden i Lund - en etnologisk stadsstudie. 2:dra uppl. Lund.

Ek, S B 1984 Livet i våra stadsdelar - sociala aspekter. Byggnadskultur 1984:1.

Ek, S B 1989 Den planerade anarkin. Tidskrift för arkitekturforskning vol 2, nr 3.

Ekström, M 1988 Ombyggnad och boendeflytande - om förhållandet mellan formella rättigheter, deltagande och reellt inflytande (stencil). Sociologiska institutionen, Högskolan i Örebro.

Engelbrectsson, N 1982 Landala - en stadsdel och livsform som försvann. Göteborg.

Franzén, M
& Sandstedt, E 1981 Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige. Uppsala.

Fromm, E 1942 Escape from Freedom. New York.

Fromm, E 1955 The Sane Society. New York.

Fromm, E 1976 Den destruktiva människan. Stockholm.

Gunnemark, K 1985 Några erfarenheter från och attityder till Kortedala. Ur Lägesrapport LUK 1985:1, Göteborgs kommun.

- Gunnemark, K 1986 North Kensington Lokal History Project. FU-Mummel nr 19. Etnologiska Institutionen, Göteborgs universitet.
- Gunnemark, K 1988a Kortedala en förort i förvandling. NordNytt nr 35.
- Gunnemark, K 1988b Kulturella livsformer och lokal identitet i Kortedala. Appendix till Lokal Utvecklingsplan. LUK 1988:1, Göteborgs kommun.
- Gunnemark, K 1988c Tema Kortedala - ett pedagogiskt exempel. Nord-Nytt nr 35.
- Gunnemark, K 1990 Kvinnligt vardagsliv och engagemang i stadsförnyelseprocessen i Kortedala. Etnologisk slutrapport från projektet Lokal utveckling i Kortedala. (stencil, BFR under tryckning) Stockholm.
- Götebo, P 1982 Redogörelse från projektet Kvinnominnen i Göteborg. Etnologiska institutionen, Göteborgs Universitet.
- Göteborgs stadskansli Basområdesstatistik -88
- Hansson, E 1989 Stadsstudier och stadsförnyelse - ett pedagogiskt perspektiv. Erfarenheter från Norra Biskopsgårdens stadsstudiecentrum. BFR R100:1989. Stockholm.
- Heijl, M mfl 1987 Sanna bevarat och förnyat - förnyelse av ett bostadsområde från 1940-talet. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Hodne, B mfl, red 1981 Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkminnevitenskap og historie. Oslo.
- Hurtig, E
m fl 1981 En vill bo där en é känd. Varsam ombyggnad efter gamla människors behov. BFR T33:1981. Stockholm.
- Hurtig, E 1988 Sannaborna om förnyelsen, del I & II. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
- Højrup, T 1983 Det glemte folk. Statens Byggeforskningsinstitut. Hørsholm.

Isemo, A 1986-01-30 En av många projektidéer: SMÅHUS I KORTEDALA. Göteborgs-Posten - nordost.

Isemo, A 1986-11-27 Nya småhus i Kortedala. Göteborgs-Posten - nordost.

Isemo, A 1987-01-15 Kvinnors vardagsliv i Kortedala. Göteborgs-Posten - nordost.

- 'The Island'. 1979 The life and death of an East London community 1870-1970. London.
- Jarlöv, L 1980 Vad betyder olika faktorer i bostadsmiljön för efterfrågan på fritidshus? Fritidsboendekommitténs underlag nr 6. Bostadsdepartementet. Stockholm
- Jarlöv, L 1982 Boende och skaparglädje. Sektionen för arkitektur, Chalmers tekniska högskola. Göteborg
- Jarlöv, L 1988 Kortedalaprojektet. Förortsförnyelse i samverkan mellan forskare och kommunala tjänstemän. Tidskrift för Arkitekturforskning vol 1, no 3. Göteborg.
- Jarlöv, L 1990 Hemfrid är hyresgästerna! Reflexioner och förslag efter ett förnyelseprojekt i Kortedala, en 50-tals bostadsförort i Göteborg. BFR (under tryckning). Stockholm.
- Jansson, S 1981 Förening och gemenskap. En etnologisk studie av föreningslivet i en svensk småstad: Enköping 1880-1970. Stockholm.
- Jergling, A 1988 Byggnadsdelars tekniska funktion i 50-talshus. "Temaforskning" Kortedalaprojektet. Avdelningen för byggnadskonstruktion, Chalmers tekniska högskola 1988:7. Göteborg.
- Johansson, I & Herner, M 1987 Stadsförnyelse och framtidens serviceutbud på stadsdelsnivå. Choros 1987:1. Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Johansson, I 1989 Lokal sysselsättning. Fördjupningsstudien lokal utveckling i Kortedala. BFR R97:1989. Stockholm.

- Johansson, I
m fl 1989 Effektiv varuförsörjning på stadsdelsnivå - med hjälp av ny informationsteknologi. Småskrifter 1989:3. Kulturgeo-
grafiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs
universitet.
- Josefsson, C 1982 Stadsförtätning i Göteborg Delrapport 4, SBK, Göteborgs
kommun.
- Kajsas ängar. 1987 Samhällsbyggnadsprojekt A3. Chalmers tekniska högskola.
Göteborg.
- Kordi, M &
Strandberg, E 1983 Kortedala - en studie av tillgänglighet i bostadens närmiljö,
Göteborgs kommun.
- Kortedala Bergsjön Posten 1987-09-22 Invandrarkvinnor i Kortedala.
Påverka framtiden genom att tala om dåtiden.
- Kortedalaprojektet - vad är det? 1986 Informationsbroschyr, Göteborgs kommun.
- Kortedala - stadsdel i förnyelse 1986 Informationshäfte, Göteborgs kommun.
- Kuusela, Kirsti 1987 Kultur i Kortedala. Forskningsrapport nr 92. Sociologiska
institutionen, Göteborgs universitet.
- Larsson, U 1979 Landshövdingehusens Göteborg. Stockholm.
- Lennartsson, H 1987 Att bo i Kortedala. Resultat från en enkät till kortedalabor.
Lokal utveckling i Kortedala LUK 1987:1. Göteborgs
kommun.
- Lennartsson, H 1989 Sektorsövergripande samarbete i Kortedalaprojektet. Rapport
över en intervjustudie. (stencil) Sociologiska institutionen,
Göteborgs universitet.
- Lindqvist, S 1978 Gräv där du står. Hur man utforskar ett jobb. Stockholm
- Lokal utveckling i Kortedala. Komplettering av ansökan om forskningsanslag. Okt.
1984. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.
- Lokal utveckling i Kortedala. Stadsdelsbeskrivning. 1984. Stadsbyggnadskontoret.
Göteborg.

Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om anslag. Komplettering 2. 1984. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.

Lokal utveckling i Kortedala. Lägesrapport januari 1986. Göteborgs kommun.

Lokal Utvecklingsplan för Kortedala, Remisshandling 1989, Del I-II, Göteborgs kommun.

Markovic, M	1971	<u>Att utveckla socialismen.</u> Stockholm.
Marcuse, H	1964	<u>One dimensional Man.</u> Boston.
Mattsson, K	1984	<u>Här där vi bor.</u> Stockholm
Mossberg, A-B
& Tegner, E	1987	<u>Vårdupplevelser bland äldre i Kortedala - en intervjuundersökning hösten 1986.</u> Göteborgs kommun.
Mumford, L	1967	<u>The myth of the Machine Volume One.</u> Technics and Human Development. New York.
Mumford, L	1970	<u>The myth of the Machine Volume Two.</u> The Pentagon of Power. New York.
Mårtensson, B
& Orreskog, L	1986	<u>Så vill vi göra't - om arbetsboken.</u> BFR T19:1986. Stockholm.
Olsson, S	1989	<u>Handlingsutrymme och process.</u> Om samhällsplanering och socialtjänstens medverkan i planeringsprocessen. Institutionen för socialt arbete, forskningsavdelningen, rapport 1989:2, Göteborgs universitet.
Persson, A
& Sjöberg, I	1987	<u>Med rötter i Kortedala - en etnologisk studie kring svenska och jugoslaviska ungdomars boendesyn.</u> Tema Kortedala nr 10. (stencil) Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet.
Prokop, U	1981	<u>Kvinnors livssammanhang.</u> Begränsade strategier och omåttliga önskningar. Stockholm.

Proposition 1986/87:48 Om bostadspolitiken

- Rahbek
Christiansen, L 1987 Hver vore veje. Livsformer, familjetyper och kvindeliv. Ljungby.
- Sandstedt, E 1986 Nordiska läroböcker i kvalitativ metod, recensionsartikel. Sociologisk Forskning nr 3.
- Synpunkter på utredning om stadsdelsnämnder i Göteborg. Skrivelse till Göteborgs stadskansli från Kortedalaprojektet 1986-06-17 Dnr 23/86, ärende 4841.
- Thompson, P 1980 Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder. Södertälje.
- Tillgänglighet i Kortedala. Förslag till provisoriska riktlinjer - april 1986. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.
- Werner, K 1984 "Det var inte samma gamla Traneberg" - utvärdering av ett renoveringsprojekt kv Tomtabacken mfl. (stencil) Arkitektur-sektionen, Kungliga tekniska högskolan. Stockholm. .
- Wiberg, S 1982 Stadsförtätning i Göteborg Delrapport 3, SBK, Göteborgs kommun.
- Vidén, S
m fl red 1989 Bättre bostadsförnyelse. Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt. Boverket. Karlskrona.
- Wikström, T 1986 Planering och boendeflytande vid förnyelse - Norra Göta i Borås. Arkitektur, Lunds universitet. R5:1986.
- Wiktorin, M 1986 Kvarboende, återflyttning, utflyttning vid ombyggnad. Statens institut för byggnadsforskning. M1:1986. Gävle
- Working Lives. 1977 Volume two: Hackney 1945-1977. London
- Åström, L 1986 I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer. Lund.
- Öresjö, E 1985 De boendes erfarenheter av bostadsförnyelse. Ur I första hand en egen bostad. Socialstyrelsen PM 126/86. Stockholm.
- Öresjö, E 1988 Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv. Arkitektur, Lunds universitet. R1:1988.

BILAGA 1. FYRA FORSKARPERSPEKTIV

BILAGA 1.1 ARKITEKTURFORSKARENS PERSPEKTIV PÅ KORTEDALAPROJEKTET¹

Lena Jarlöv

Forskarnas uppgifter

Även om jag i detta avsnitt framför allt ägnar mig åt de forskningsfrågor som jag arbetade med i projektet så gäller diskussionen samtliga forskare. Stora delar av det praktiska forskningsarbetet i form av datainsamling, intervjuer etc gjordes gemensamt. Min specialitet som arkitektur/bostadsforskare yttrade sig främst i frågeformulering, problemanalys och försök att finna lösningar, t ex nya planeringsmodeller. Metoderna att skaffa kunskap via enkäter och intervjuer är ju för oss arkitekter alltid "lånade" från andra discipliner, främst etnologi och sociologi och sammanföll därför här på ett naturligt sätt med de övriga forskarnas arbete.

Vad kan då forskare göra i ett projekt som detta? Jag kan urskilja tre olika typer av uppgifter:

- * Att bistå tjänstemännen med kunskap *för* planeringen
- * Att söka långsiktigt användbar kunskap *för* lokal förnyelseplanering
- * Att forska *om* planeringsprocessen

Kunskap *för* planeringen

Är det överhuvudtaget möjligt att få fram forskningsresultat som går att implementera i en planeringsprocess som pågår samtidigt som forskningen? Det är givetvis mycket problematiskt. Man bör ändå inte underskatta

¹ Detta avsnitt är delvis en bearbetning av en artikel, som varit publicerad i Tidskrift för Arkitekturforskning Vol.1, No 3, 1988 (Jarlöv 1988).

möjligheten att även genom preliminära forskningsresultat öka den i många fall bristfälliga kunskap om människors vardagsliv och deras önskemål i anknytning till bostad och närmiljö som finns tillgänglig för planerare. Att genom ytterligare kunskap påverka och förändra den verklighetsbild som man som människa bär med sig från sina egna livsvillkor, vare sig man är kommunal tjänsteman eller forskare, är en ständigt aktuell och angelägen uppgift (Daun 1976). Likväl kommer naturligtvis en stor del av den kunskap, som vår forskning i Kortedala alstrat, att bli tydlig och användbar först i samband med slutrapporteringen av projektet och också senare, genom uppföljning av vissa frågor efteråt.

Förutom den nya kunskap, som kom fram genom forskningen, om människorna i Kortedala, deras levnadsvillkor och önskningsar och deras förhållningssätt till sina hem - en av de viktigaste relationer mellan människa och arkitektur som vi känner - besatt också var och en av oss forskare, som deltog i projektet, en kunskapsmassa, som direkt kunde användas i planeringsprocessen. Vi kunde genom våra annorlunda kunskaper och synsätt initiera åtgärder i planeringsprocessen, vi kunde ifrågasätta och få tjänstemännen att ompröva ställningstaganden och vi kunde bevaka och lyfta fram frågor, som hamnade mellan deras stolar.

Vi kan urskilja tre olika typer av uppgifter för forskarna i arbetet att få fram kunskap för planeringen:

1. Genom enkäter och intervjuer öka kunskapen om människorna i stadsdelen och deras levnadsvillkor och livsformer.
2. Genom att delta i och ibland initiera kommunikationen mellan stadsdelens invånare och tjänstemännen, t ex genom möten i olika grupper, mottagning på fältkontoret, studiecirkel, arbetsgrupper kring konkreta frågor och pressinformation.
3. Genom att tillämpa våra medhavda och efterhand erhållna kunskaper för att initiera åtgärder i planeringsprocessen, införa nya eller kompletterande synsätt, bevaka och förmå tjänstemännen att driva frågor, som vi uppfattat som viktiga för invånarna.

Erich Büchert skriver i "Velfärd, levevilkår, livskvalitet... Et teoretisk bidrag till levevilkårsforskningen" (Büchert 1981) om tre dimensioner, som kan studeras i forskningen om människors levnadsvillkor eller livsformer - den objektiva, den subjektiva och handlingsdimensionen. Var och en av dessa dimensioner kräver sina egna metoder.

Den objektiva dimensionen kan studeras genom officiell statistik, enkäter, intervjuer och observationer - ekonomi, familjestorlek, arbete, utbildning, bostadsstorlek, innehav av bil och fritidshus etc. Också inte direkt mätbara förhållanden som organisationsstruktur, politisk struktur mm kan studeras på detta sätt.

Den subjektiva dimensionen gäller människors egna erfarenheter av sina levnadsvillkor - nivån på subjektiv behovstillfredsställelse, förväntningar, normer och värderingar, men också deras medvetenhet om objektiva handlingsmöjligheter. Den subjektiva dimensionen studeras genom intervjuer med individer, som väljs ut i populationen efter olika kriterier.

Handlingsdimensionen kan studeras genom studier av människors handlingsberedskap, handlingsutrymme och verkliga handlingar i olika situationer.

Våra studier av invånarna i Kortedala gällde i första hand den objektiva och den subjektiva dimensionen. Handlingsdimensionen gjorde vi inte till föremål för några systematiska studier, men i de konkreta fallstudier som vi gjorde, t ex ombyggnader av bostadshus, anläggandet av koloniträdgårdar och småhusområden liksom i studiecirkelar fanns den med som en aspekt.

Att forska om planeringsprocessen

Här har vi ett klassiskt dilemma för samhällsforskare - att forska om en process där man själv deltar. Vi kan ändå konstatera att detta intima sätt att som forskare arbeta tillsammans med en agerande part och i en kontinuerlig process påverka denna parts agerande och samtidigt själv bli påverkad av den andra parten och av ytterligare parter, som påverkar processen eller blir utsatta för dess konsekvenser, är ett unikt sätt att få insikt i en process. Uppgiften för oss forskare var att försöka omsätta denna insikt till generell kunskap.

Problemställningar och teorier

Detta sätt att bedriva forskning skilde sig markant från det vanliga. Det var svårt att strukturera och bedriva arbetet enligt vedertagen forskningsmetodik. En ständig "input" av data pågick och nya intressanta forskningsproblem, som det var svårt att värja sig från, dök ständigt upp. Samtidigt visste vi att vi måste begränsa oss till vissa frågeställningar. Det finns en uppenbar risk i denna typ av projekt att hemfalla åt en ytlig och fragmentarisk behandling av många frågor i stället för en djup och allsidig behandling av några få. I den

mån vi trillade i fällan kan anföras till vårt försvar att nyfikenhet är en sund och värdefull egenskap hos forskare, att detta tillfälle till kunskap och insikt i frågor som närheten till praktiken och till aktörer och intressenter i planeringsprocessen gav var unikt och måste fångas i flykten och att solidariteten med de människor, som vi hade åtagit oss att företräda, gjorde att andra frågor kom att framstå som mer angelägna än de som formulerades före projektstart.

En gemensam teoriram för hela projektet, bestående av en likartad uppfattning om människan, samhället och planeringens förutsättningar, fanns bara delvis bland forskarna. Forskargruppen utsågs efter andra principer och en sådan teoriram kan svårligen konstrueras fram på kort tid, om ens någonsin, eftersom den berör djupa delar av våra personligheter. De flesta teorier och teoriansatser som fanns eller utvecklades gällde specifika forskningsproblem inom projektet.

Den huvudfråga jag bar med mig hela tiden vid sidan av dokument och analys av projektet som helhet var "Varför är det så viktigt att ta hänsyn till människor, som bor i husen vid ombyggnad?" Frågan kan förefalla banal, men visade sig var mycket adekvat och angelägen, eftersom det just var bristen på hänsyn till hyresgäster och bristen på verklig förståelse hos både bostadsföretag och hyresgästförening för att hänsyn *är* viktig, som är ett av de tydligaste problemen för många invånare i Kortedala idag. Följdfrågor blev: Varför är det så viktigt för somliga människor och inte andra att bo kvar i samma lägenhet vid ombyggnad? Vad finns det för samband mellan förhållningssättet till hemmet och andra faktorer i livet - arbete, ålder, boendetid, kön, klasstillhörighet. Vad betyder hemmet för människor i olika livsformer? Hur förhåller sig inställningen - farhågorna eller förhoppningarna - inför en ombyggnad till inställningen efteråt, när man flyttat tillbaka eller till annan bostad?

Detta är frågor med många dimensioner. Några kan man få praktiska, enkla och mätbara svar på, andra kräver djuppsykologiska insikter för att kunna tolka svaren på. Med min bakgrund som arkitekt och forskare om relationen människa-miljö eller människa-arkitektur, där jag alltmer kommit att förskjuta tyngdpunkten till den mänskliga delen av detta samspel, finns naturligtvis stora begränsningar i möjligheten att ge mig in på de djuppsykologiska delarna av detta forskningsproblem. Det har emellertid inte hindrat mig från att så allsidigt som möjligt *försöka* belysa det.

Den forskningsväg jag har gått och fortfarande går kan beskrivas som en vandring från teoretiska insikter via begrepps- och hypotesbildning till nya teoretiska ansatser, nya hypoteser eller "gissningar", mer välgrundad

begreppsbyggnad och till en mer välgrundad teori - allt under ständigt inflöde av data - spontant inkommande och aktivt införskaffade genom mina egna och forskarkollegornas intervjuer. Jag har ännu långt kvar på denna väg, som av vetenskapsteoretiker benämns begreppsbyggnad(teoretiskt)-induktiv (Sandstedt 1986).

Den har hittills fört mig från teoretiska insikter om människan i det industrialiserade samhället, formade med hjälp av klassiker som Mumford (1967, 1970) och humanistiska marxister som Fromm (1942, 1955, 1976), Marcuse (1964) och Marcovic (1971) till preciseringar av begreppet *bostad*. I stället för att bara beteckna ett fysiskt fenomen har bostaden som *hem* blivit betydelsefull. Begreppet *hem* uttrycker ett förhållande mellan människa och arkitektur såväl i tiden som i rummet, där andra boende i samma hus eller trappuppgång, liksom minnen och associationer, kan ingå som integrerade delar (Altman & Werner 1985). Ytterligare teoretiska influenser har jag fått från Thomas Højrup, som lyfter fram livsformsbegreppet som centralt för att förstå förhållandet mellan olika element - arbete, fritid, boende osv - i de mänskliga levnadsvillkoren (Højrup 1983).

En hypotes som arbetet i Kortedalprojektet stärkt är att hemmet ofta, särskilt för människor i arbetarlivsformen som har ett instrumentellt förhållningssätt till arbetet (eller har haft under sin verksamma tid), betyder mer än bara en bostad. För den som har bott under lång tid i samma bostad har denna ofta kommit att utgöra den viktigaste plattformen för självbestämmande och autonomt handlande, varför påtvingade förändringar av bostaden upplevs som intrång i den personliga integriteten (Danermark 1985). Detta kan i och för sig också gälla kvinnor, som är eller varit gifta med män som har eller har haft arbetet som den viktigaste plattformen för autonomt handlande, men som själva har haft hemmet som sådan plattform. En komplicerande faktor är att ett fritidshus i vissa fall har övertagit rollen som den arena där det autonoma livet utspelar sig (Jarlöv 1980, 1982).

En andra hypotes, som bekräftats av många intervjuer, är att ensamma, äldre människor med maken/makan död och barnen utflyttade är särskilt sårbara för påtvingade förändringar av hemmet. De har ju den viktigaste delen av livet bakom sig och därmed omformad till minnen; och hemmet är bäraren av deras minnen - en verklighet som för dem är viktigare än den i sinnevärlden existerande verkligheten.

En tredje hypotes, som bekräftats, är att hyreshöjningen i samband med ombyggnad är en reell orsak till att många hyresgäster väljer att flytta fastän de egentligen skulle vilja bo kvar. Detta har givetvis ett starkt samband med storleken på det kommunala bostadstillägget för pensionärer (KBT), som är

lågt i Göteborg. Vi har stött på många fall där en hyreshöjning för ett pensionärspar kommit att betyda att de ställts inför valet att flytta eller sälja bil eller sommarstuga vilket skulle innebära en påtaglig förändring av deras levnadsvillkor. En rejäl höjning av KBT skulle alltså innebära ett minskat motstånd hos hyresgästerna mot ombyggnad.

Det är helt klart att det bland hyresgäster, också dem som bott länge i en lägenhet, finns en grupp som *vill* flytta, såväl inom huset eller området som till en annan stadsdel, som ser det som en möjlighet till förnyelse eller en önskad förändring av något slag. Denna grupp utgör den konstruktiva möjligheten för fastighetsägaren att bygga om och åstadkomma förändringar av lägenhetssammansättningen utan att det behöver drabba de hyresgäster, som vill behålla sitt hem relativt oförändrat (se kap 5 och Jarlov 1990).

Många av de intressanta forskningsproblem som alstrades under projektets gång måste vi av tidsskäl skjuta på framtiden eller överlåta till andra forskare. Jag ska ge ett aktuellt exempel på en sådan renodlad arkitekturfråga, som jag inom projektets ram bara kan snudda vid: det gäller den eviga frågan om vackert och fult - vad människor läser in i byggnader, vilka symbolvärden som finns och hur de förhåller sig till rent materiella gestaltungs-faktorer som form, färg, materialstruktur mm.

Exemplet i Kortedala är arkitektbröderna Ahlséns bostadsområde på Decemborgsgatan. Ombyggnaden av detta och ytterligare två områden i andra delar av Göteborg av samma arkitekter, renderade bostadsföretaget Poseidon det så kallade "Grävslopspriset" av "Föreningen för Byggnadsvård" för att företaget fördärvat arkitektoniska detaljer och förändrat områdets karaktär. Detta är en bedömning som helt uppenbart inte delas av det stora flertalet invånare i Kortedala. Att lägenheter slagits samman eller försvunnit på grund av hissinstallationer och att hyran höjts väsentligt så att många människor tvingats lämna sina hem - den vanliga bilden vid ombyggnad av hus från 50-talet - det har upprört invånarna. Men redan vid de tidigaste boendemötena före ombyggnaden fanns det en sak som de boende var ganska eniga om - fasaderna måste snyggas upp och om man nu ändå skulle göra en dyr ombyggnad, så borde man göra om husens yttre ordentligt, så att området fick en bättre karaktär - gärna med tegel eller annat gediget material. Och nu efter ombyggnaden, när eterniten ersatts av rött och gult tegel och det lätta släta, något flyktiga uttrycket ersatts av ett tungt och mer kompakt, så anses området av kortedalabon i gemen ha blivit mycket snyggt (se bilder s 69). Hur hanterar en estetiskt medveten, kulturhistoriskt engagerad arkitekt, som vill att medborgarna ska ha inflytande, en sådan fråga? Det måste handla om att tränga in i varför området uppfattas så olika av "vanligt folk" och arkitekter, vad "vanligt folk" läser in i fasadernas uttryck och vad det betyder

för dem. Arkitekten måste också analysera sin egen uppfattning och klargöra vad som är rent formalistiskt och vad som är förknippat med kulturhistorisk värnads för en erkänd arkitekts verk - en värnads som naturligtvis inte delas av människor utan särskild arkitektur- eller kulturhistorisk skolning. Utan att ha forskat i detta kan jag tänka mig att många människor som bott länge i Kortedala i stället ser husen som uttryck för den bistra nödvändighet, som rådde när de byggdes - ett skriande behov av snabbt byggda bostäder till så låga kostnader som möjligt. Att sedan bröderna Ahlsén löste problemet på ett elegant och omsorgsfullt sätt förändrar inte saken. Bilden av nödvändighet och billighet, klasstämpeln om man så vill, överlagrar husens faktiska utseende, hurdant det än må vara. Det hyresgästerna nu vill ha, särskilt om de ska betala en massa pengar för det, är något som ser nytt och annorlunda ut och där det syns att man har satsat på området.

Också hyresgäster som berättade att de tyckt att husen varit vackra när de flyttade in uppfattade nu området som stämplat av förfall och vanvård och bejakade den förändring som skedde genom exteriörombyggnaden.

Därför måste arkitekter, som både är måna om att värna estetiska och kulturhistoriska värden och menar allvar med medborgarinflytande, ge sig in i en grundlig pedagogisk dialog med medborgarna för att försöka komma fram till en gemensam referensram med dem.

Forskaren och praktiken

Jag kan konstatera att de onda tungor, som vid projektets början menade att forskarnas egentliga funktion var att utgöra planeringsförstärkning för kommunen, grundligt har vederlagts av verkligheten. Förhoppningsvis blev planeringen ur några synpunkter kvalitativt bättre, mera verklighetsanknuten och lyhörd för invånarnas intressen, men den blev absolut inte snabbare och effektivare. Tvärtom innebar forskarnas medverkan ständigt fördröjningar och ifrågasättanden, frågor i stället för svar och en ovilja att acceptera givna planeringsförutsättningar. På samma sätt som när det gällde forskningen blev planeringsarbetet avsevärt mer komplicerat eftersom det inte gick att följa vedertagna metoder. Samtidigt kom skillnaden mellan forskning och planering för mig som arkitekt att framstå mycket klar och gjorde att jag vid en viss tidpunkt kände mig nödsakad att renodla min forskarroll i förhållande till den lokala utvecklingsplan för stadsdelen, som utarbetades inom projektet: Som planerare måste man någon gång sluta att ställa frågor och bestämma sig för vissa givna förutsättningar för att kunna åstadkomma en plan. Som forskare kan man aldrig upphöra att ställa frågor, att söka ännu säkrare belägg för vad som är riktigt, kort sagt, att söka sanningen. De andra forskarna, som

inte inom sig rymmer båda dessa roller - forskaren och arkitekten/planeraren - upplevde av naturliga skäl inte denna kluvenhet och inte samma behov att deklarerat att "i det här projektet är det forskaren i mig som gäller."

BILAGA 1.2 KORTEDALAPROJEKTET UR ETNOLOGISKT PERSPEKTIV

Kerstin Gunnemark

Etnologi och samhällsplanering

Etnologins roll inom samhällsplaneringen är relativt begränsad. Det finns få etablerade kanaler mellan etnologiska universitetsinstitutioner och samhällsplanerande enheter på kommunal och regional nivå. Kulturminnesvårdssektorn utgör ett undantag. I de fall då etnologer deltagit i andra former av planeringsarbete än det som berör bevarandeplaner o dyl har kontakter tagits på enskilt initiativ.

Det etnologiska deltagandet i Kortedalprojektet möjliggjordes genom ett förutsättningslöst programarbete. Det "breda sökarljuset" öppnade kanaler till institutioner som inte hade etablerade kontakter med den samhällsplanerande verksamheten i kommunen. Slutsatsen blir att de etnologiska forskningsaspekterna troligen inte blivit integrerade i Kortedalprojektet om programarbetet följt konventionella rutiner (jmf Bengtsson 1987 s 56 f, 86).

Etnologen i fältarbete

Etnologins målsättning är att nå förståelse för olika sociala gruppers levnadsvillkor. Etnologer uppsöker och intervjuar personer om deras levnadsförhållanden. Det kan gälla vardagsliv och fest, arbetsrutiner och hushållssysslor, familjeliv och umgängesmönster etc. Oavsett vilket problemfält den etnologiske forskaren riktar in sig på, är hennes utgångspunkt att samla data som baserar sig på människors *egna* erfarenheter. Allt sedan etnologins (folklivsforskningens) barndom har forskare inom denna disciplin sökt upp människor i deras hembygd. Insamlingsarbetet i fält har förutom intervjuer bestått i dokumentation av materiella ting, alltifrån bruksföremål och kläder till möbler och bostäder mm. Stor vikt har även lagts vid sociala aspekter och värderingar som påverkat människors livsföring (Bringéus 1981).

Det etnologiska forskningsarbetet inom Kortedalprojektet syftade till att undersöka kortedalabornas levnadsmönster i ett förändringsperspektiv. För att nå förståelse för hur invånarna uppfattar kortedalamiljön idag, har frågeställningar kring stadsdelslivet under tidigare decennier penetrerats. Hur

den fysiska respektive sociala miljön med- eller motverkat upplevelsen av lokal identitet har analyserats.

Inom ramen för det etnologiska forskningsarbetet har olika metoder använts. Syftet har varit att nå olika kategorier av kortedalabor. Ett brett underlagsmaterial var nödvändigt för att kunna analysera stadsförnyelseproblematiken. Dokumentationen har skett via enkätmaterial, strukturerade intervjuer, "fria" samtal, mötesprotokoll och skrivna berättelser.

Av stadsdelens ca 14.700 invånare fick drygt 1.300 slumpmässigt utvalda enkätfrågor från forskargruppen. Enkätfrågorna har bl a bearbetats ur etnologiskt perspektiv (Gunnemark 1990). Intervjuer har genomförts i enlighet med etnologisk praxis (Hodne mfl 1981, Thompson 1980). Urvalskriterier för intervjuer har varit ålder, hushållsstruktur, släktskap, boendeform och boendetid. En del har kontaktats med utgångspunkt från yrkesliv eller engagemang i fritidsverksamhet o dyl. Skrivarcirkelarna riktade sig till kvinnor i två generationer med lång boendetid i stadsdelen. Deltagarna nedtecknade sina erfarenheter från stadsdelslivet och diskuterade förhållanden i stadsdelen förr, nu och i framtiden (kap 6).

Ur etnologisk synvinkel var inte projektet "Lokal utveckling i Kortedala" något helt nytt. Det faller väl inom ramen för den forskningsmetodiska traditionen. Huvudsyftet med Kortedalaprojektet var att nå kunskaper om stadsdelsbornas egna erfarenheter och önskemål om stadsdelens utformning i framtiden. Dokumentationen sker i kortedalabornas hembygd.

Det som skiljer Kortedalaprojektet från flertalet etnologiska forskningsprojekt är tillgången till ett fältkontor förutom organisationsformen som var tämligen unik (jmf kap 2). Fältkontoret gav möjligheter att knyta kontakter med personer som på eget initiativ sökt upp projektgruppen för att diskutera specifika sakfrågor. Dessa lokaler var också en förutsättning för arrangemang av skrivarcirklar. Flera av deltagarna har deklarerat att de inte skulle ha engagerat sig i cirkelverksamheten om den varit förlagd till Göteborgs centrala delar. Det har också varit fördelaktigt att hålla cirkelträffarna på fältkontoret, genom att olika typer av underlagsmaterial lätt kunnat plockas fram. Utsikterna att finna annan lämplig lokal för cirkelarna har varit begränsade, då möteslokalerna är få i Kortedala (jmf kap 7).

Helhetsperspektivets konsekvenser

En viktig princip för Kortedalaprojektet var att såväl forskares som tjänstemäns arbete skulle ske i ett helhetsperspektiv, vilket överensstämmer med etnologins generella synsätt. Stadsdelen och stadsdelslivet som helhet skulle vara utgångspunkten för att lösa olika planeringsproblem (jmf Ek 1989 s 127, 134). Samtliga projektmedlemmar har därmed tagit del av allehanda frågor som i konventionell planering sorterar under olika kommunala förvaltningar. Informationsförmedlingen inom projektgruppen har därmed varit tidskrävande. Till det positiva hör att projektmedlemmarna byggt upp en gemensam kunskapsbas som är relaterad till stadsdelen.

Denna lokalkännedom har varit fördelaktig för det etnologiska intervjuarbetet. Det har påverkat kontakterna mellan intervjuare och invånare i positiv riktning. Frågeställningar har kunnat fördjupas vilket varit betydelsefullt för den analytiska bearbetningen. Detta har även varit väsentligt för uppläggningsen och genomförandet av skrivarcirkelarna.

Den oetablerades roll

Att som etnolog medverka i samhällsplanering är att axla en oetablerad roll. Detta medför såväl fördelar som svårigheter. Övriga medlemmar i Kortedala-projektet hade vaga förväntningar om etnologens agerande. Detta var positivt, det gav handlingsfrihet. Samtidigt fick etnologen stundtals förtydliga de etnologiska aspekternas värde.

Incitamentet för projektverksamheten var kortedalaborernas egna önskemål. Detta förhållningssätt var dock inte alltid självklart för samtliga projektmedlemmar. En del av dem stötte på svårigheter när det gällde att frångå traditionella planeringsrutiner för att söka uppnå projektets målsättning i detta avseende.

I det etnologiska fältarbetet, i kontakterna med gräsrotterna, är etnologen på "hemmaplan". Intervjuarbetet startade i enlighet med väl beprövad metodik. Med tidigare vana från pedagogisk verksamhet kunde skrivarcirkel planeras och genomföras. Många kortedalabor har varit mycket välvilligt inställda till de etnologiska undersökningarna. De har frikostigt delgivit projektet sina erfarenheter och synpunkter.

En del projektmedlemmar var från början positiva till etnologisk medverkan. Andra har varit mer skeptiska vilket framkommit vid granskning av etnologiska manuskript. De har ifrågasatt det etnologiska framställningssättet

och efterlyst mer hårddata. Att delge läsaren empiriska exempel i form av längre intervjuer och historiska infallsvinklar, vilket är etnologins adelsmärke, står inte i samklang med traditionella planbeskrivningar. Kritiken har mindre gällt resultatet än framställningssättet. Några projektmedlemmar har uttryckt rädsla för att politiker och högre tjänstemän skulle reagera negativt på produkter som i högre grad avviker från gällande praxis. Responsen från projektmedlemmarna till den etnologiska metodik som tillämpats inom projektet har varit övervägande positiv. Det etnologiska fältarbetet tillskrevs en betydande roll.

Projektmedlemmarna har kontinuerligt diskuterat stadsförnyelseprocessens frågeställningar och problemlösningar. Därmed har ett värdefullt kunskapsutbyte skett beträffande den professionalism som varje deltagare företräder. Medlemmarnas möjlighet att tillägna sig ny metodik (t ex etnologisk) har dock varit begränsad. Med deltidstjänstgöring har tillfällen för mindre arbetsgrupper att gemensamt penetrera enstaka planeringsproblem varit fåtaliga (jmf kap 2). I vissa fall hade det senare varit önskvärt. Fördjupade insikter om planeringsprocessen, som detta arbetssätt skulle kunna medföra, hade gagnat det konkreta förnyelsearbetet tillika med projektdeltagarnas möjligheter att utveckla sina yrkesroller. Personligen tror jag att flera åtgärdsförslag skulle fått en mer experimentell prägel med denna arbetsorganisation, än vad som nu blivit fallet.

Resultatet av etnologiskt projektdeltagande

Inom det etnologiska forskarseminariet vid Göteborgs universitet framhålls vikten av att etnologiska forskningsaspekter integreras i samhällsplaneringen. Under projekttiden har seminariet tagit del av det etnologiska forskningsarbetet i Kortedala vid fyra tillfällen. Olika moment i forskningsprocessen har diskuterats. Forskarkollegiet har givit arbetet ett positivt gensvar. Detta kan förklaras med att forskningsmetodiken ligger i linje med etnologisk forskningstradition. Vid Etnologiska institutionen i Göteborg är det också åtskilliga forskare som ägnar sig åt boende- och arbetarkulturforskning. Olika tidsperioder analyseras utifrån skilda infallsvinklar. Forskning kring levnadsvillkorens och värdesystemens samband med boendestruktur och arbetsliv i Göteborg har publicerats i uppsatser och böcker. Att studera kortedalabornas vardagsliv och förhållningssätt till närmiljön kan således falla inom ett för etnologin etablerat forskningsfält. Även vid andra etnologiska institutioner i landet har det bedrivits etnologisk stadsdelsforskning. Bland de mer välkända studierna märks Sven B Eks undersökningar i stadsdelen Nöden i Lund under mitten av 1960-talet och Åke Dauns studier i stockholmsförorten Vårberg i början av 1970-talet (Ek 1982, Daun 1974).

Även etnologistuderande på grundnivå har fått kännedom om Kortedala-projektets verksamhet. Detta är ett exempel på institutionens ambition att öka integrationen mellan grund- och forskarnivå. Via föreläsningar, studiebesök och uppsatsarbete har studerande fått inblick i hur etnologiska problemfält kan tillämpas inom samhällsplaneringen.

Sedan 1980-talets början har s k B1-studerande genomfört uppsatsarbeten inom ett givet TEMA. De studerande har själva fått välja ämnen med anknytning till en stadsdel. TEMA KORTEDALA riktade sig till två studiegrupper och resulterade i 17 uppsatser (Gunnemark 1988c). De studerande har genomfört intervju- och arkivstudier i Kortedala. Projektgruppen har delgivit uppsatsförfattarna diverse information och förmedlat kontakter inom stadsdelen. Sedermera har de studerandes insatser kommit projektet till godo. Flera av uppsatsförfattarna har publicerat sina resultat i en etnologisk tidskrift (Brink & Gunnemark 1988). Tre etnologistuderande har även varit anställda sommartid inom projektet och genomfört intervjuundersökningar.

Delresultat av det etnologiska projektarbetet har presenterats i ett par lägesrapporter. "Några erfarenheter från och attityder till Kortedala" baserades på första årets fältstudier och syftade till att belysa flyttningsmönstrens orsaker från 1950-talet och framåt. "Kulturella livsformer och lokal identitet i Kortedala" avsåg att ge inblick i och förståelse för kulturella livsformers förutsättningar och förändring mellan 1953 - 1987. Anledningarna till att en del kortedalabor utvecklade en lokal identitet analyseras liksom identitetsupplevelsens konsekvenser för individernas och stadsdelens liv. Rapporten syftade till att vara underlag för "Lokal Utvecklingsplan för Kortedala". I arbete med den lokala utvecklingsplanen samarbetade etnologen med arkitekter och landskapsarkitekter kring frågor som berör boende och befolkning samt offentlig miljö (LUP, del I 1989 s 33-69).

Skrivarcirkelarna "Våra liv i Kortedala" strukturerades efter ett etnologiskt perspektiv. Syftet var att deltagarnas skriftliga berättelser och diskussioner skulle ge kunskaper om livsformer i Kortedala. Berättelserna ligger bl a till grund för en populärvetenskaplig skrift som kommer att publiceras i Etnologiska Institutionens skriftserie "Lokalhistorisk identitet". Resultaten av det etnologiska projektarbetet sammanfattas i en etnologisk slutrapport kallad "Kvinnligt vardagsliv och engagemang i stadsförnyelseprocessen" vilken kommer att publiceras i BFR:s rapportserie (Gunnemark 1990).

Genom att etnologiska aspekter integrerats i Kortedalaprojektet har etnologiska forskningsinsatser sedermera efterfrågats inom ramen för ett par kommunala projekt. "Vårdupplevelser bland äldre i Kortedala" samt "Fjällbo

arbets- och försörjningsinrättning" (Mossberg & Tegner 1987, Andreasson 1989). Tvärvetenskapligt samarbete har också etablerats mellan etnologi och bostadsplanering vid arkitektursektionen, Chalmers tekniska högskola, beträffande koloniområdets och trädgårdars betydelse för invånarna i flerfamiljshus (Bergquist & Jarlov 1988, Bergquist 1989).

I en uppföljningsstudie av Kortedalprojektet kallad "Lokal planering över sektorsgränserna" (BFR, nummer 880677-0) inriktas den etnologiska medverkan på kortedalabornas attityder till stadsförnyelseprocessens genomförandefas. Intervjuundersökningen kommer att belysa frågeställningar kring småhusbyggnation och handläggning av fritidsanläggningen.

Avslutningsvis vill jag framhålla att det etnologiska fältarbetet inte varit genomförbart utan kortedalabornas positiva inställning. Detta allmänna gensvar liksom cirkeldeltagarnas engagemang är ett bevis på sakfrågornas aktualitet och många stadsdelsbors vilja att värna om sin hembygd. Det har också känts som en bekräftelse av etnologins relevans i projektsammanhang som dessa.

BILAGA 1.3 NÅGRA REFLEKTIONER ÖVER SOCIOLOGIN I PRAKTIKEN

Hilda Lennartsson

Jag blev involverad i Kortedalaprojektet först under den tidiga delen av programskrivningen, då det handlade om att ge synpunkter på programmet, och senare som temaforskare. Ett par versioner av fristående projekt såg dagens ljus - och nekades finansiering - innan jag så småningom rekryterades till huvudprojektet på fältkontoret. Syftet var då att öka bredden i de vetenskapliga discipliner som fanns representerade där.

Som beskrivits tidigare i denna rapport var rollen som förhandlades fram åt forskarna en "tudelad" roll; deltagare i fältkontorets arbete till hälften, forskare till hälften. Vad gäller forskningsdelen var rollförväntningarna klara nog. Ett forskningsprogram skulle genomföras enligt uppgjord plan. Vad som skiljde Kortedalaprojektet från mera traditionella var att det skulle ske med ett fältkontor som bas, något som till att börja med såg ut att innebära många fördelar (närhet, insyn, genvägar till information mm). Så småningom skulle det dock visa sig att just detta skulle bli det största hindret för min del. De många arbetsuppgifterna och infallsvinklarna var inte gynnsamma för koncentrationen, för att nu inte återigen nämna tidsbristen. Forskning på 1/4-tid och med 1/4-engagemang var inte lyckat. Min s k fördjupningsstudie om sociala nätverk i Kortedala kom därför aldrig att bli slutförd. Ett alltför stort bortfall i intervjuomgången kunde aldrig repareras av tidsbrist.

Intressantare att analysera än den enskilda studiens öden är sociologens roll som medarbetare på fältkontoret, både gentemot tjänstemännen/planerarna och övriga forskare. Det är i den rollen som förmågan att "bidra med kunskap och annorlunda synsätt" skulle sättas på prov. Även de tvärvetenskapliga diskussionerna hör hemma här; de enskilda s k fördjupningsstudierna kom mera att betraktas som vars och ens egen angelägenhet.

Mötet med kommunala planerare kan se lite olika ut, beroende på hur "beställningen" till sociologen formulerats. Ofta handlar det uttryckligen om att förse planerarna med kunskapsunderlag, d v s sociologen förväntas bidra med planeringsrelevant kunskap framtagen med vetenskapligt professionella metoder som därmed ger resultatet en viss legitimitet. (Forskning för planering.) I många fall är beställningen just så enkel. Möjligen sker vissa diskussioner om vilka frågor beställarna egentligen vill ha svar på. Om resultatet i någon del skulle bli kontroversiellt kan en diskussion också uppstå om pålitlighet, representativitet eller mätmetoder. Det inträffar även att planerare

uttrycker besvikelse över att det inte blev mer eller intressantare resultat: "Var det allt efter så lång tid?" Allt detta rymms dock inom ramen för ett någorlunda harmoniskt förhållande mellan vad som förväntas och vad som levereras.

Det beskrivna stämmer väl med de rollförväntningar jag i allmänhet upplevde från tjänstemännen på fältkontoret. Resultatet av den stora enkäten till kortedalaborerna inväntades med otålighet och ansågs ta alltför lång tid; frågeformuläret hade dessförinnan stötts och blötts och utökats med frågor av intresse för än den ena och än den andra aspekten av livet i Kortedala.

En betydligt svårare situation är det enligt min mening när den vetenskapliga kunskapen förväntas peka ut vad som är "rätt" i en kontroversiell fråga. Forskaren inbjuds att "sitta med på kuskbocken", som det uttrycktes av en kommunal befattningshavare, istället för att stå bredvid och kritisera. Så uttrycktes ju också motivet till samverkan mellan forskare och praktiker i diskussionerna på seminariet "Människor emellan". Vad jag nu - efter att ha prövat - ställer mig något undrande inför är, om det egentligen är den vetenskapliga kunskapen som efterfrågas. Situationen har drag av "tagande av gisslan", även om det sker på ett omedvetet plan. Systembolagsfrågan i Kortedalaprojektet kan tjäna som illustration.

Forskarnas enkäter och intervjuer hade bl a visat att A-laget på torget utanför systemet upplevdes som stadsdelens främsta problem av en stor grupp kortedalabor. Så långt var allt väl. Forskarna hade levererat ett kunskapsunderlag och i första hand planerarna började fundera på möjliga lösningar på problemet. Ett förslag som vann gehör hos inte bara projektgruppen utan också sociala distriktsnämnden var att flytta bort butiken från torget. På så sätt hoppades man uppnå flera goda ting, så som beskrivits ovan. Pensionärerna skulle lättare komma till apoteket som ligger granne med systembutiken. Daghemmet som också ligger strax intill skulle kanske slippa barrikadera sig bakom höga staket. Skogspartiet kunde bli en stadspark o s v.

När förslaget blev känt dök dock en annan opinion upp. Det var talesmän för den "skötsamma majoriteten" som ansåg sig ha rätt till service i form av ett systembolag vid torget, som tyckte att gänget väl inte var så farligt och hur som helst var det ju polisens och socialförvaltningens sak att lösa problemet.

De villrådiga planerarna vände sig nu till forskarna med frågan: Vad gör vi? Sociologen, d v s jag, föreslog spontant mera kunskapsunderlag: en ny enkät som skulle visa närmare hur opinionen i den här frågan såg ut. Jag föreslog också möten mellan företrädarna för de olika ståndpunkterna så att de kunde bli synliga för varandra, d v s generera ett slags politisk mobiliseringsprocess. Det senare förslaget ansågs av planerarna som alltför svårt att styra.

Enkäten blev genomförd och gav ett resultat som inte kunde tolkas enkelt och entydigt (se kap 7.1). Påpekandet från min sida att det hela handlade om en intressekonflikt och att ett ställningstagande, oavsett enkätresultat, måste innebära en värdering, möttes med skepsis. "Jag trodde att vitsen med forskarnas medverkan i planeringsprocessen skulle vara att få hjälp med kreativa lösningar", klagade en av planerarna. Det var en utmaning som jag som sociolog givetvis kunde ha nappat på. Min tvekan berodde på att jag inte såg vetenskapligheten som någon avgörande hjälp. Kreativiteten skulle snarare bottna i min samlade erfarenhet, vardaglig såväl som vetenskaplig, och villrådigheten skulle vara densamma för mig som för den kommunala tjänstemannen. Det jag som sociolog däremot skulle kunna erbjuda "på kuskbocken" är ett slags kartläsning. Jag framhärdar alltså i att tömmarna skall hållas av en praktiker och att jag som sociolog måste få kritisera och problematisera, utan att avkrävas lösningar.

En bidragande orsak till att en sådan rolltolkning från min sida (och andra forskares) ledde till besvikelse är sannolikt att det då saknas en "rollfigur" på fältkontoret: en beslutsfattande roll som närmar sig politikerns, eftersom tjänstemännen i allmänhet kände sig mest hemma i en beredande och verkställande funktion. I de flesta fall klarade dock gruppen av tjänstemän och forskare av beslutsfattandet gemensamt vid planeringsmötena. Det var först när någon fråga var kontroversiell som den här typen av förväntningar kom till ytan - som i systemfrågan.

Relationen till övriga forskare utvecklade sig under projektets gång till ömsesidig respekt för varandras olikheter; ett ståndpunktstagande som var alldeles nödvändigt eftersom ett mera "tvärvetenskapligt" arbetssätt inte hade varit möjligt inom givna ramar. Det hindrar inte att diskussioner uppstod kring olika "sanningskriterier" och angreppssätt, såväl som kring förväntningarna på forskarna i "aktionsdelen". Som sociolog befann jag mig i den situationen att mitt förhållningssätt till aktionen delades främst av statsvetaren, d v s utvärderaren, senare i viss mån också av arkitekten (se bilaga 1.1). Etnologen och kulturgeografen tycks av allt att döma inte ha haft några sådana dubier.

I diskussionerna om analys och begrepp var det oftast oenighet mellan sociologen och etnologen - något som ju brukar känneteckna discipliner som tangerar varandra. Den gemensamma rapporten är därför i många stycken en förhandlingsprodukt - ett resultat av den "fredliga samexistens" som vi strävade efter.

Min roll på fältkontoret, så som den kom att utkristallisera sig, var alltså en något ambivalent analytiker och iakttagare, som efter råd och lägenhet försökte bidra med *kunskap* till planeringen. Om ett nytt tillfälle gavs, är det en renodling av den rollen som bäst skulle utnyttja en sociologs kapacitet, enligt min mening. I annat fall skulle rollen vara ett renodlat entreprenörskap, utan pretentioner på samtidig forskning, vilket inte hindrar att självreflektion såväl som dokumentation av processen vore möjlig.

BILAGA 1.4 KORTEDALAPROJEKTET UR ETT KULTUR- GEOGRAFISKT PERSPEKTIV

Ingrid Johansson

1. Projektets bakgrund och syfte

Under åren 1985-88 bedrevs ett stadsförnyelseprojekt i stadsdelen Kortedala, "Lokal utveckling i Kortedala". Projektet var ett samarbete mellan Göteborgs kommun, Göteborgs universitet och Chalmers Tekniska Högskola. Projektet finansierades inom det ramavtal som slutits mellan Byggforskningsrådet och Göteborgs kommun. Projektet hade som syfte att:

- pröva former för planering utifrån ett områdesperspektiv
- pröva former för samarbete över de traditionella förvaltningsgränserna
- pröva former för samarbete mellan forskare och tjänstemän i ett gemensamt projekt
- utarbeta en lokal utvecklingsplan (LUP) för stadsdelen

Som ett villkor i kontraktet mellan BFR och Göteborgs kommun angavs, att forskarna i en gemensam rapport, efter projektets slut, skulle redovisa sina erfarenheter av projektarbetet. I denna artikel redovisar jag mina erfarenheter av projektarbetet och den utgör mitt bidrag till den gemensamma rapporten.

2. Mina uppgifter som kulturgeografisk forskare i projektet

Under åren 1983-84 deltog jag som forskare i programskrivandet för projektet. Efter det att projektet startat 1985, var min uppgift i projektet definierad till att, dels deltaga i lokalkontorets verksamhet och dels bedriva forskning inom fördjupningsstudien "lokal sysselsättning".

I verksamheten på lokalkontoret har jag bl a medverkat i utarbetandet av den lokala utvecklingsplanen (LUP:en) och deltagit i det allmänna arbetet. Enligt forskningsprogrammet var arbetet med LUP:en uppdelat så, att tjänstemännen skulle stå för utarbetandet, medan forskarna skulle ge synpunkter. I de fall där forskningen anknöt till någon planeringssektor, även bidra med underlag. Eftersom min forskning hade en direkt koppling till planen, både vad gällde lokalt näringsliv och, genom en komplettering av mina forsk-

ningsinsatser, även kommersiell service, har jag fungerat både som planförfattare och forskare. I projektet ingick ingen tjänsteman från näringslivsförvaltningen eller någon expert på kommersiell service. Under projektets gång har jag dock haft kontakter med kommunala tjänstemän som handlägger denna typ av frågor.

Syftet med fördjupningsstudien "lokal sysselsättning" var att:

- studera effekterna av lokal stadsförnyelse och dess inverkan på ett lokalt näringsliv
- undersöka förutsättningar och möjligheter för att ett lokalt näringsliv skall kunna stärkas och utvecklas

Med hjälp av litteraturstudier och empiriska undersökningar bearbetades de uppställda syftena. Forskningen inom fördjupningsstudien har avrapporterats dels i form av lägesrapport 1986 och dels i form av en slutrapport 1988 (Johansson 1986; 1989)

Förutom forskningen innan fördjupningsstudien bedrev jag forskning inom två temastudier. Temastudierna behandlade stadsförnyelse och kommersiell service. Forskningen inom temastudierna finns avrapporterad. (Se Johansson & Herner 1987, Johansson m fl 1989)

3. Erfarenheter av arbete i lokala utvecklingsprojektet

Mina erfarenheter från Kortedalaprojektet är givetvis helt subjektiva. De är präglade av såväl min tidigare erfarenhet från tillämpad planeringsforskning, som min forskningsuppgift. De bör därför beaktas utifrån denna synvinkel. För de övriga forskarna och tjänstemännen gäller förmodligen andra erfarenheter av projektet.

I avsnitten nedan beskrivs och analyseras mina erfarenheter, som kultur-geografisk forskare, av tillämpad planeringsforskning. Under de tolv senaste åren har jag deltagit i två stora "aktionsforskningsprojekt" eller, som projekt av denna typ ibland kallas, "tillämpade planeringsforskningsprojekt". Det första, "Arbete och bostad i Gårdsten", var ett tvärvetenskapligt samprojekt mellan forskare från CTH och GU. Projektet pågick under åren 1975-84. Det andra, "Lokal utveckling i Kortedala", var ett samprojekt mellan forskare från CTH och GU och tjänstemän från några förvaltningar inom Göteborgs kommun. Projektet i Kortedala bedrevs under åren 1985-88. Båda projekten

har bedrivits utifrån ett fält/lokalkontor i de aktuella stadsdelarna. Byggnadsforskningsrådet finansierade båda projekten.

Den viktigaste erfarenheten gäller *rollfördelningen* i den här typen av projekt. Erfarenheterna visar på att rollerna som forskare - genomförare blandas i allt för stor utsträckning. Tiden som forskaren tvingas att lägga på aktörrollen blir för omfattande, vilket leder till problem för forskaren. Skall man i framtiden åter satsa på den här typen av projekt är det mycket viktigt med en klarare rollfördelning mellan de ingående parterna.

I Gårdstensprojektet var det enbart forskare som deltog, men arbetet bedrevs i samarbete med kommunala förvaltningar och andra aktörer i området. I Kortedala har det varit både forskare och tjänstemän som samarbetat inom samma projekt. Att pröva formerna för ett dylikt samarbete, var ju ett av de ursprungliga syftena för projektet. Min erfarenhet är dock att skillnaden, ur mitt forskarperspektiv, inte är så stor, oavsett om det är ett samprojekt mellan tjänstemän och forskare eller enbart forskare. Detta beror inte på de tjänstemän som ingått i projektet utan snarare på den befintliga förvaltningsstrukturen.

Det reella intresset från de kommunala förvaltningar och nämnder som ingick i projekten saknas, eller är mycket oklart. Enstaka intresserade och positivt inställda tjänstemän och politiker finns, men det föreligger inte något samlat intresse. I vissa fall räknar man enbart forskarna som en resursförstärkning, för att genomföra vissa arbetsuppgifter som man inte har kompetens eller tid för, i det dagliga arbetet inom förvaltningarna.

Att det inte är någon större skillnad, huruvida projektet består av enbart forskare eller forskare och tjänstemän, visar sig bl a när det gäller genomslagskraften för de framtagna förslagen för utvecklingen av stadsdelen eller för idén att arbeta i nära samarbete med de boende och verksamma ute i stadsdelarna. När det gäller intresset för att i projektform arbeta förvaltningsövergripande och utifrån ett territoriellt perspektiv skiljer inte erfarenheterna heller mellan de olika projekten.

Erfarenheterna visade också på, att det var svårt att blanda olika organisationsformer. Projektformen passade inte in i det etablerade mönstret i den befintliga kommunala organisationen. Arbetet i de båda projekten har hela tiden skett utifrån ett "utifrånperspektiv". Det har inte funnits någon inre kraft från respektive förvaltning eller nämnd att ta till sig i de förslag som utarbetats inom projektet.

Vidare är det också svårt att blanda decentraliserade och centraliserade förvaltningar. I Kortedala var exempelvis socialförvaltningen och fritidsförvaltningen decentraliserade, med egen personal och egna förvaltningslokaler. Utlokaliserade tjänstemän från fastighetskontoret och stadsbyggnadskontoret bemannade projektets lokalkontor. De decentraliserade förvaltningarna hade en pågående planering för Kortedala när projektet startade upp. Övriga förvaltningar arbetade från ett annat perspektiv. Detta ledde till krockar i ambitions- och tidsplaner för arbetet inom projektet.

Riskerna med denna typ av projekt är att man blir mycket kunnig om förhållanden som rör den aktuella stadsdelen, men mindre om omvärlden. Detta är ett fenomen som följer med alla s k djupstudier i enstaka områden.

Kunskaperna som jag som forskare förvärvade är relativt begränsade. Detta varierar emellertid beroende på forskningsuppgiften. Frågan är dock hur man förvärvar sig kunskap inom den här typen av ämnesområde? Om man inte deltar i praktisk planering hur får man då kunskap om detta forskningsfält? Ett sätt är att följa handläggningen av ärenden, i kombination med intervjuer och enkäter till tjänstemän, politiker, boende och verksamma i området. Detta är en traditionell metod och tillämpas bl a inom den samhällsvetenskapliga forskningen. Underlaget för min fördjupningsstudie har jag delvis ehållit via denna traditionella metod.

Återkopplingen till den interna och externa forskarvärlden fungerar ofta dåligt av två skäl. P g a att aktionsdelen kräver mycket tid kan forskarna ägna för lite tid till forskning och dokumentation. Det andra skälet är att intresset från den övriga samhällsvetenskapliga forskarvärlden är relativt ljust för den här typen av forskning.

Att arbeta i denna typ av projekt har dåligt akademiskt meriteringsvärde. Detta beror bl a på att det handlar om oetablerad forskning, där det inte finns några traditionella måttstockar att mäta forskarnas skrifter och artiklar mot. Själva erfarenheten av att ha arbetat tillsammans med kommunala tjänstemän på ett kommunalt lokalkontor saknar helt meriteringsvärde i det akademiska samhället. Detta medför att denna typ av forskning inte heller kan få någon formell etablerad status inom högskolevärlden. Ämnesområdet kan möjligen komma in i marginell skala inom vissa undervisningsmoment.

Avslutningsvis skulle jag vilja hävda, att projekt av den här typen på sätt och vis är typiska tidsföreteelser. Frågan är, om det kommer att bedrivas några fler av den här storleken i Sverige. Finns det några forskare som ställer upp i framtiden, förutsatt att alternativet inte är annat än arbetslöshet? Kommer de yngre forskarna att ställa upp på villkoren i denna typ av projekt? Det är

tveksamt. Projekten växte fram ur 60-talets kritik på stadsplaneringen, utvecklades under 70-talet och kommer förmodligen att avslutas under 90-talet.

Vilka är orsakerna till de ovan beskrivna erfarenheterna? De är givetvis flera. Många av dem är generella och ofta återkommande när olika organisationsformer och aktörsintressen blandas. Beträffande Kortedalprojektet tror jag, att det kunde blivit ett något mer positivt utfall, om de ingående förvaltningarna och nämnderna hade varit mer klara över vad det innebar att gå in i ett projekt av den här typen. Givetvis kunde man inte före projektstarten beakta alla eventualiteter, men man hade bl a kunnat bestämma sig för en gemensam tidsplanering och personalinsats.

Erfarenheterna från Kortedalprojektet kommer att bli intressanta för de 21 stadsdelsnämnderna och dess kanslipersonal. Det är därför viktigt att man från kommunens sida analyserar sitt deltagande i projektet och tar till sig erfarenheterna. Flera av erfarenheterna var negativa, och bör inte upprepas.

Gör man en sammanfattande bedömning av Kortedalprojektets verksamhet och resultat, kan man konstatera att några av kommunens förvaltningar och nämnder gjort vissa erfarenheter. Erfarenheterna kan eventuellt leda till förbättrade möjligheter att bedriva planering utifrån ett territoriellt perspektiv. Det senare ligger ju implicit i stadsdelsnämndsreformen tillsammans med demokratiaspekten.

Men för att bedriva planering utifrån stadsdelsnivån är det viktigt att bli försökerna med att utveckla ett planinstrument för lokal utveckling fortsätter. Skall försökerna med decentraliserad kommunal planering i form av stadsdelsnämnder utökas måste det också till en ny typ av planinstrument. I arbetet med att utveckla ett nytt planinstrument har forskarna en given roll. Detta kan vara ett fält för fortsatt samarbete mellan högskolan, kommunala och statliga förvaltningar.

4. Former för framtida samarbete kommun - forskare

Hur skall ett eventuellt framtida samarbete forskare - kommun utformas?

Detta är en viktig fråga att ställa och att försöka ge svar på. Givetvis beror det på kommunens problemställningar och forskarens kompetens. Men den grundläggande förutsättningen är att *rollfördelningen är utklarad* före projektet startar. Detta gäller särskilt samprojekt av den typ som Kortedalprojektet utgjort.

En annan typ av forskning som förekommer, är de rena beställningsuppdragen till forskare från kommunen i någon speciell fråga. I dessa är rollfördelningen oftast utklarad. En tredje typ av forskning är den fristående, oberoende förvaltningsforskningen. Projekt av den här typen är sällan beställningsuppdrag. Visst utbyte erfordras dock mellan forskaren och förvaltningarna för att få ta del av källmaterial. Forskningen finansieras ofta av statliga forskningsmedel och tanken är att resultaten skall beaktas vid samhällets framtida planering.

Kanske är det så, att det är projekt som kan hänföras till de två senare typerna, som kommunerna och forskarna klarar av att bedriva inom den organisationsstruktur som idag styr verksamheten för såväl forskare som förvaltningar.

BILAGA 2. FÖRTECKNING ÖVER KORTEDALAPROJEKTETS SKRIFTER

Almberg, C
& Paulsson, J	1986	<u>Uppbrott</u> . Om orsaker till flyttning samt kvaliteter och brister i 50-talsstadsdelen Kortedala. Avdelningen för bostadsplanering, Chalmers tekniska högskola. Göteborg.
Bengtsson, U	1987	<u>Lokal utveckling i Kortedala</u> . En tillkomststudie. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
Bengtsson, U
& Bennulf, M	1989	<u>Systembolaget vid Kortedala Torg</u> . Kortedalabornas uppfattning om systembolagets placering vid Kortedala Torg. Arbetsrapport. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
Brink, L
& Gunnemark, K
red	1988	Stadsetnologi. <u>Nord-Nytt</u> nr 35.
Gunnemark, K
Jarlöv, L
Johansson, I
Lennartsson, H	1985	<u>Lokal utveckling i Kortedala. Lägesrapport 1985</u> . (stencil) Göteborgs kommun.
Gunnemark, K	1988	<u>Kulturella livsformer och lokal identitet i Kortedala</u> . Appendix till Lokal Utvecklingsplan. LUK 1988:1, Göteborgs kommun.
Gunnemark, K	1990	<u>Kvinnligt vardagsliv och engagemang i stadsförnyelseprocessen i Kortedala</u> . Etnologisk slutrapport från projektet Lokal utveckling i Kortedala. (stencil, BFR under tryckning) Stockholm.
Jakobsson, I	1985	<u>Inventering av trapphus samt små lägenheter i 3-våningshusens bottenvåningar</u> . (stencil) Göteborgs kommun.

- Jarlöv, L 1986 Local development of a suburb from the 50:ies. (stencil) Göteborgs kommun.
- Jarlöv, L 1988 Kortedalprojektet. Förortsförnyelse i samverkan mellan forskare och kommunala tjänstemän. Tidskrift för Arkitekturforskning vol 1, no 3. Göteborg.
- Jarlöv, L 1990 Hemfrid är hyresgästerna! Reflexioner och förslag efter ett förnyelseprojekt i Kortedala, en 50-tals bostadsförort i Göteborg. BFR (under tryckning). Stockholm.
- Jergling, A 1988 Byggnadsdelars tekniska funktion i 50-talshus. "Temaforskning" Kortedalprojektet. Avdelningen för byggnadskonstruktion, Chalmers tekniska högskola 1988:7. Göteborg.
- Johansson, I 1986 Lokal sysselsättning. Lägesrapport 1. (stencil) Göteborgs kommun.
- Johansson, I
m fl 1989 Effektiv varuförsörjning på stadsdelsnivå - med hjälp av ny informationsteknologi. Småskrifter 1989:3. Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- Johansson, I 1989 Lokal sysselsättning. Fördjupningsstudien lokal utveckling i Kortedala. BFR R97:1989. Stockholm.
- Johansson, I
& Herner, M 1987 Stadsförnyelse och framtidens serviceutbud på stadsdelsnivå. (stencil) Handelshögskolan. Göteborg.
- Kajsas ängar. 1987 Samhällsbyggnadsprojekt A3. Chalmers tekniska högskola. Göteborg.

Kortedalprojektet - vad är det? 1986 Informationsbroschyr, Göteborgs kommun.

Kortedala - stadsdel i förnyelse 1986 Informationshäfte, Göteborgs kommun.

Lennartsson, H 1987 Att bo i Kortedala. Resultat från en enkät till kortedalabor. Lokal utveckling i Kortedala LUK 1987:1. Göteborgs kommun.

Lennartsson, H 1989 Sektorsövergripande samarbete i Kortedalaprojektet. Rapport över en intervjustudie. (stencil) Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Lokal utveckling i Kortedala. Stadsdelsbeskrivning. 1984. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.

Lokal utveckling i Kortedala. Komplettering av ansökan om forskningsanslag. Okt. 1984. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.

Lokal utveckling i Kortedala. Ansökan om anslag. Komplettering 2. 1984. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.

Lokal utveckling i Kortedala. Lägesrapport januari 1986. Göteborgs kommun.

Lokal Utvecklingsplan för Kortedala, Remisshandling 1989, Del I-II, Göteborgs kommun.

Mossberg, A-B

& Tegner, E 1987 Vårdupplevelser bland äldre i Kortedala - en intervjuundersökning hösten 1986. Göteborgs kommun.

Samtal med hyresgäster inför ombyggnad av Aprilgatan och Decembergatan i Kortedala, maj 1985. Göteborgs kommun.

Tillgänglighet i Kortedala. Förslag till provisoriska riktlinjer - april 1986. Stadsbyggnadskontoret. Göteborg.

ETNOLOGISKA UPPSATSER INOM TEMA KORTEDALA

Nr 1	Bergquist, M
& Hansson, M	1986	<u>Lokal identitet på Decembergatan.</u>
Värderad omtanke bygger på omvärderat tankebygge.
Nr 2	Augustsson, B
(Ödlund)
& Larsson, L	1986	<u>För vem renoveras Decembergatan?</u> En etnologisk studie av hur en renovering kan påverka ett områdes sociala struktur och kulturella livsmönster.
Nr 3	Engstedt, P
& Ros, L	1986	<u>Forum för gemenskap.</u> Eko från en samlingslokal i Kortedala.
Nr 4	Larsson, H
& Sagerström, M	1986	<u>Familjeliv i Kortedala.</u> En studie i livsmönster och värderingar från 1950- till 1980-talet.
Nr 5	Henriksson, L
& Sandor, E	1986	<u>Torparliv i stadens utkant.</u> En studie i storstadens intrång i ett torpområde i Göteborg.
Nr 6	Schelin, A
& Sundvall, L	1986	<u>Kulturmöten.</u> En etnologisk studie kring attityder i kulturmöten mellan jugoslaver och svenskar.
Nr 7	Carlsson, K
& Ferlatti, C	1986	<u>Höghus på torpargrund.</u> En studie i ett samhälles förändrade ideal.
Nr 8	Dahlberg, M
& Tellvid, C	1987	<u>Botare i förort.</u>

- Nr 9 von Schéele, M 1987 Kortedala Konsumentgille. En etnologisk studie av kvinnliga medlemmars aktivitet i en förening åren 1956-1987.
- Nr 10 Persson, A & Sjöberg, J 1987 Med rötter i Kortedala. En etnologisk studie kring svenska och jugoslaviska ungdomars boendesyn.
- Nr 11 Sjöqvist, M & Ungerfält, R 1987 Kollektivhuset Trädet. En etnologisk studie kring kollektivt boende.
- Nr 12 Arvidsson, A 1987 Ung i Kortedala församling. En etnologisk studie av kyrklig ungdomsaktivitet.
- Nr 13 Gudmundsdottir, H & Nordström, B 1987 Hemma i Kortedala. En etnologisk studie av två generationers lokala identitet.
- Nr 14 Amnéus, B & Larsson, L 1987 Utflyttarna. En etnologisk studie av olika hushållstypers flyttningsmotiv från Kortedala under 1980-talet.
- Nr 15 Fuentes, M & Oljelund, O 1987 Jugoslaver i Kortedala. En etnologisk assimilationsstudie kring två generationer invandrare.
- Nr 16 Kjellin, K & Kämpe, C 1987 Dansgemenskap i Kortedala. En etnologisk studie av danssektionerna i Ramsdalens Hembygds-gille och Slavija.
- Nr 17 Abrahamsson, A-K & Månsson, A-C 1987 Kvinnoliv i Kortedala. En etnologisk studie av kvinnors livssammanhang i en förort.

Bergquist, M

1987

Boende i två generationer - En studie i förändring av attityder till hem och bostad i stadsdelen Kortedala, Göteborg. C1-uppsats.

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 821679-9
från Statens råd för byggnadsforskning till Stadsbyggnads-
kontoret i Göteborg, Göteborg.

R4: 1991

ISBN 91-540-5273-4

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6811004

Abonnemangsgrupp:
X. Samhällsplanering

Distribution:
Svensk Byggtjänst
171 88 Solna

Cirkapris: 80 kr exkl moms